

ФРИЦ РИМАН
ОСНОВНИ ФОРМИ НА СТРАХ
ЕДНА ДЪЛБИННО-
ПСИХОЛОГИЧЕСКА СТУДИЯ

Превод: Златко Теохаров

chitanka.info

На моята жена

Фриц Риман

ВЪВЕДЕНИЕ

ЗА СЪЩНОСТТА НА СТРАХА И ЗА

АНТИНОМИИТЕ НА ЖИВОТА

Страхът принадлежи неотменно към нашия живот. Той ни съпровожда от раждането до смъртта във все нови и нови проявления. Историята на човечеството ни дава възможност да се запознаем с различни опити за неговото овладяване, смекчаване, преодоляване или усмиряване. Магия, религия и наука са полагали усилия в тази насока. Защитеността в Бога, отдаващата се любов, изследването на природните закони, отвърщащата се от света аскета или философските познания всъщност не снемат страха, те обаче могат да помогнат той да бъде понасян и дори да го направят плодотворен за нашето развитие. Да вярваме, че сме в състояние да живеем живота си без страх, си остава една от големите ни илюзии; той е част от нашата екзистенция, отражение на нашата зависимост и на знанието, че сме смъртни. Ние можем само да се опитваме да създаваме противодействащи му сили: смелост, доверие, познание, мощ, надежда, смирение, вяра и любов. Те ни помагат да приемаме страха, да се стълкновяваме с него, отново и отново да го побеждаваме. Ние би трябвало да се отнасяме скептично към всякакъв вид методи, които обещават да ни освободят от страха; те не отговарят на действителността на човешкото битие и събуждат илюзорни очаквания.

Макар и страхът да принадлежи неизбежно към нашия живот, това не означава, че ние непрекъснато съзнаваме този факт. От друга страна, страхът сякаш винаги е настоящ и може всеки момент да нахлуе в съзнанието ни, когато бъде констелиран навън или вътре в нас от някакво преживяване. Тогава ние обикновено сме склонни да го отменим, да го избегнем и сме развили техники и методи за неговото изтласкване, притъпяване или надиграване и отричане. Но подобно на

смъртта, и страхът не престава да съществува тогава, когато не мислим за него.

Страхът съществува независимо от културата и степента на развитие на един народ или на отделния човек — променят се само обектите на страха, това, което го предизвиква и, от друга страна, средствата и методите, прилагани в битката с него. Например днес като цяло ние вече не се страхуваме от гръмотевици и светкавици; слънчевите и лунните затъмнения представляват за нас интересна игра на природата, която повече не предизвиква страх, защото знаем, че тя не вещае окончателното изчезване на тези небесни тела, камо ли един възможен свършек на света. Затова пък познаваме страхове, неизвестни на предишните култури — ние се страхуваме например от бактерии, от нови болести, от транспортни произшествия, от старост и самота.

Методите за борба със страха, напротив, не са се променили толкова много. Само дето сега на мястото на жертвоприношението и магическото заклинание се дошли модерните прикриващи страха фармацевтични средства — той самия, обаче е останал. В днешно време психотерапията в нейните различни форми се е превърнала като че ли в най-важната нова възможност за преработване на страха: тя разкрива за пръв път историята на неговото развитие у индивида, изследва неговата взаимосвързаност с индивидуално-семејните и социокултурни условия и прави възможна конфронтацията със страха с цел плодотворното му преработване в процеса, но очевидно тук е налице едно равновесие в живота: отдаде ли ни се, посредством наука и техника, да постигнем напредък в овладяването на света и така да изключим, да отстраним определени страхове, то ние ги подменяме с други. Това с нищо не променя факта, че страхът принадлежи неотменно към нашето битие. Само един нов вид страх изглежда е станал част от живота ни днес: ние все повече познаваме страха, породен от нашето собствено действие, което се обръща срещу нас. Ние познаваме страха от разрушителните сили у самите нас — нека само помислим за опасностите, до които може да доведе злоупотребата с атомната енергия или за възможностите за властване, дадени посредством вмешателство в природния поток на живота. Нашето високомерие сякаш се насочва като бумеранг срещу самите нас; волята за власт, на която липсва любов и смирение, волята за власт над

природата и живота поражда у нас страха, че можем да се превърнем в манипулирани, изпразнени от смисъл същества. Ако в миналото хората са изпитвали страх от природните стихии, пред които са били безпомощни, от застрашаващи ги демони и отмъстителни богове, то ние днес се страхуваме от самите себе си.

Би било илюзия да си мислим, че „напредъкът“ — който в същото време винаги е и „път назад“ — ще снесе нашите страхове; някои със сигурност, но той ще доведе със себе си и нови.

Преживяването на страх, следователно, принадлежи към нашето битие. Колкото и общовалидно да е това, все пак всеки човек преживява свои личностни варианти на страх, на „Страх“, който не съществува сам по себе си, подобно на „Смъртта“ или „Любовта“ и други абстракции. Всеки човек има своя личностна индивидуална форма на страх, която е част от него и от неговата същност, както има своя форма на любов и своя собствена смърт. В този смисъл съществува единствено преживеният и отразен от един определен човек страх, който при цялата всеобщност на преживяването страх винаги носи личностен отпечатък. Този наш личностен страх е свързан с нашите индивидуални условия на живот, с нашите заложби и света около нас; той има история на развитие, която практически започва с нашето раждане.

Ако поне веднъж разгледаме страха „без страх“, ще придобием представа за неговия двойствен аспект: от една страна, той може да ни активира, от друга — парализира. Страхът винаги е сигнал и предупреждение за опасности и в същото време има характера на подкана, на импулс за тяхното преодоляване. Приемането и овладяването на страха означава стъпка в развитието ни, то ни дава възможност да станем по-зрели. И обратното, избягването на страха и на стълкновението с него ни стагнира; то препятства нашето понататъшно развитие и ни кара да оставаме деца там, където не сме преодолели страховите бариери.

Страхът се появява винаги, когато се намираме в ситуация, с която не сме в състояние или все още не можем да се справим. Всяко развитие, всяка стъпка на съзряване е свързана със страх, защото ни води към нещо ново, досега неизвестно и неовладяно, към вътрешни или външни ситуации, които все още не сме преживявали и в които още не сме преживявали себе си. Всичко ново, непознато, което

предстои да се направи или изпита за пръв път, наред с очарованието от новото, с удоволствието от приключението и с радостта от риска, носи също и страх. И тъй като нашият живот винаги води към нещо ново, далечно и все още неизвестно, страхът ни съпровожда непрестанно. Той обикновено нахлува в съзнанието в особено важни моменти от нашето развитие, тогава, когато трябва да бъдат изоставени стари, познати коловози, когато трябва да бъдат овладени нови задачи или напират промени. Следователно развитието, израстването и съзряването очевидно са свързани с преодоляване на страх, и всяка възраст съответно има своите стъпки на съзряване с присъщите им страхове, с които трябва да се справим, за да извършим успешно тази стъпка.

Така че съществуват съвсем нормални страхове, обусловени от възрастта и развитието, на които здравият човек трябва да устои и които трябва да надрасне, чието овладяване е важно с оглед на бъдещето му. Нека се замислим например за първите самостоятелни стъпки на прохождащото дете, когато то за пръв път пуска придържащата го ръка на майката и трябва да преодолее страха от това да ходи само и да бъде оставено само в свободното пространство. Или нека се замислим за значимите преломни моменти в нашия живот. Да вземем тръгването на училище, когато от семейния скют детето преминава в една нова и първоначално чужда общност и трябва да се утвърди в нея. Или пубертета и първите срещи с противоположния пол под напора на еротична страст и сексуални желания; или пък началото на професионалния живот, създаването на собствено семейство, майчинството и накрая остаряването и срещата със смъртта — всяко начало или нещо, преживявано за пръв път, винаги се съпровожда със страх.

Всички тези страхове сякаш органически спадат към нашия живот, защото са свързани с телесни, душевни или социални стадии на развитие, появяват се при поемането на нови функции в общността или в обществото. Една такава стъпка винаги означава прекрачване на граница и изисква от нас да се отграничим от нещо близко и обичайно и да се осмелим да навлезем в новото и неизвестното.

Наред с тези страхове съществуват и множество индивидуални страхове, които не са характерни за определени гранични ситуации в гореспоменатия смисъл и които често не можем да разберем у другите,

защото не сме ги срещали у себе си. Така за едни източник на силен страх може да бъде самотата, за други — навалицата от хора; трети получават пристъпи на страх при преминаването по мост или празно пространство; четвърти не понасят затворени помещения; други се страхуват от безобидни животни, от бръмбари, паяци, мишки и т.н.

Колкото и многообразен да е феноменът страх у различните хора, практически не съществува нищо, което да не може да не породи страх у нас — при по-внимателно вглеждане установяваме, че става дума за варианти на няколко точно определени вида страх, които затова бих искал да обознача и опиша като „основни форми на страх“. Всички възможни страхове имат нещо общо с тези основни форми на страх — те са техни екстремни варианти, изкривени форми или пък изместването им върху други обекти. Ние проявяваме склонността да прехвърляме непреработени, неовладени страхове върху по-безобидни ерзац-обекти, които са по-лесни за избягване от същинските причинители на страх.

Основните форми на страх са свързани с нашето присъствие в света, с нашето разпънато между две големи антиномии битие, които трябва да живеем в тяхната неразрешима непримиримост и противоречивост. Аз бих искал да хвърля светлина върху тези две антиномии с помощта на едно сравнение, показващо нашата включеност в надличностни подредби и закономерности, които ние като цяло не съзнаваме, но които при все това са действителни.

Ние се раждаме в свят, подвластен на четири мощни импулса: нашата Земя се върти в определен ритъм около Слънцето, т.е. движи се около централното небесно тяло на нашата малка вселена и това нейно движение се обозначава като революция, „преврат“. Същевременно обаче Земята се върти около своята собствена ос, извършва движението, наречено ротация, „въртене около себе си“. По този начин същевременно се обуславят други два противоположни, съответно допълващи се импулса, които, от една страна, поддържат нашата вселена в движение, а, от друга, задават на това движение определени траектории: силата на привличане и центробежната сила. Силата на привличане сякаш удържа нашия свят, насочва го центростремително навътре, търсеца средата и подобна на всмукване, което иска да задържа и привлича, центробежната сила се стреми да избяга от средата, напират навън в далечината и е подобна на теглене, което иска

освобождаване и откъсване. Само равновесието между тези четири импулса гарантира закономерния жив порядък, в който живеем, който наричаме Космос. Доминирането или отпадането на едно от тези движения би нарушило, съответно разрушило всеобщия порядък и би довело до хаос.

Нека си представим, че Земята би изоставила един от тези основни импулса. Ако би изоставила например революцията, въртенето около слънцето и би извършвала само ротацията, въртенето около собствената си ос, тя би надхвърлила измеренията си на планета и би се държала като слънце, като средоточие, около което би трябвало да се въртят другите планети. Тя не би се вписвала в предназначаната ѝ около Слънцето траектория, а би живяла само по свои собствени закони.

Ако Земята би изоставила напротив ротацията, въртенето около себе си и би кръжала само около Слънцето, то тя би изпаднала от равнището си на планета до това на сателит, на луна, обърната винаги с едната си страна към Слънцето и изцяло подвластна му. И в двата случая тя би престъпила законите си на планета: да се вписва като зависима в нещо и въпреки това независимо да се върти около себе си.

По-нататък: ако Земята не би имала сила на привличане, центроустременост, то тя би била подвластна само на центробежната сила и, движейки се хаотично, би излязла от траекторията си и вероятно би се сблъскала с други небесни тела. И най-накрая, ако тя изцяло би попаднала под властта на силата на привличане, без противоположния импулс на центробежната сила, то това би довело до пълна вцепененост и непроменяемост, или до пасивното изтласкване от траекторията ѝ посредством други сили, на които тя не би могла да противопостави собствена сила.

И сега за сравнението: ако допуснем — което е много близо до ума, — че човекът, като обитаващ нашата Земя и като малка частичка от нашата Слънчева система, се подчинява на същите закономерности и по този начин носи в себе си описаните импулси като несъзнавани движещи сили и същевременно като латентни изисквания, то това би ни довело до твърде изненадващи съответствия. Достатъчно е само да преведем психологически тези основни импулса на равнище човек, т.е. да попитаме за техните съответствия в душевния живот, тогава бихме се сблъскали със споменатите антиномии, между които е разпънато

нашето битие и както ще видим, същевременно с онези основни форми на страх, които са зависими от тях и така придобиват един по-дълбок смисъл.

На ротацията, на въртенето около себе си, в психологически план би съответствало изискването за индивидуация, т.е. за това да станеш неповторимо отделно същество, индивид. На революцията, на движението около Слънцето като централно небесно тяло, би съответствало изискването за вписване в едно по-голямо цяло, за ограничаване на нашата автономност и собствени желания в полза на надличностни взаимосвързаности. Така бихме описали първата антиномия, която съдържа противоположните изисквания както да станем самите себе си, така и да се включим в наиндивидуални взаимосвързаности.

На центростремителността, на силата на привличане, в психологически план би съответствал нашият импулс за трайност и постоянство; и накрая, на центробежната сила би съответствал импулсът, който непрекъснато ни тласка напред, към изменения и промени. С това описахме и другата антиномия: тя съдържа отново противоположните изисквания да се стремим към трайност и от друга страна към промяна.

Според тази космическа аналогия ние сме изложени на четири основни изисквания, които откриваме и в себе си като противоречащи си и съответно допълващи се стремления. В различни форми те пронизват целия ни живот и искат от нас все нови и нови отговори.

Първото изискване, съответстващо в нашето сравнение на ротацията, е да станем неповторими индивиди, утвърждаващи своето собствено битие и отграничаващи се от другите, да станем самостоятелни личности, а не заменяем масов човек. Това обаче поражда всички онези страхове, на които ще сме изложени, ако се отличим от другите и така отпаднем от защитеността на съпринадлежността и на общността, което би означавало самота и изолиране. В целия спектър, в който ние сме част от определени групи — посредством раса, семейна и народностна принадлежност, посредством възраст, пол, посредством нашата вяра или професия и т.н., — с които се чувстваме сродни и близки, ние в същото време сме и индивиди, и по този начин нещо неповторимо, ясно различаващо се от всички останали хора. Това намира израз даже в забележителния факт, че само отпечатъкът от

нашия палец е достатъчен, за да бъдем безпогрешно различни и еднозначно идентифицирани. Така нашата екзистенция наподобява пирамида, чиято широка основа е изградена от типичното и общностното, която обаче към върха все повече се освобождава от всичко свързващо общностно и завършва с неповторимо индивидуалното. С приемането и разгръщането на нашата неповторимост, с процеса на индивидуация, както Карл Густав Юнг нарече този ход на развитие, ние отпадаме от защитеността на съпринадлежността, на „биването-като-другите“ и преживяваме със страх самотата на индивида. Защото колкото повече се различаваме от другите, толкова по-самотни ставаме и по този начин сме изложени на несигурност, неразбиране, отхвърляне и оспорване. Но ако, от друга страна, не рискуваме да се развием като самостоятелни индивиди, оставаме твърде много заклещени в колективното, в типичното и с нещо съществено длъжници на нашето човешко достойнство.

Второто изискване, съответстващо в нашето сравнение на революцията, е да се отворим с доверие дълг света, към живота и към хората, да се сбlijим с Не-Аза, с чуждото, да встъпим в контакт с биващото извън нас. Тук имаме предвид отдадеността на живота в най-широк смисъл. С това обаче са свързани всички страхове, че ще загубим своето собствено Аз, ще станем зависими, ще предоставим себе си на околните, че няма да можем да живеем подobaващо своя собствен живот, че ще го жертваме за другите и в изискваното съобразяване ще трябва да изоставим твърде много от самите себе си. Следователно тук става дума преди всичко за нашата зависимост, за нашето „биване-захвърлени“, и за обстоятелството, че въпреки тази зависимост и застрашеност на нашия Аз, която ни кара да чувстваме безсилието си, ние трябва да се обърнем, да се отворим към живота. Ако не поемем този риск, ще останем изолирани отделни същества без обвързаност, без съпринадлежност към нещо, простиращо се извън нас, и в крайна сметка без защитеност, а по този начин не ще познаем нито самите себе си, нито света.

С тази първа антиномия ние се натъкваме на едно парадоксално свръхизискване, което животът ни поставя: ние трябва да живеем както със себесъхраняването и себеосъществяването, така и със себеотдаването и себезабразата, трябва да преодолеем страха както от отказа-от-Аза, така и страха от ставането-Аз.

И сега за другите две изисквания, които също се намират в полярно отношение на противоречивост и допълване, както и гореописаните.

Третото изискване, съответстващо в нашето сравнение на центростремителността, на силата на привличане, е да се стремим към трайност. Ние трябва да се установим и устроим в този свят като у дома си, да планираме бъдещето, да бъдем целеустремени, сякаш ще живеем вечно, сякаш светът е стабилен и бъдещето предвидимо, сякаш бихме могли да се уповаваме на трайното — същевременно знаейки, че сме „*media in vita morte sumus*“, че нашият живот може да угасне всеки миг. С това изискване за трайност, за проектирането ни в едно несигурно бъдеще, за това, изобщо да имаме бъдеще, сякаш така бихме имали пред себе си нещо твърдо и сигурно — с това изискване се пораждаат всички страхове, свързани със съзнанието за преходността, за нашата зависимост и за ирационалната непредвидимост на нашето съществуване: страхът да се осмелим на нещо ново, да планираме в неизвестното, да се оставим на вечния поток на живота, който никога не застива и увеличава и нас самите в промените. Тази особеност на човешкото битие е добре уловена в сентенцията, че никой не би могъл да влезе два пъти в една и съща река — реката, а и той самият са винаги различни. Ако обаче, от друга страна, бихме се отказали от трайното, ние не бихме могли нищо да сътворим и създадем; всичко сътворено трябва да носи в представите ни нещо от тази трайност — иначе изобщо не бихме се захванали да осъществяваме нашите цели. Така ние живеем, сякаш вярваме, че разполагаме с неограничено време, сякаш постигнатото е стабилно и тази миражна стабилност и трайност, тази илюзорна вечност е един съществен импулс, който ни подтиква към действие.

И накрая четвъртото изискване, съответстващо в сравнението на центробежната сила. То се изразява в това винаги да бъдем готови да се променяме, да казваме „да“ на измененията и развитието, да се отказваме от познатото, да оставяме зад себе си традицията и обичайното, постоянно да се откъсваме и сбогуваме с току-що постигнатото, да преживяваме всичко само като преход. С това изискване живо да продължаваме да се развиваме, да не се застояваме, да не се вкопчваме, да сме отворени за новото и дръзващи в непознатото, е свързан страхът да не бъдем определяни, задържани,

стеснявани, ограничавани в нашите възможности и порив за свобода — от порядки, необходимости, правила и закони, от всмукването на миналото и навика. Плашещото тук в крайна сметка, за разлика от гореописания страх, където смъртта изглеждаше като преходност, е смъртта като вцепененост и окончателност. Откажем ли се обаче от импулса за промяна, за дръзване в новото, то бихме заседнали в привичното, повтарящи и задържащи еднообразно вече съществуващото, и времето и светът около нас биха ни задминали и забравили.

С това скицирахме другата антиномия, следващото свръх-изискване на живота към нас: да се стремим едновременно към трайност и към промяна, да трябва да преодолеем страха както от неудържимата преходност, така и от неизбежната необходимост.

По този начин ние се запознахме с четири основни форми на страх, които искам още веднъж да систематизирам:

1. Страхът от себеотдаването, преживяван като загуба-на-Аза и зависимост.

2. Страхът от ставането-самия-себе-си, преживяван като незащитеност и изолиране.

3. Страхът от промяната, преживяван като преходност и несигурност.

4. Страхът от необходимостта, преживяван като окончателност и несвобода.

Всички възможни страхове в крайна сметка винаги са варианти на тези четири основни страха и са свързани с четирите основни импулса, които също спадат към нашето битие и пак по двойки се допълват и си противоречат: стремежът към себесъхраняване и отграничаване с противоположния стремеж към себеотдаване и съпринадлежност; и, от друга страна, стремежът към трайност и сигурност с противоположния стремеж към промяна и риск. На всеки стремеж е присъщ страха от противоположния му. И все пак, ако се върнем към нашето космическо сравнение, един жив порядък изглежда възможен само тогава, когато се опитваме да живеем в едно равновесие между тези антиномични импулси. Едно такова равновесие при все това не означава обаче статичност, както би могло да се мисли,

а е изпълнено с неимоверна вътрешна динамика, защото то никога не е нещо постигнато, а нещо, което винаги наново трябва да се изгражда. При това ние трябва да имаме предвид, че видът на съответно преживения страх и неговата интензивност до голяма степен зависят както от заложибите, които носим у себе си, от нашето „наследство“, така и от условията на окръжаващия ни свят, в който сме родени; следователно както от нашата телесна и духовно-душевна конституция, така и от нашата личностна биография, от историята на нашето ставане. Защото и страховете ни си имат история и ние ще видим колко важна роля за това играе нашето детство. Така при всеки човек страхът е в съзвучие със заложиби и външни влияния, което отчасти обяснява, защо ние трудно се вчувстваме в някои стракове на другите — те са породени от условия на живот, твърде различни от нашите собствени.

Заложибите и окръжаващият ни свят — към който наред със семейството, „средата“, принадлежи и обществото — могат следователно да благоприятстват определени стракове, други, напротив, да препятстват. Здравият човек — без смущения в развитието си — като цяло ще знае как да се отнася със страховете си и вероятно ще може да ги преодолее. Човек със смущения в своето развитие преживява някои стракове както по-интензивно, така и по-често, и една от основните форми на страх ще придобие надмощие у него.

Определен вид страх може да стане силно обременяващ и разболяващ, когато надвишава определена степен или когато трае продължително. Най-обременяващи са стракове, преживени твърде рано в детството, във възраст, когато детето все още не е в състояние да развие съпротивителни сили спрямо тях. Винаги, когато един страх стане твърде силен заради интензивност и трайност или ако ни засегне във възраст, в която все още не сме дорасли за него, той трудно може да бъде преработен. Тогава отпада активирацията, позитивен аспект на страха; следствията са спънки в развитието, застой или залитане в по-ранни, детски начини на поведение, както и поява на симптоми. Разбираемо е защо именно в детството ние се натъкваме на неадекватни за възрастта страхови преживявания, както и на стракове, които надвишават мярата на търпимост. Слабият Аз на детето, намиращ се в процес на развитие, все още не е в състояние да

преработи определени количества страх; затова му е необходима помощ отвън и той ще понесе увреждания, ако бъде оставен сам с такива прекомерно големи страхове.

При възрастния човек някои по-рядко срещащи се извънредни ситуации като война, пленничество, заплаха за живота, природни и други катастрофи, или пък дълбоки душевни преживявания и процеси, също могат да прекратят неговата граница на толерантност спрямо страха, и той да реагира на това с паника, пристъпи или неврози. В нормални условия обаче възрастният, в сравнение с детето, има много по-богат избор на възможности за отговор и съпротивителни сили спрямо страха: той може да се брани, да обмисля ситуацията си и да разпознава задвижващите страха механизми; той преди всичко може да разбере първопричината на своя страх; той може да го споделя и така да получава разбиране и помощ, и е в състояние правилно да преценява възможните заплахи. С всичко това детето все още не разполага; колкото е по-малко, толкова повече то е само обект на страховете си, безпомощно изложено на тях, без да знае колко дълго ще продължат и какво изобщо може да се случи.

Ние ще видим как надценяването на един от четирите основни страха — или погледнато от друга страна, радикалното отпадане на един от четирите основни импулса — води до създаването на четири структури на личността, на четири начина на биване-в-света, които всички ние в различна степен познаваме и които повече или по-малко са част от всеки от нас. Следователно тези структури на личността трябва да се схващат като едностранчиво акцентирание върху една от четирите основни форми на страх. Колкото по-изявени и едностранчиви са структурите на личността, които ще опишем, толкова по-вероятно е те да са възникнали на основата на смущения в ранното детско развитие. И съответно, като знак за психическо здраве би могло да се гледа на обстоятелството, че човек е в състояние да живее четирите основни импулса в действено равновесие — което същевременно би означавало, че той се е стълкновил с основните форми на страх.

Първоначално четирите структури на личността са нормални структури с известно акцентирание. Ако междувременно акцентирането се превърне в отявлена едностранчивост, то достига гранични стойности, които трябва да се схващат като изкривени форми или

екстремни варианти на четирите нормални основни структури. Така ние се сблъскваме с невротичните варианти на типовете структури, които психотерапията и дълбинната психология описват в четирите големи форми на невроза: шизоидност, депресия, натраплива невроза и хистерия. Такива невротични личности отразяват следователно само в по-изострена или екстремна форма общочовешки начини на съществуване, които ние всички познаваме.

В крайна сметка става дума за четири различни начина на биване-в-света; при тяхното обрисуване аз искам да покажа последствията на тази едностранчивост, тръгвайки от форми на проявление, които все още могат да бъдат смятани за напълно здрави, през по-леки, тежки, до същински болните. Органически предразполагащите заложи, разбира се, ще бъдат взети предвид; нашият интерес обаче ще бъде насочен най-вече към биографичните основания.

Преди това още едно пояснение: ако описанието на четирите структури на личността изобщо би могло да приеме характера на типология, то тя би се отличавала от другите типологии, тъй като — изградена предимно върху психоаналитични познания и опита на психотерапията и дълбинната психология — тя би било по-малко фаталистична и окончателно определяща в сравнение с типовете, изведени от конституцията и темперамента; последните представят себе си като съдбовно предзададени и непроменяеми — те трябва просто да се приемат. Тук според мен става дума за нещо друго.

Аз съм станал точно този или онзи човек не само защото имам определен телесен строеж, а защото имам определена нагласа, определено поведение спрямо света и останалите, което съм придобил от историята на моя живот; това формира моята личност и ѝ придава определени структурни черти. Съдбовното тук — вродените психофизични заложи, околния свят от нашето детство с личностите на родителите и възпитателите ни, както и обществото с неговите правила на игра, в което сме родени — ние можем да оформяме, да променяме в известни граници, във всеки случай то не е нещо, което просто трябва да се приеме. Структурите на личността, които имаме предвид, би трябвало да бъдат разбирани като частични аспекти от една цялостна картина за човека. Бъдещото развитие на тези частични аспекти на нашата същност — първоначално недостатъчно развити,

пренебрегвани, погрешно направлявани или отчуждени и потиснати — може да променя и допълва придобитата структура в полза на онази желана цялост или зрялост, в такава степен, каквато отделният човек е в състояние да постигне за себе си.

Следователно тук ние изхождаме от четири общовалидни основни нагласи и възможности за поведение по отношение на условията и зависимостите на нашето съществуване, имайки предвид космическия образец на живия порядък и уравнивесеност на привидно необединими противоречия.

Запазването на понятийните означения на учението за неврозите и по отношение на така наречените здрави хора има практически предимства, защото при тези понятия винаги могат едновременно да се видят биографичното възникване и невротичния вариант; освен това те са придобили толкова голяма гражданственост, че едно ново именуване изглежда ненужно. Читателят вероятно скоро ще разбере какво имаме предвид, когато по-нататъшното изложение направи за него понятията шизоидност, депресия и т.н. разбираеми и пластични.

В тази книга аз не провеждам често срещаното в литературата разграничаване между страх (Angst) и боязън (Furcht). То не е съществено за моята основна концепция; освен това ми се струва недостатъчно налагащо се и убедително — нещо, което намира израз в несигурната употреба на двете понятия в обичайния език: ние говорим както за страх от смъртта, така и за боязън от смъртта и не можем без насилване да диференцираме двете понятия. Обичайното разграничаване боязънта да се отнася към нещо определено, конкретно, страхът напротив — към нещо неопределено, по-скоро ирационално, може би има известно основание, но не винаги е състоятелно, като например боязънта пред Бога, която според горното разграничаване би следвало да се нарича страх от Бога. Затова съзнателно се отказах да предприема едно понятийно различаване на страх и боязън.

Тази книга е написана с цел да помогне на отделния човек в неговия живот, да му предложи повече разбиране за самия него и за другите и да изясни важността на първите ни години за нашето развитие. Тя е написана, за да разбуди сетивата ни за смисъла на големите взаимовръзки, в които сме включени и от които според мен може да научим нещо много съществено.

ШИЗОИДНИТЕ ЛИЧНОСТИ

*Нека станем различни от Многото,
от които гъмжи в общия куп.*

Шпителер^[1]

Нека сега се обърнем към хората, чийто основен проблем — видян от страна на страха — е страхът от отдаване и които същевременно — погледнато от страна на основните импулси — надценяват импулса за „въртене около себе си“, което в психологически план означава импулса за себесъхраняване и отграничаване на Аз-а. Тези хора ние наричаме шизоидни.

Всички ние желаем да бъдем неповторими индивиди. Колко силно е това желание става ясно например от обстоятелството, че реагираме чувствително, когато някой обърка или преиначи името ни; ние не искаме да бъдем произволно заменяеми; искаме да притежаваме съзнанието за нашата неповторимост като индивиди. Стремещт ни да се различаваме от другите е точно толкова зададен, колкото и противоположният нему, като социални същества да съпринадлежим към групи или колективи. Ние искаме както да можем да живеем, посветени на своите лични интереси, така и да пребиваваме в партньорски отношения и междуличностна обвързаност и отговорност. Какви ще са последствията, ако един човек, отбягващ себеотдаването, се опитва да живее предимно със себесъхранението?

Неговият стремеж ще бъде преди всичко насочен към това, да стане възможно най-независим. На никого да не се надява, от никого да не се нуждае, никому да не е задължен, за него ще е от решаващо значение. Затова той се дистанцира от останалите, има нужда от разстояние спрямо тях, не ги оставя да се приближат твърде много, никога не се обвързва изцяло с тях. Нарушаването на тази дистанция той възприема като заплаха за неговото жизнено пространство, като застрашаване на потребността му от независимост, на неговата

цялостност и той решително се брани срещу това. Така той развива типичния за него страх от човешка близост. Само че в живота близостта е неизбежна и затова той търси защитно поведение, зад което може да се крие от нея.

Той избягва преди всичко близки лични контакти, не допуска в интимен план никого до себе си. Той се бои от срещите насаме с някого, с един партньор, и се опитва да направи човешките отношения делови. Когато е сред хора, той се чувства най-добре в групи и колективи, в които може да остане анонимен и при все това съпричастен към общи интереси. Най-много от всичко той би желал да притежава шапката-невидимка от приказките, с чиято закрила би могъл, неразпознат, да участва и да се намесва в живота на другите, без да трябва да жертва нещо от себе си.

Такива хора създават у околните впечатление на далечни, хладни, дистанцирани, трудно разговорливи, сухи, дори студени. Често те изглеждат странни, чудати, неразбираеми и изненадващи в своите реакции. Човек може дълго да ги познава, без действително да ги познава. Ако днес сякаш сме имали добър контакт с тях, на следващия ден те ще се държат така, като че ли никога не са ни виждали; да, колкото по-близо са дошли до нас, толкова по-грубо те изведнъж се отвръщат — безчувствено, често с изглеждаща безпричинна агресия или враждебност, която наранява.

Отбягването на всяка доверена близост заради страха от Ти, от откриващото се отдаване, прави шизоидния човек все по-изолиран и самотен. Неговият страх от близостта се констелира най-вече тогава, когато той се приближава към някого или някой към него. Тъй като чувствата на благосклонност, симпатия, нежност и любов ни доближават най-много един към друг, той ги преживява като особено застрашителни. Това обяснява защо тъкмо в такива ситуации той става отхвърлящ, дори враждебен и рязко отблъсква другия: той внезапно изключва, прекъсва контакта, оттегля се в себе си и става недосегаем.

По този начин между него и околния свят зейва пропаст, която с годините става по-дълбока и все повече го изолира. Последствията от това обстоятелство стават все по-проблематични: заради отдалечеността си от света на другите той знае твърде малко за тях; празнотите в опита му с хората стават все по-големи и оттук произтича неговата несигурност в междуличностното общуване. Той никога не е

наясно какво става в другия, защото това, ако изобщо е възможно, човек научава само в доверена близост и любов. Затова в своята ориентация относно хората той разчита на предположения и догадки и е дълбоко несигурен, дали в крайна сметка неговите впечатления и представи за другите и дори възприятията му са само негово внушение и проекция или все пак действителност.

Една картина, която Шулц-Хенке за пръв път използва във връзка с обрисуване на светоусещането на тези хора, може да направи казаното по-ясно — всеки един от нас вече е преживявал тази ситуация: ние седим в един влак на гарата; на съседния коловоз също има влак; внезапно забелязваме, че един от двата се движи. Тъй като днес влаковете потеглят много плавно и почти незабележимо, ние не сме усетили никакво разтърсване, никакъв тласък и единствено оптически установяваме движението. Ние не сме в състояние веднага да се ориентираме кой от двата влака е тръгнал, докато не установим по някакъв неподвижен предмет навън, че именно нашият влак все още стои, а съседният е потеглил, или обратното.

Тази картина може твърде сполучливо да илюстрира вътрешната ситуация на шизоидния човек: той никога не знае със сигурност — в степен, която далеч надхвърля и най-голямата несигурност на здравия човек — дали това, което чувства, възприема, мисли или си представя, съществува единствено в самия него, или и навън. Поради своя повърхностен контакт със света на другите хора шизоидният човек не разполага с възможността за ориентиране в него и така той се колебае в преценката за своите преживявания и впечатления, съмнявайки се дали може да ги положи навън като действителност, или те са само негово „внушение“ и принадлежат единствено на неговия вътрешен свят: действително ли другият ме гледа присмехулно, или аз само си въобразявам? Действително ли шефът днес беше особено хладен, има ли нещо против мен, беше ли по-различен от обикновено — или само така си мисля? Дали нещо у мен се набива на очи, дали нещо с мен не е наред, или се заблуждавам, че хората ме гледат толкова странно?

Тази несигурност може да приеме всички възможни степени на проявление, от винаги будно недоверие и болезнено отнасяне на всичко към себе си, до същинско маниакални внушения и илюзорни възприятия, при които човек обективно обърква вътре и вън, без объркването да бъде разпознато като такова, защото той смята своите

проекции за действителност. Можем да си представим колко мъчителна и дълбоко обезпокояваща е тази несигурност, когато се превърне в трайно състояние, защото тъкмо заради споменатата липса на близък контакт тя не може да бъде коригирана. Да попита някого за това, да сподели с него своята несигурност и страх, предполага близост и доверие; и тъй като не проявява такива към никого, той се плаши да не бъде неразбран, осмян или дори взет за безумен.

Изпълнени с недоверие, от позицията на своята дълбока незащитеност, която, както ще видим, е едновременно първопричина и следствие на техния повърхностен контакт с другите, шизоидните хора — за да се застраховат — развиват особено силно такива функции и способности, които обещават да са им от полза за едно по-добро ориентиране в света: сетивни възприятия, познаващ интелект, съзнание, разум. Тъй като най-вече емоционалното и чувственото ги правят несигурни, те се стремят към свободното от чувства „чисто“ познание, което обещава да им предостави резултати, на които да могат да се опортунират. Още тук става ясно защо шизоидните хора се насочват преди всичко към точните науки, които могат да им предложат тази сигурност и независимост от субективните преживявания.

В сравнение с развитието на рационалната страна, това на чувствения живот изостава; защото тук човек се нуждае от Ти, от партньор, от емоционална обвързаност и обмен на чувства. Характерно за тези хора е, че те, често надхвърлящи в интелектуално отношение средното равнище, създават впечатление на изоставащи в емоционалната сфера; чувственото при тях често остава недоразвито, а понякога и закърнява. Това създава дълбока несигурност в контактите, която може да стане причина за безкрайно много трудности във всекидневния живот; в общуването с хората им липсват „средните тонове“, те не разполагат с никакви нюанси в това отношение, така че и най-обикновените контакти могат да се превърнат в проблем за тях. Един пример:

Един студент трябвало да подготви реферат. Неконтактен, какъвто бил той, същевременно „арогантен“ — зад което си поведение скривал своята несигурност, — не му хрумвало да попита някой от колегите, как обикновено се прави това. Той измъчвал себе си с проблеми, които произтичали от самия него, а не от нещата. Той

изобщо не бил наясно, дали неговото изложение ще отговори на очакванията, колебаел се в преценката си между себенадценяване и чувство за малоценност, като веднъж то му се струвало великолепно, дори неповторимо-гениално, след това съвсем банално и недостатъчно. Липсвало му тъкмо сравнението с рефератите на другите. Той си мислел, че страшно би се изложил пред колегите си, ако ги помоли за съвет — без да знае, че това е нещо напълно обичайно. Заради тази своя изолираност той изживявал съвсем излишни и прекомерни страхове, които би могъл да си спести, ако имаше естествени колегиални контакти.

Такива и подобни ситуации и начини на поведение се трупат в живота на шизоидните и допринасят много за извънредното усложняване на банални и всекидневни ситуации; те не проумяват, че трудностите им се намират на равнище контакти, а не се основават на липса на способности.

[1] Карл Шпителер (1845–1924) — известен швейцарски писател, разказвач, лирик и есеист, носител на Нобелова награда за литература през 1919 г. („Прометей и Епиметей“). — Бел. прев. ↑

ШИЗОИДНИЯТ ЧОВЕК И ЛЮБОВТА

Както вече споменахме, в проблем за шизоидния човек се превръщат особено онези стъпки в развитието, при които става дума за непосредствен контакт с хората: тръгването на детска градина, на училище; пубертетът и първите срещи с противоположния пол; партньорските отношения и всякакъв тип обвързване. Тъй като всяка близост предизвиква страх у него, той ще се затваря толкова повече в себе си, колкото повече се приближава към някого, колкото повече се излага на опасността да обича и да бъде обичан, което той може да си представи единствено като себепредоставяне и ставане зависим.

Трудностите в общуването, появяващи се по време на детството, би трябвало да бъдат разпознати от родители и възпитатели като начало на шизоидна проблематика; вероятно те биха могли все още да бъдат предотвратени или поне смекчени, преди да са оставили подълбоки следи: ако едно дете има проблеми с общуването в детската градина или в класа; ако то не намира приятели; ако се преживява като аутсайдер и особняк или бива възприемано от другите като такова; ако през пубертета един млад човек отбягва връзките с противоположния пол и вместо това се заравя в книги, страни от контакти и си намира занимания, при които винаги е сам; ако преживява тежки светогледни кризи в самотни главоблъсканици за смисъла на живота, без да обменя с другите мисли за това — всичко това са алармени сигнали, които би трябвало да бъдат разбрани и при които родителите трябва да потърсят съвет.

Още по-проблематично за шизоидните личности обикновено е времето на напирания за партньорство следпубертет. Защото в любовта ние най-много се приближаваме един към друг, душевно и телесно. Всяка любовна среща сякаш застрашава нашето собствено биване и нашата независимост, толкова повече, колкото повече ние се отваряме към другия, но и толкова повече, колкото повече искаме да запазим самите себе си. Затова тези срещи често се оказват подводните скали, в сблъсъка с които шизоидните хора болезнено осъзнават своите проблеми, може би все още несъзнавани досега, дори скрити от самите

тях. Как един такъв човек пренася към другия растящия сега копнеж за близост и взаимност, за нежност и любов и преди всичко прииждащата сексуална страст? Въз основа на описаните празноти в контактите и на липсващите „средни тонове“ в общуването, което в тази възраст вече е довело до значителна непохватност в отношенията с хората, за него е особено трудно интегрирането на сексуалността. И тук в начина му на поведение липсват междинните тонове: той не разполага нито с ухажващо-завладяващата, нито с прелъстяващо-отдаващата се страна. Нежността, вербалния или емоционален израз на благосклонност са му чужди, липсва му до голяма степен и способността за вчувстване, умениято-да-се-поставиш-на-мястото-на-другия.

Опитите за разрешаване на конфликта между напирещата страст и страха от човешка близост могат да изглеждат по различен начин. Често шизоидният се впуска само в необвързващи, лесни за прекъсване, или чисто сексуални връзки, в които той сякаш откъсва сексуалността от чувствените си преживявания. В този случай партньорът е само „сексуален обект“, който служи за задоволяване на плътските му желания, без да представлява друг интерес за него. Но партньорските му връзки са лесно заменяеми и заради неговата емоционална безучастност. По този начин той се предпазва от опасностите на любовта, от това, да не би в задълбочаването на близостта с другия да излезе наяве цялата му безпомощност и неопитност в сферата на чувствата. По същата причина той обикновено отблъсква и знаците на благосклонност от страна на партньора — той не знае как да им отговори, те по-скоро го карат да се чувства неловко.

Един мъж отишъл в посредническо бюро за брачни контакти и от предложените му снимки избрал жената, която най-малко му харесала — тя поне не би представлявала заплаха за него, не би могла да пробуди никакви любовни чувства в душата му.

Една жена била в състояние да се отдаде физически на някой мъж само ако знаела, че навярно никога не би го срещнала отново.

Един женен мъж имал в същия град, в който живеел със семейството си, тайно жилище; той периодично се усамотявал в него, неоткриваем за никого, докато отново усетел желание да се върне при семейството си. Той се нуждаел от този заслон, за да се предпази от прекомерната близост и чувствените претенции на жена му и

семейството му (които, от своя страна, тъкмо заради тези негови изплъзвания се опитвали да го обвържат по-здраво, с което отново засилвали неговата необходимост от убежище).

Примерите ни показват колко голям е страхът на шизоидните хора от обвързване, установяване, зависимост или подчиняване; само така можем да проумеем техните реакции, които често ни се струват странни и неразбираеми. Единственото, което шизоидният човек действително притежава и което до известна степен му е познато, е той самият; оттук и чувствителността му спрямо действителни или мними заплахи за неговата цялостност, спрямо посегателства и нарушаване на неговата дистанция, от която той се нуждае, за да не загуби опората в себе си. Естествено такова поведение прави невъзможна една атмосфера на доверие, камо ли на интимност. От позициите на своето жизнено чувство той възприема обвързването като принуда за отказ от самия себе си — това естествено става възможно най-вече с партньори, които прекалено много се нуждаят от подкрепата и близостта на другия. Страхът от обвързване може да стигне дотам, че шизоидният да свърне дори пред брачния олтар или да избяга от ритуалната зала.

Един млад мъж се сгодил по настояване на своята приятелка — те са познавали от години, но той не искал да се обвързва. Той отишъл при нея с пръстените и те отпразнували годежа. Когато напуснал дома ѝ, той оставил в пощенската кутия едно предварително написано писмо, с което развалял току-що сключения годеж.

Подобни начини на поведение съвсем не са рядкост при шизоидните хора. Те умеят да общуват от разстояние, да пишат хубави писма, но ако се стигне до по-близък личен контакт, веднага се оттеглят и се затварят в себе си.

Посредством споменатото откъсване на сексуалността от чувствения живот, нагонното се преживява сякаш изолирано; по този начин не само партньорът се превръща в „сексуален обект“, но и целият любовен живот може да се сведе единствено до функционален процес. Шизоидният не познава нежната любовна предигра, еротиката и, нехаещ за потребностите на другия, директно се насочва към своята цел. Нежността лесно се изражда в измъчване на партньора, в грубо посягане или друг вид причиняване на болка. Зад това може да се крие несъзнаваното желание за осезаема реакция от страна на другия.

Веднъж задоволен, шизоидният е склонен възможно най-бързо да се отърве от партньора си. „След това“ — ставаше дума за половия акт — „с най-голямо удоволствие бих я изхвърлил“ е типично изказване на един шизоиден мъж, което издава неговия страх от чувствените претенции на партньорката.

Още по-трудно става, когато шизоидният прехвърля върху партньора рязката амбивалентност между чувствата на любов и омраза, своето дълбоко съмнение във възможността Аз да бъде обичан. Тогава той постоянно го подлага на нови изпитания, изисква от него все нови доказателства за любов, които трябва да снемат съмненията му. Това може да прерасне в душевен и в същински садизъм. В такъв случай неговото поведение става изключително деструктивно; доказателствата за любов и проявите на благосклонност на партньора биват обезценявани, омаловажавани, анализирани, поставяни под съмнение или сатанински-умело тенденциозно тълкувани. Така например спонтанните прояви на внимание от страна на партньора биват тълкувана като израз на угризения на съвестта, чувство за вина или опит за подкупване („Какво искаш да постигнеш по този начин?“; „Ти сигурно имаш да ми се извиняваш за нещо?“). Характерната за тях добра теоретично-абстрактна дарба за комбинирание предлага безкрайни възможности за подобни тенденциозни преиначавания. В романа „Възглавницата“ Кристиане Рохефорт^[1] по превъзходен начин описва подобна връзка, като особено убедително обрисова как с времето една любяща жена бива доведена от шизоидния си партньор до границата на толерантност.

Нерядко шизоидният човек руши с цинизма си всички пориви на нежност у себе си и у другия, за да не позволи да бъде обзет от тях. В мигове на особена интимна близост той засяга партньора на най-уязвимото му място, като иронизира и осмива неговото поведение, израз на лицето или думи: „Не ме гледай толкова предано, като куче“; „Само ако знаеш, колко смешен изглеждаше“ или „Остави тези глупави обяснения в любов и дай да говорим по същество“ и т.н.

Естествено по този начин систематично се разрушава всяка готовност за любов от страна на партньора, освен ако той не притежава необикновена способност за любов, или пък не е противоположният мазохистичен тип, който от чувство за вина, страх от загуба или по други подбуди смята, че трябва да се примирява с

всичко или изпитва удоволствие да бъде измъчван. В противен случай той най-накрая ще се отдръпне или ще започне да изпитва омраза, което шизоидният партньор преживява като триумф („Сега излезе наяве истинската ти същност“), без да може да проумее докъде е докарал другия тъкмо със собственото си поведение. Автобиографичните романи на Стриндберг са изпълнени с подобна шизоидна трагика и в същото време съдържат впечатляващи описания на биографичните основания за едно такова личностно развитие (напр. „Синът на една слугиня“). Аксел Борг, главният герой в романа му „В открито море“, е блестящо обрисован шизоиден човек с несъмнени автобиографични черти.

Проникне ли студенината на чувствата по-дълбоко, достигне ли екстремното и болестното, то границата със сексуалното насилие и убийство би могла да се окаже много тясна, преди всичко, ако върху партньора несъзнателно се проектират, „пренасят“ — на езика на психоанализата — непреработени чувства на омраза и жажда за мъст, отнасяни първоначално към значимите фигури от детството. Една откъсната, неинтегрирана в цялото на личността нагонна страна, е винаги опасна; ако прибавим към това пълната неспособност за вчувстване в партньора и закърнялостта на чувствата, всички сексуални престъпления стават възможни.

Заради трудностите, които срещат в поддържане на чувствена връзка, дори изобщо в намирането на партньор, шизоидните хора често се опитват да се справят сами, вземайки сякаш самите себе си за партньор в самозадоволяването. Или пък се насочват към ерзац-обекти, както в случая с фетишизма. Естествено при такива ерзац-обекти тяхната способност за любов не може да се развива, въпреки че и тези форми на нарушена способност за любов все пак съдържат елементи на желанието за любов и са израз на техните търсеци копнежи.

При шизоидните хора, дори сред иначе високо интеллигентните, нерядко се среща инфантилна сексуалност. Понякога те избират за сексуален партньор полово незрели деца или младежи, което може да се обясни с обстоятелството, че тежко увреденият в контактите човек по-малко се страхува от тях и се осланя на детското доверие.

Често потисканите в него способност за любов и копнеж за отдаване избиват като екстремна, дори маниякална ревност.

Шизоидният човек чувства колко малко достоен за любов го прави поведението му, колко малко способен е да обича и предусеща, че така трудно може да задържи някого. Затова той навсякъде надушва съперници, които често — с право — смята за по-истински обичащи и по-достойни за любов. Софистично и дребнаво той изопачава невинни, съвсем естествени начини на поведение на партньора до нещо потайно, преднамерено и демонично. Това може да доведе до маниакалност в отношенията, да направи с времето партньорството нетърпимо и в крайна сметка да го разруши — с едно удоволствие от разрушаването, от което той самият също страда, но не е в състояние да се държи по друг начин. Мотивацията би могла да изглежда по следния начин: след като вече е ясно, че е невъзможно да бъде обичан, по-добре сам да разруша това, което не мога да задържа — тогава поне ще съм действащият, а не само страдащият. Така можем да разберем неговото поведение: тъкмо когато иска да обича и да бъде обичан, той се държи по най-малко достоен за любов начин. Ако партньорът сега се отвърне от него, ще е по-безболезнено, отколкото ако действително се е борил за него и въпреки това е бил изоставен. Такава профилактика на разочарованието не е рядкост сред шизоидните хора; тя същевременно съдържа — обикновено несъзнаван — аспект да подложиш партньора на изпитание: ако въпреки моето поведение той все още ме обича, значи ме обича истински. Всичко това показва колко трудно е на тези хора да смятат себе си достойни за любов. В екстремни случаи недоверието и ревността могат да доведат до убийство: щом партньорът не ме обича, тогава няма да може да обича никого друго.

Обикновено страхът от отдаване съзнателно се преживява от шизоидните хора единствено като страх от обвързване. Дълбоко потискан, копнежът за отдаване, който също спада към нашата същност, се натрупва и засилва страха, така че сега отдаването се разбира вече само като пълно себепредоставяне, отказ от Аз-а и биване погълнат от другия. Това води до демонизиране на партньора, което на свой ред отново усилва страха и прави по-разбираеми някои иначе непонятни начини на поведение на шизоидните хора, преди всичко тяхната внезапна омраза, породена от чувството за застрашеност от страна на един свръхсилен друг, без те да са наясно, че тъкмо тяхната собствена проекция придава на другия такава мощ.

Затова шизоидният човек трудно се осмелява на една продължителна чувствена връзка. Той е по-склонен на краткотрайни, интензивни, но непостоянни връзки. Бракът за него е институция, която притежава цялото несъвършенство на човешките творения; затова естествено той може да бъде разтрогнат, ако вече не се преживява като удовлетворяващ. Той би трябвало в по-голяма степен да отговаря на човешките потребности и да е съобразен с тях. Според шизоидния изневярата е нещо неизбежно в една продължителна връзка; той изисква за себе си свобода и е готов — впрочем по-скоро теоретично и не винаги така саморазбираемо на практика — да я предостави и на партньора. Често той е теоретик и реформатор на брака; най-малкото се осмелява да наложи своя собствен жизнен стил, противно на конвенции и традиции, и да живее според своите убеждения. В това отношение той не рядко показва повече честност и кураж от много други хора. Понякога шизоидният има продължителни връзки, страхува се единствено от тяхното легализиране, поради което при него по-често се стига до подобни на брак отношения без женитба. В случаи на ранно отпадане на контакта с майката или на разочарования от нея, не рядко се срещат връзки с по-възрастни, майчински настроени жени; те му позволяват да навакса много от това, от което като дете е бил лишен. Понякога такива жени са в състояние да дават много топлина и закрила, без сами да предявяват големи претенции; това са даряващи жени, които проявяват искрено разбиране към неговата ситуация, без да очакват нещо, което той не може да даде и тъкмо така го обвързват повече, отколкото той иначе би допуснал. Само по-дълбоко увредените в резултат на ранни преживявания развиват изключителна омраза към жените и импулси за отмъщение. Тъй като в своята жизнена история шизоидният е преживял женското като чуждо и застрашаващо, нерядко той се обръща към същия пол; или избира партньорка, която със своите сякаш мъжки черти не му изглежда „изцяло различна“, както една женствена жена. Връзката често прилича по-скоро на отношенията между брак и сестра или между приятели, основана повече на общи интереси, отколкото на еротичното привличане на половете. В партньорството той тежко понася продължителната близост — за него например отделните спални са естествена необходимост и другият трябва да прояви

разбиране за това, ако не иска да го тласне към отбрана и принудително дистанциране.

В заключение можем да кажем, че най-трудно за шизоидния човек е — какви точно са причините, ще разберем по-добре от по-нататъшното изложение — да развие своята способност да обича. Той е невероятно чувствителен към всичко, което заплашва да ограничи неговата свобода и независимост; той е оскъден в изразяването на чувства и е най-благодарен, когато партньорът му предлага една ненатрапваща се благосклонност, късче родина и закрила. Който знае как да го приеме, може да разчита на неговото дълбоко разположение, което той просто не може да показва добре и да си признава.

[1] Френска разказвачка (Париж, 1917). — Бел. прев. ↑

ШИЗОИДНИЯТ ЧОВЕК И АГРЕСИЯТА

Тук и в следващите раздели върху агресията предпочитам вместо за омраза да говоря за агресия, защото агресията е най-често срещаната изразна форма на омразата и може по-ясно да бъде описана в нейните различни проявления. Страх и агресия са тясно свързани помежду си; вероятно първоначално агресията се поражда от неудоволствие и страх, при което неудоволствието е праформата, архаичната форма на страха в нашето най-ранно детство. По това време ние все още не разполагаме с по-късните възможности за преработване на неудоволствието и преодоляване на страха, а сме само безпомощно изложени на тях. Това, което ги поражда в този най-ранен период, са интензивни фрустрации като глад, студ, болки; нарушаване на собствения ритъм и на интегритета на жизненото пространство; свръхнатоварване на сетивните органи и ограничаване на свободата на движение; разводняване на собственото битие поради прекомерна близост и вмешателство на другите; самота. Следователно в този времеви отрязък страхът е преди всичко интензивно неудоволствие; за малкото дете в такива ситуации страх и агресия все още практически времево съвпадат: това, което предизвиква неудоволствие и страх, предизвиква същевременно агресия и ярост.

С какво разполага малкото дете, за да овладее страха и да отстрани неудоволствието? Първоначално само с безсилна ярост, която се изразява в плач, по-късно в ритане и удряне около себе си, т.е. в моторно разтоварване и отреагиране. Тъй като в най-ранното детство все още няма различаване на Аз и Ти, тези прояви на агресия са ненасочени и неотнесени към никого — те са просто отреагиране на неприятно чувство и неудоволствие с цел разтоварване на състоянието и организма. Тук можем да говорим за архаична форма на агресията; тя се проявява елементарно, спонтанно, неконтролирано и все още лично неотнесено, затова и безогледно и без чувство за вина — последните биха предположили една личностна отнесеност.

Интензивността на архаичния страх е невероятно голяма, тъй като той, заради пълната безпомощност на малкото дете, бива

преживяван от него като застрашаващ екзистенцията му, като заплаха за цялото му съществуване. Агресията и яростта съответно също биват тотално преживявани — в такива ситуации детето е „самата ярост“ или „самият страх“, единствено обсебено от подтика да ги отреагира, да се освободи от тях. Рефлексивното свиване, отдръпването от света или описаният щурм на движения са двете праформи на реакция спрямо страха и неудоволствието и при други живи същества: бягството назад, отдръпването, рефлексът да се преструваш на умрял или бягството напред, щурмът на движения, атаката.

Ако шизоидният човек и занапред остане необвързан, ако продължи да се чувства незащитен, изоставен и застрашен, той и занапред ще преживява действителните или мними атаки като заплаха за цялата му екзистенция. И съответно неговите реакции ще бъдат съвсем архаични в по-горе описания смисъл: мигновена безогледна агресия, която цели отстраняване на страха, съответно на причинителя на страх, разтоварване на състоянието му — „to get it out of one's system“, както много сполучливо казват англичаните.

Лесно е да си представим колко опасни могат да станат тези архаични шизоидни агресии, произтичащи от чувството за екзистенциална застрашеност при хора, които твърде малко познават емоционалното обвързване. Тук нищо не задържа и не спира агresiите, те не са интегрирани в цялостната личност на шизоидния. Така те остават безогледни елементарни инстинктивни изблици. Подобно на сексуалността, агресия и афекти на шизоидните също не са слети в едно цялостно емоционално преживяване, те представляват чисто инстинктивно отреагиране, изолирано и откъснато от общото преживяване. И тъй като освен това им липсва и способност за вчувстване, то практически не съществуват никакви спиращи сили. По този начин агресията продължава да служи само за разтоварване от напрежение, бива неконтролирана и изживявана без чувство за вина. Поради своята необвързаност с другите, шизоидните хора нямат никаква представа за въздействието на афектите и агresiите им върху околните те „само“ са отреагирали нещо; при това другият изобщо не е бил важен за тях. Затова те често са твърде остри, нараняващи и безцеремонни, без да си дават сметка. В един вестник имаше съобщение, че младеж убил едно момче. Запитан за мотивите, той отговорил, повдигайки рамене, че нямало особени причини —

момчето с нещо го дразнело. Толкова опасна може да стане една изолирана, откъсната от цялостното преживяване, с нищо не удържана агресия, произтичаща от готовността да се мрази, предизвиквана от най-дребни поводи. Тя може да придобие самостоятелност и да приеме всички мислими екстремни форми, особено ако се съюзи с един също толкова неинтегриран сексуален нагон. „Автопортрет“-ът на Юрген Бартч представлява разтърсващо свидетелство в това отношение.

В своите изследвания върху затворници американският психиатър Кинцел установява, че агресивните сред тях (violent men) имат два пъти по-голям защитен кръг (circle of protection) в сравнение с неагресивните. Агресивните — ние бихме ги причислили към шизоидните — реагират на навлизането на външни хора в този защитен кръг, на прекрочването на тази невидима имагинерна граница, с паника, която веднага преминава в диво нападение. Впечатляващ пример за шизоидно светоусещане е изказването на един пациент: „Когато някой наруши дистанцията ми, изригна омраза.“ Това напомня на описаните от Конрад Лоренц^[1] реакции на животни, които с бурна агресия нападат всеки, навлязъл в границите на техния участък.

Чувството на незащитеност сред хората и необвързаността на шизоидния, както и породеното от тях недоверие, го карат да преживява приближаването на някой друг като заплаха, на която той отговаря първоначално със страх, последван от мигновена агресия. Това негово основно жизнено чувство прави разбираеми някои често непонятни реакции. Една архаична, неинтегрирана, откъсната агресия може да прерасне в насилие, което смазва другия като досадно насекомо, ако той е причината човек да се чувства притиснат. Както всички необвързани, откъснати от цялостното преживяване нагони, агресията също може да стане опасно самостоятелна и да доведе до асоциални и криминални прояви.

Но дори да оставим настрана тези екстремни примери, на шизоидните хора като цяло не е лесно да контролират своите агресии. Те самите не страдат от тях толкова много, колкото обкръжението им. Това, което първоначално е било защита от страха, може да се превърне в доставяща наслада агресивност, проявявана заради самата нея, приемаща всички възможни форми на жестокост и садизъм. Рязкост, внезапна нараняваща острота, ледена студенина и недостъпност, цинизъм и мигновено преминаване от близост във

враждебно отхвърляне са техните най-чести възможности за изразна агресия. На тях и тук им липсват „средните тонове“ неовладяна, умела и ситуативно премерена агресия — последното видяно впрочем само отвън, защото изхождайки от своето собствено преживяване, те намират поведението си изцяло адекватно на ситуацията.

При шизоидния човек агресията често изпълнява и друга функция, освен тази на отбрана — да защитат духа на изначалното значение на думата агресия (ad-greqi = приближаване към другия) за него тя е начин за установяване на контакт, често единственият, с който той разполага. Затова тя може да представлява за шизоидния форма на ухажване, която в известен смисъл напомня на все още неумелите опити за сближаване с другия пол, характерни за пубертета. Тук е налице същата смесица от страх и обожание, скриване на чувствата, груб агресивен допир вместо непосредна или неумела нежност, страх да не се изложиш, готовност веднага да се отдръпнеш, преминаване от симпатия към неблагоприятност и цинизъм при действително или мнимо отхвърляне.

За общуването с шизоидните хора е важно да се знае, че при тях агресията може да има и това значение на ухажване. По-лесно им се отдава да бъдат агресивни, отколкото да проявят симпатия и други позитивни чувства. Въз основа на техните големи празноти в общуването с хората те и тук се чувстват дълбоко несигурни. Психотерапевтичната практика показва, че ако им се предостави време да попълнят тези празноти, те до голяма степен успяват да интегрират своите агресии и се научават адекватно да се отнасят към тях.

[1] Конрад Лоренц, „Така нареченото зло“. — Бел. прев. ↑

БИОГРАФИЧНИ ОСНОВАНИЯ

Как може да се стигне до шизоидно развитие на личността, до свръхнадценяване на страха от отдаването и съответно до подчертаване на „въртенето около себе си“, на себесъхраняването?

Конституционално предразполагаща в това отношение е първо една свръхсензибелна структура, голяма чувствителност, лабилност и ранимост. В знак на самозащита човек полага между себе си и околните дистанция, тъй като заради своята подобна на радар фино реагираща чувствителност и сякаш промокаемост той възприема всяка по-голяма физическа и психическа близост като прекалено „смущаваща“. Така че дистанцията е необходима на шизоидния, за да може той изобщо да се справя със света и с живота. Тя му дава сигурността и защитата, че няма да бъде разводнен и прегазен от другите; като структура той е една твърде отворена система, сякаш „без външна обвивка“, затова трябва да се отграничава и отчасти затваря, за да не бъде залят от изобилието на всички възприети дразнения.

Другата възможност за шизоидно развитие е наличието на една особено интензивна моторно-експанзивна, агресивно-необузdana структура, липсата на склонност или способност за обвързване — структури, заради които човек отрано лесно бива възприеман като досаден или пречещ. Тогава той често бива отхвърлян, отблъскван, неприеман в своята самобитност и по тази причина превръща недоверчивото отдръпване-в-себе си, така характерно за тези хора, в своя типична същностна черта.

Без същински да спадат към конституционалното в употребения по-тесен смисъл, но все пак заложи в телесното, същевременно с това вече сочещи околния свят като фактор-причинител, тук би трябвало да споменем онези телесни или други характерни признаци, с които едно дете от самото начало не отговаря на очакванията и желанията на своите родители, преди всичко на тези на майката. Причина за това може да е обстоятелството, че то не е от желания пол, както и всевъзможни други физически признаци, които пречат на

майката да му даде вниманието и любовта, от които то се нуждае; нежеланите деца също попадат в тази графа.

Към тези конституционални аспекти — при които обаче често реакциите на околните са по-отговорни за шизоидното развитие от самите заложи — сега се прибавя и факторът околен свят като най-съществения задвижващ шизоидното развитие на личността механизъм. За да можем по-добре да разберем това, трябва да разгледаме ситуацията на детето след раждането и в първите седмици от живота му.

За разлика от други живи същества, след раждането си детето дълго време е напълно безпомощно и тотално зависимо от обкръжението си. В тази взаимовръзка Адолф Портман говори за човека като за преждевременно роден.

За да може детето постепенно да се обърне с доверие към заобикалящия го свят и да осъществи първото Ти-намиране, този свят трябва да му изглежда приемлив и бъдещ доверие. Приемлив в смисъл на отговарящ на неговите възрастови потребности. Малкото дете се нуждае от атмосфера, която може да се опише най-вече като закриляща, даваща чувството на защитеност и уют, включваща подходящите за него жизнено условия. То би трябвало да има шанса да изживее тази „райска“ фаза на саморазбираемо задоволяване потребности, защото само на основата на едно такова прадоверие то постепенно може да се осмели да се впусне в живота, без страха, че ще бъде погубено.

Странно е, че дълго време ние имаме твърде неясни представи за жизнените условия, необходими на малкото дете; диференцираността и способността за възприемане на кърмачето, както и въздействието на външни влияния върху него бяха до голяма степен подценявани. Впечатляващи в това отношение са изследванията на швейцарския детски лекар Щирниман с новородени. Няколко цитата от неговата книга „Психология на новороденото“: „Някои напълно сериозни трудове... изключват категорично усещането за болка до тестата седмица; че това не е така, установих от моите наблюдения по време на поставяне на инжекции, когато със сигурност можех да предскажа, че при втората инжекция на следващия ден новородените ще заплачат още при дезинфекцията.“ И за паметта: „... съществуват спомени от времето преди раждането: по наблюдения на

нашите медицински сестри децата на жени, работещи вечер до късно (сервитьорки и т.н.), често стоят будни чак до полунощ, при това без да плачат, докато деца на жени, работещи сутрин рано, често стават неспокойни към 2–3 часа през нощта. В зависимост от времето за работа и отдих на майката, детето още преди раждането е привикнало към съответния ритъм на движение и покой.“

Очевидно тук има още много за изследване: със сигурност обаче от тези и други наблюдения на Щирниман би трябвало да направим извода, че значително сме подценявали възприятията, усещанията и чувствения живот на новороденото. Грижите за кърмачето, храненето и хигиената дълго време изглеждаха най-важното и напълно достатъчно условие за правилното му отглеждане. Едва със задълбоченото изследване на ранното детство, преди всичко от страна на психоанализата на Фройд и неговите ученици, ние придобихме изцяло нови виждания, допълнени от изследванията на поведенческите науки. На тях дължим знанието за формиращото значение на първите впечатления и ранния опит, и особено за значението на първите седмици от живота.

Действително още Гюте споделяше същия възглед (Разговор с Кнебел, 1810), казвайки: „Една от основните грешки, които правим, е че твърде малко се посвещаваме на най-ранното възпитание. В него обаче до голяма степен е заложен целият характер, цялото биване на бъдещия човек.“ Но такива интуитивни схващания оставаха единични, без от тях да бъдат извлечени необходимите заключения.

Днес ние знаем, че най-ранното обкръжение на детето трябва да му предложи, наред със споменатите задължителни грижи, емоционална топлина и внимание, една съобразена с него мяра както на дразнения, така и на покой, и определена стабилност на жизненото пространство, за да може то да отговори на околните с доверие и откритост. При това е от голямо значение детето да получава достатъчно телесна нежност.

Но ако в тази най-ранна възраст детето, напротив, преживее света като плашец и ненадежден, като пуст, или пък като прегазвац и заливац, то ще се отдръпне ужасено от него. Вместо да се обърне с доверие към света, то отрано ще изгради дълбоко недоверие към него. Както пустотата на света, която детето преживява, когато твърде често и дълго бива оставяно само, така и прекомерността или твърде

голямата интензивност на дразнения и сменящи се впечатления въздействат шизоидно върху него; то бива възпрепятствано още в първите стъпки на обръщането си към света и сякаш бива тласнато обратно към самото себе си.

В своите изследвания с изоставени деца Рене Шпиц показва, че деца, които през първите седмици от живота си са били разделени от майките и така съвсем рано са преживели липсата на майчина ласка, претърпяват тежки до необратими увреждания в своето развитие — дори при отлично хранене и безупречни хигиенни условия в детския дом, където една медицинска сестра се грижи за десет деца. Всички деца, които отрано са били пренебрегвани или смущавани от преизобилието на дразнения, ще проявяват в развитието си значителни закъснения, едностранчивости, пропуски или неотговаряща на възрастта ранна зрялост, тъй като не са получили — или поне не в достатъчна степен — необходимите жизнени условия и по този начин са били изложени на несъответстващи на възрастта стракове.

Особено лесно до такива ранни шизоидизиращи увреждания се стига при необичаните или нежелани от самото начало деца; както и при децата, преживели ранни раздели — например поради продължителен болничен престой или загуба на майката. Същото се отнася и за децата на прекалено млади майки, недостатъчно съзрели за майчинството, както и за „децата в златен кафез“, често оставяни на грижите на равнодушен „персонал“, тъй като родителите „нямат време“ за тях; майките, които скоро след раждането трябва отново да тръгнат на работа, също не могат да дадат на детето това, от което то се нуждае.

Такава липса на любов и внимание в най-ранното детство е един от източниците на шизоидно развитие на личността; другият е свръхизобилието на дразнения, предлагано от майките, които не оставят детето на спокойствие и не се вчувстват в неговите потребности. Второто вероятно изглежда по-малко убедително и тъкмо затова изисква по-подробно описание. За да може малкото дете да изгради своята ориентация, неговото обкръжение трябва да проявява определена стабилност, благодарение на която то постепенно да му стане близко и детето да се обърне с доверие към него — създаването на близост е основата на възможността да се доверяваш.^[1] Детето не е в състояние да преработи твърде честата смяна на грижещите се за

него хора, на обкръжението му и на сетивните впечатления (напр. продължителни шумни звукови кулиси от радио и телевизия, ярко осветление, дори по време на сън, чести пътувания и т.н.). Неспokoйното обкръжение и майките, които сякаш нахлуват в детето, прегазват неговата нужда от покой и потребност да бъде само, като прекалено много се занимават с него, мъкнат го навсякъде със себе си и не оставят никаква възможност за проява на собствените му импулси, също са причина то да се отдръпне и страхливо и объркано да се затвори в себе си. Освен тази среда съществува и друга, която отрано поставя пред детето свръхизисквания и по този начин въздейства шизоидизира-що, защото не благоприятства неговия органичен растеж. Това е такава среда, в която детето е принудено да лавира между много трудни или незрели възрастни, които не се справят със своите собствени проблеми. Тогава то отрано трябва да долавя настроения и да разбира ситуации, за да не натоварва със себе си и без това напрегнатата и същевременно лабилна атмосфера; не рядко то трябва да поеме родителската роля за себе си и за родителите, защото не намира опора в тях, както и те самите — в себе си. Това, разбира се, е безгранично свръх-изискване към едно дете; преди да е намерило самото себе си, то бива вкарано в родителска роля, трябва да проявява разбиране към възрастните, да мисли във всички посоки, да посредничи, да разбира, да компенсира и така изобщо не успява да бъде самото себе си; по този начин то трябва повече да живее живота на другите, отколкото може да живее своя собствен. С това не само се ограбва неговото детство, но и неговата същност и увереността в себе си остават неразвити; липсата на стабилна почва под краката става основното му жизнено чувство.

Един такъв човек ще се опита да направи себе си ненараним като къпещия се в драконова кръв Зигфрид, за да не показва поне пред света своята уязвимост — но раними места винаги ще остават. Как да направи себе си ненараним? Очевидно като стане недосегаем за чувства, като върви през света сякаш с шапка невидимка, неразпознат и анонимен. Човек си изгражда фасада, зад която никой не може да надникне, така че другите никога не знаят какви всъщност са отношенията им с него. Но доколкото чувствата все пак са нещо неизбежно, той развива способността съзнателно да ги направлява и дозира. Следователно той ги подлага на рефлексия и се учи съзнателно

да ги допуска или изключва, но в никакъв случай не се оставя спонтанно на тях, защото това би могло да стане опасно. Родителите на една млада пациентка се оплакали пред нейна приятелка от студеното и враждебно държане на дъщерята с тях; когато приятелката споделила това с нея, пациентката отговорила след кратък размисъл: „добре, тогава ще изключа моята омраза“ — в следствие на което отношението ѝ към родителите станало още по-далечно и неутрално.

Тук би трябвало да добавим, че и като възрастни ние също притежаваме граница на толерантност по отношение на сетивните впечатления; известно е — в някои страни това се практикува по време на разпити, — че продължителни звукови кулиси или светлинни въздействия, както и принудително бодърстване изтощават психически; продължителната самота и тъмнина също могат да окажат подобно въздействие. Разбира се, границата на толерантност на малкото дете е много по-ниска.

В това отношение от особено значение се оказва обстоятелството, дали едно дете бива кърмено или хранено с шише. Редовното завръщане на майката и ощастливяващата двамата дълбока близост при кърменето правят възможно за детето не само постепенното разпознаване на човека, от когото идва сигурното задоволяване на всички негови потребности, а и създават у него първите наченки на отправената към един човек надежда, благодарност и любов. При децата, хранени с шише, този ход на развитие най-малкото се затруднява поради постоянно сменящите се хора, които освен това се държат много различно с тях. По този начин те преминават през един по-сложен процес на учене и по-трудно ще се почувстват така интензивно свързани с един човек, както кърмените деца. След като разпознахме в липсата на свързаност решаващата характеристика за възникване на шизоидността, става ясно, че нейните наченки могат да бъдат поставени още тук, посредством отпадането на описаната дълбока близост между майка и дете.

Във всеки случай разгледаните смущения имат следните последствия: детето още от самото начало трябва да се отбранява и пази от света, или бива разочаровано от него. Ако не срещне навън адекватен партньор, то се връща към самото себе си, взема себе си за партньор и не извършва докрай крачката от Аз към Ти. Ако в своето по-нататъшно развитие то не може да придобие коригиращ опит,

възникват гореописаните празноти, склонността към независимост, егоцентризъмът и себеотнесеността.

Така в общи линии изглежда факторът околна среда, който благоприятства шизоидното развитие на личността. Тук можем да споменем, че поколението, преживяло през ранното си детство войната, която за много малки деца означаваше подобни на гореописаните условия (липса на спокойствие през първите седмици от живота, причинена от нощни бомбардировки, бежански съдби, раздели на семейства, загуба на родина и т.н.), че това поколение като цяло проявява шизоидни черти: към тях можем да причислим нежеланието за семейна обвързаност, склонността към групови образувания и масови мероприятия, при които човек се преживява като съпринадлежащ и въпреки това остава анонимен, както и необвързващите отношения между половете. В тази връзка могат да бъдат разгледани проявите на хулиганство, които се появяват при навлизане в пубертета. Някои черти на модерното изкуство също се свързват с така наречената „загуба на средата“. Шизоидното изкуство въздейства най-вече разтърсващо, често обаче то е отблъскващо. Според Фурмайстер и Визенхютер („Метамузика“) в оркестри, които изпълняват предимно модерни композиции, често след репетиции целият ансамбъл музиканти се чувствал болен.

Но и цялостната ситуация на западния човек сякаш въздейства шизоидизиращо: светът ни предлага все по-малко закрила; въпреки целия комфорт ние се чувстваме все по-заstrasени; свръхизобилието от дразнения, на които сме изложени и от които много трудно можем да се скрием, прави нашето жизнено чувство лабилно; призракът на ужаса от възможни войни и съзнанието, че днес сме в състояние изцяло да унищожим самите себе си, опасната възможност за власт и манипулиране дори и на живите системи посредством техника и природни науки създават у нас това чувство на екзистенциална застрашеност, което срещнахме при възникването на шизоидни структурни признаци. Като движение в противоположната посока може да бъде разгледан нарастващият интерес към йога и други медитативни практики; осезаемата необходимост от завръщане към вътрешния свят може да се види и в употребата на наркотици; хипитата и безделниците съзнателно се отказват от достиженията на една техника и цивилизация, чието неконтролирано господство става

все по-съмнително за всички нас. Овладяването на природата, преодоляващата време и пространство техника и условията на живот, при които трябва да водим своята борба за съществуване, заплашват все повече да доведат до закърняване на нашата душевност, така че днес можем да говорим за един процес на шизоидизиране на западното общество.

Следователно липсата на съответна на възрастта защитеност през най-ранното детство сякаш е кратката формула за развитие на шизоидни структури на личността, доколкото те са свързани с влиянията на околния свят. Дали и в каква степен тук съществуват предродилни влияния чрез майчиния организъм все още е твърде малко изследвано, макар и много вероятно. В споменатата вече книга Щирниман пише, че е възможно да се докаже наличието на слухова способност още преди раждането: една бременна жена била поставена пред рентгенов екран, след това бил натиснат автомобилен клаксон, вследствие на което детето се свило конвулсивно. Възможно е, посредством емоционалните и афективни преживявания на майката, посредством нейната чувствена нагласа към бременността и детето, още в майчината утроба да започва тази незащитеност, ако вместо приемане и радостно очакване — по каквито и да е било причини — майката е настроена враждебно към детето, което носи, не го иска или е изпълнена с омраза.

[1] В немския език това е допълнително подчертано от езиковото родство между думите *vertraut* (близък, интимен, добре познат, доверен) и *Vertrauen* (доверие), — Бел. прев. ↑

ПРИМЕРИ ЗА ШИЗОИДНИЯ ТИП ПОВЕДЕНИЕ

Надарен, но много своенравен и почти без никакви контакти музикант се намирал в тежка финансова ситуация. Един познат му предложил добре платено място, което отговаряло на интересите му и било от решаващо значение за него. В деня, в който трябвало да започне работата, която вече бил приел, той не се явил без каквото и да е извинение и загубил шанса си. Пред себе си той изтъквал аргумента, че приятелят само искал да му покаже собственото си превъзходство и да навре в очите му неговото мизерно положение — може би дори е имал хомосексуални мотиви.

Следователно вместо да приеме това, което доброжелателно му е предложено, той бива обзет от страха да не стане зависим и да не трябва да се чувства задължен и благодарен на другия. Пред самия себе си той беше длъжен да го изтъкува превратно, като припише на приятеля си съмнителни мотиви. Още по-дълбоко в основата на това трудно разбираемо поведение се намира желанието да поставиш другия на изпитание: ако наистина има сериозно намерение да ми помогне и не се стресне от държането ми, ако въпреки всичко не ме изостави, то тогава аз действително знача нещо за него.

Тук съвсем ясно проличава невъзможността за излизане от този съдбовен кръг и за придобиване на нов опит в общуването: дали някога за шизоидния човек ще съществува достатъчна гаранция, за да може да повярва в една истинска благосклонност? И кой от друга страна би бил готов да се подлага на такива прекомерни изисквания и да се опитва да разбира основанията на подобно поведение? Светът като цяло изобщо не е склонен да го прави.

При това ситуацията на този човек бе още по-сложна, защото той сякаш еднакво силно желал неговият познат да продължи да се занимава с него въпреки поведението му, както и да го изостави. В първия случай той би трябвало да коригира своето мнение за хората и да може да им се довери, за което копнееше. Във втория случай той би затвърдил представата си, че хората не са достойни за доверие и с още

по-голямо „право“ би се оттеглил, изпълнен с горчивина, в своята героична самота и човешко презрение, което беше по-удобно.

Този музикант често сменяше приятелките си, които всеки път скоро отново напускаше, защото не харесваше ту стила на едната, ту фигурата на другата, ту образованието на третата и т.н. — все рационализации на страха му от обвързване и същевременно предпазване от това, да не би все пак да се влюби в някого и така да се изложи на опасността, наречена „любов“. Тук би трябвало да споменем, че пациентът, извънбрачно дете, отрано бил даван на различни роднини и възприеман от тях като товар.

Друг пример за такава структура на личността:

Един мъж на средна възраст постоянно се измъчвал от мисълта, че е аутсайдер. Той имал чувството, че никъде не е на мястото си, че другите хора го отхвърлят или гледат подигравателно-критично на него. Той страдал от това и ставал несигурен, професионалната му кариера била на път да се провали тъкмо поради обстоятелството, че другите го възприемат като чуждо тяло и като „изключително труден“; и така се стигнало до типичния порочен кръг — неговата ответна реакция действително го правела все по-труден за общуване. Много често, без никаква видима причина, той ставал груб, нараняващо ироничен с началниците, „кастрещ“ безоснователно колегите; начинът му на обличане и на живот толкова се различавал от обичайния, че хората все повече се отдръпвали и не искали да имат нищо общо с него.

Въз основа на нарастващата дистанция и изолираност сега не само той проектираше много неща върху околните, а, както обикновено става във всяко взаимодействие, те от своя страна също проектираха толкова много неща върху него — човек винаги е склонен да проектира своите собствени проблеми и неинтегрирани, несъзнавани дялове на душата върху онова, което му изглежда чуждо, непривично или заплашващо. Така той сякаш все повече се превръщаше в черната овца, в изкупителната жертва на колектива, в който живееше и работеше. И понеже хората в действителност малко го познаваха, той изглеждаше някак странен на повечето си колеги, без те някога да са полагали усилие да си дадат сметка, защо го отхвърлят. Така скоро започнаха да се носят слухове за него; може би той „не е съвсем наред“; може би има проблеми със сексуалността си; може би е

неблагонадежден в политическо отношение и т.н., накратко — той изглеждаше подозрителен, без човек да е наясно как и защо. Хората не съзнаваха, че по този начин проектират върху него собствени непреработени проблеми. Нищо от това не му бе споменавано; той усещаше само нарастващото, необяснимо за него дистанциране на другите, улавяше тук и там по някой недоверчив поглед или виждаше, как те се разбират помежду си с погледи, които той не можеше да проумее — накратко, стигна се до един дяволски кръг, задвижван от двете страни, от който не съществуваше изход.

Сега бих искал да опиша по-подробно някои моменти от биографията на този мъж, за да покажа къде са били заложили наченките на неговата шизоидност, на бъдещите трудности в социалния живот и общуването, които той самият първоначално изобщо не можеше да види в тази взаимовръзка; той ги възприемаше единствено като загадъчни и сякаш съдбовни.

Той произхождаше от необичайна среда. Бащата бил автор на пътеписи и по време на ранното детство на сина, единствено дете в семейството, се ползвал с голям успех. Печелел много пари и живеел нашироко, организирайки шумни празненства. Майката била изцяло погълната от този луксозен живот сред висшето общество и нямала много време за детето — по-скоро интерес и любов. Така той от малък бил предоставен на грижите на една детегледачка, а след това на един черен прислужник. Според господин Х. двамата все пак не се отнасяли много зле с него.

Той бил петгодишен, когато родителите му разтрогнали брака си, който и в годините преди това едва ли би могъл да бъде наречен истинска общност, тъй като и двамата — те смятали това за модерно и за знак на разкрепостеност — имали многобройни интимни връзки с други партньори. Той останал при бащата, в началото му казали само, че майката „заминала задълго“, без никакъв коментар. Скоро след това — нещо, което той научил много по-късно — майката постъпила за около две години в психиатрична клиника. Можем да предложим, че тя и преди това е имала психически проблеми. Малко след развода бащата се оженил за една от сестрите на майката — това бил неговият трети брак. Мащехата отдавна мразела сестра си, която винаги била предпочитаната в къщи; по-късно, когато момчето станало на 15

години, тя се самоубила — след което бащата се оженил за четвърти път.

Господин Х. израснал в тази среда. Винаги се чувствал като петото колело на колата; никой не се грижел истински за него; той отрано живеел с чувството, че пречи, че всъщност е излишен и в крайна сметка — нежелан. Това се засилило от следните обстоятелства: бащината къща се намирала извън града, на изолиран хълм в една все още малко населена област, така че момчето нямало с кого да си играе. Бащата, чудак по природа, пиел често и водел своенравен живот; той превръщал нощта в ден, работел само нощем, защото тогава бил най-малко обезпокояван, и спял през деня, така че синът му почти не го виждал; освен това пътувал често и седмици наред отсъствал от къщи. Обществените порядки не значели нищо за него, той им се надсмивал — те са само за глупавите и слабите, била неговата аргументация.

Затова и по-късно синът не бил изпратен на училище, а обучаван вкъщи от частни учители, които също се сменяли често. Едва десетгодишен той тръгнал на училище. Тук за пръв път се проявили неговите проблеми в общуването, което не е за учудване с оглед на споменатата предистория. Дотогава той буквално нямал никакъв опит с деца на неговата възраст, не бил участвал в каквато и да е общност. Несигурността му го карала да търси роля, която да играе в класа и зад която да може да се скрие. И тъй като на няколко пъти — когато бил много забавен, без да си го поставя за цел — спечелил симпатии и одобрителен смях, той станал клоуна, а по-късно и размирника на класа. Той се домогвал до симпатиите на съучениците си, като иронизирал всичко, подигравал се с учителите, оставал равнодушен към предупреждения и наказания, бягал от училище и т.н. На бащата всичко това доставяло по-скоро удоволствие, така че момчето спечелило дори нещо като бащинско разположение — той се гордеел, че синът му също не се прекланя пред нормите на обществото.

Въпреки голямото си желание, той не успял да създаде приятелски контакти, защото другите го възприемали като наистина интересен и занимателен, но в крайна сметка комичен аутсайдер. Тъй като бил талантливо и умно момче, той все пак спечелил известно признание сред съучениците си, но не и истински приятел.

Когато бил на 12 години започнало това, което той по-късно сам наричаше своята „голяма болест“: понеже бил блед, хилав и предразположен към болести, втората му майка го освободила от часовете по физкултура и му забранила всякакъв вид спорт — „заради слабото ти сърце и защото израсна много бързо“. В резултат на това той не успял да развие здравословно усещане за тяло, да се почувства добре в собственото си тяло и проявявал характерните за това черти на скованост и непохватност; по този начин отпаднала още една възможност за контакт, телесна близост и здравословно съперничество.

Мащехата му, която криела зад свръхзагриженост своето неблагоприятно положение към него, го мъкнела от лекар на лекар. Дълго време, без определена причина, той трябвало да „пази леглото“. Лекарите се включили в тази игра и най-накрая един от тях успял да установи латентна туберкулоза на белия дроб. Сега той бил затворен за повече от 2 години в стаята си, през по-голямата част от времето — на легло. В този период той изчел огромно количество книги от богатата библиотека на бащата — безразборно, каквото му попаднело под ръка. Веднъж, по време на терапията, той съвсем сполучливо характеризира себе си: „В емоционално отношение аз съм десет години по-млад, отколкото в интелектуално“ — което всъщност е типично за шизоидните хора. „Аз не знам, дали съм хомо- или хетеросексуален“, бе друго негово изказване, изразяващо несигурността относно собственото му усещане за пол.

Едва четиринадесетгодишен той се върнал в училището и с оглед на контактите този втори опит протекъл не по-щастливо отколкото първия. Двете години на изолация тъкмо по времето на пубертета, които той преживял отделен от връстниците си, без партньор и разчитащ единствено на своята фантазия, по разбираем начин го затворили още повече в себе си и засилили неговите трудности в общуването. Отново бил възприеман от другите като чуждо тяло — освен това сега той влязъл като „нов“ в един вече сраснал се с годините колектив. В една анкета за бъдещи професионални желания 15-годишният написал: „професионален пушач“. Учителите реагирали остро на тази хулиганска ирония, без да видят криещите се зад нея нужда и безпомощност, без да схванат поведението му като алармен сигнал към околните. Като студент той станал член на една

побойническа групировка — нещо изцяло несъответстващо му, но пореден опит „да принадлежи към нещо“, да се измерва с връстниците си и да докаже мъжествеността си. Воден от същите мотиви, по-късно той се записал доброволно в армията, но и тук останал особняк, който с непохватността си често предизвиквал другите към незлобливи подигравки.

След военната служба той продължил своето следване; изучавал история, езици и литература. След завършване на образованието си се отдал на преподаване; макар да гледали на него като на чудак, който се чувства у дома си само в света на книгите, той се радвал на високо професионално признание. Учениците оценявали задълбочените му познания и били снизходителни към слабостите му. На 24 години той се оженил — по-правилно би било да се каже: бил оженен. Малко след това жена му започнала да се оплаква, че той се интересува повече от своите книги и студии, отколкото от нея — което той изобщо не разбирал, защото я дарявал с вниманието, на което бил способен и от своя страна бил разочарован, че тя отдава твърде малко значение на неговия духовен свят и интереси. Така скоро се стигнало до взаимни изневери, от негова страна и до хомосексуални преживявания, които предизвикали у него тежко чувство за вина и граничещи с мания за преследване реакции — заради тях в крайна сметка той се подложи на психотерапия.

Описаната биография съдържа някои от типичните основания за шизоидно развитие на личността: твърде голяма дистанция, равнодушие и често отсъствие на родителите още от самото начало; освен това липса на телесна нежност и на разбиране за потребностите на детето. По-нататък: недостатъчно направляване, оставяне на детето само при важни стъпки в развитието; липса на контакт и общи преживявания с връстници, на участие в групи и общности; неудовлетворителни възможности за развитие на чувствената страна, на уменията да се доверяваш. Всичко това води до появата на пропуски в общуването с другите хора, до липса на житейски техники, което постоянно захвърля един такъв човек назад към самия себе си, не на последно място и заради реакциите на света, които още повече го закотвят върху ролята на аутсайдер.

От казаното става ясно защо именно върху такава база се развива една от основните форми на страх — тази от отдаването и близостта

— и съответно се надценява импулсът за себесъхраняване, а икономическата независимост се явява единствената възможност за себезапазване. Тук шизоидният превръща така да се каже нуждата в добродетел, като издига своята самота в ценност. Така той може да стигне до екстремни форми на нарцисизъм и до ожесточена враждебност спрямо всички и всичко, до презрение към човека, до цинизъм и nihilизъм. Зад всичко това, от никого незабелязван и страхливо стаен, се крие дълбокият копнеж за близост и доверие, за това да обичаш и да бъдеш обичан. Естествено, оттук лесно може да се стигне до асоциални и криминални прояви — понякога е достатъчен само един допълнителен подтик. Градацията в начина на поведение на шизоидните — от първоначално недоверие през отхвърляне, индиферентност, студенина до омраза и презрение към хората — обикновено е реакция от опита им с околните, който води до гореописания дяволски кръг.

Още един кратък пример, едно себеописание, което особено пластично обрисова липсващата емоционална въввлеченост в общуването и опита тя да бъде заместена от рационални средства за ориентиране — един шизоиден пациент веднъж сподели:

Винаги оставам с впечатлението, че тогава, когато другите реагират по чувство, при мен просто бързо протича поредица от процеси на включване и изключване.

Едно превъзходно описание за това, как при шизоидните хора неупражняваната емоционална връзка се замества от интелектуална будност и радароподобна чувствителност на сетивните органи и мисловните ходове — „процесите на включване и изключване“.

Тежките натоварвания и конфликти, с които те не успяват да се справят, се превръщат в последствие в телесни симптоми: при шизоидните — в съответствие с проблематиката им — биват засегнати преди всичко сетивните органи, както и органите за контакт и обмяна, кожата и дишането; тук спадат астматичните оплаквания и екземи, които понякога се появяват още в ранна възраст. Кожата е органът, който както ни отграничава от обкръжаващия свят, така и ни води до допир с него, по нея намират предпочитан израз трудностите в общуването на шизоидните хора — смущения в оросяването, псориазис, изпотяване и т.н.

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ДАБЛЮДЕНИЯ

Нека обобщим още веднъж: при шизоидния „разединен“ човек цялостният контекст на преживяване (на неговите духовни впечатления, подтици и реакции) е разкъсан в различна, но винаги много голяма степен; преди всичко виталните му импулси са откъснати и изолирани от чувственото преживяване. С други думи, при него не е сполучила интеграцията на различните преживелищни или личностни слоеве, която се осъществява благодарение на спояващото чувство. Съществува голяма разлика най-вече в степента на зрялост между разсъдък и чувство, между рационалност и емоционалност; чувствени процеси и разсъдъчен опит протичат сякаш отделно, без да бъдат споени в цялостно преживяване. Тъй като шизоидният отрано е трябвало да се ориентира с помощта на разсъдъка и на сетивните възприятия, защото не е успял да придобие достатъчно добра емоционална ориентация, той не разполага с нюанси на чувствата; той познава предимно примитивните праформи на чувството, афектите; в палитрата на неговите изразни възможности сякаш липсват средните тонове, налице са само крайностите черно и бяло. Всичко това е следствие от отпадането на емоционалната обвързаност с хората.

Като предпазно средство срещу страха си от близост шизоидният човек се опитва да достигне възможно най-голяма независимост. Тази негова склонност, както и избягването на близки контакти неизбежно се свързват с кръжене около самия себе си, с нарастваща егоцентричност, която все повече го тласка към изолация. Естествено такива хора преживяват най-интензивните страхове изобщо, защото самотата и изолацията усилват страха. Техният страх от полудяване например може да достигне непоносима степен — в него също се отразява преживяването на биването-различен-от-останалите и на незащитеността в света. Един шизоиден пациент веднъж сподели: Страхът е единствената реалност, която познавам; характерното в случая бе, че той не можеше да опише страха като страх от нещо определено, конкретно, а го преживяваше като тотален. И един друг пациент: Аз не познавам никакъв страх; някъде в мене нещо вероятно

се страхува, но този страх не е в моето Аз — той напълно се дистанцираше от страха си, който сякаш вече не бе в неговото съзнание; лесно можем да си представим обаче колко лабилно е едно такова състояние, колко лесно Аз-ът може да бъде погълнат от отцепения страх.

Дори само възможността да споделиш своя страх е облекчение. Но ако човек никога не се осмели на това, защото се страхува да не би така да попадне във властта на другите или да бъде сметнат за луд, като им се покаже в цялата си слабост и незащитеност, то тогава натрупалият се с времето страх може да придобие степен, която вече трудно се понася. Тогава се стига до изблици на страх, дори до психоза като последен отчаян опит да се избяга от страха. Човек откача (verrückt), прескача (verrückt)^[1] реалните мащаби и се спасява в един нереален свят, в който той изглежда здрав, а околният свят болен, което в някои случаи вероятно е така. Така човек прехвърля своите страхове върху обекти от външния свят, където по-лесно може да ги избегне, надвие или отстрани; от страха вътре в себе си не можеш да избягаш.

С нарастване на аутизма шизоидният все повече загубва интерес към света и хората, един процес, който се определя като загуба на обект и който често бива описван от самия него като апокалиптично преживяване. Когато човек все повече оттегля тъкмо своето заинтересовано съучастие в света, своето емоционално отношение към него, светът обеднява, потъва, превръща се в нищо, бива у-нищожен. Сънищата на шизоидните хора често изразяват едно такова жизнено чувство: Аз се намирам върху голяма, въртяща се шайба, подобна на дяволско колело, което кръжи все по-бързо и все по-бързо; аз едва се държа, хлъзгам се все по-близо към външния ръб и всеки момент мога да бъда изхвърлен в Нищото. Или: Крепост от циментови стени с няколко малки шпионки сред огромна пясъчна пустиня; крепостта е добре въоръжена и снабдена с хранителни продукти за години; аз я обитavam сам. Самотата, заслоняването, защитата от страха и нуждата от независимост едва ли могат да бъдат представени по-сполучливо.

Пуст снежен пейзаж; на заден план няколко прекършени дървета, на преден план една малка вана с гореща вода; аз се чувствам много самотен. Този сън на един младеж описва неговата ситуация:

Той е третото и последно дете в семейството, родено след завръщането на бащата от Първата световна война. Бащата бил ранен в

главата, вследствие на което лесно се разстройвал и дразнел и бил неспособен да управлява фермата, в която те живеели. Майката била много загрижена за него; в този период тя поела ръководството на стопанството и нямала много време за детето — на езика на съня: малкото топлина, както това е представено с ваната. Момчето се чувствало много самотно и когато било на 12 години конструирало следната „връзка“ с майката: вечер, когато то вече било в леглото, тя обикновено свирела на пиано; то свързало с тел и батерия един клавиш към лампата до леглото си, която светвала, когато майката натискала този клавиш.

Подобни психодинамични причини не рядко лежат в основата на технически изобретения, които несъзнателно трябва да коригират преживените по време на детството липси, в този случай една незаситена потребност от контакт.

Едва ли бихме могли да представим по-изразително шизоидното биване-в-света, отколкото тези сънища го правят. Максим Горки, който имал много трудно детство и отрано трябвало да потегли на странстване, за да печели пари, изглежда е познавал тази нагласа. Когато веднъж посетил Толстой, той му разказал свой сън, в който по една от безкрайните зимни руски улици марширували няколко чифта ботуши — само ботушите. Надали самотата би могла да бъде представена по-сбито.

Следователно отдръпването от света и оттеглянето в самия себе си постепенно водят до загуба на света, която се преживява с много страх, като пропадане в Нищото, в абсолютната празнота, както това става в съня с дяволското колело. Често страховите представи и сънища на шизоидните хора приемат формата на световни катастрофи от апокалиптичен вид. Този, който прекалено иска да се вкопчи в самия себе си, е изложен на опасността да изгуби света и така в крайна сметка остава с представата, че единствено той съществува.

Нека опишем с още няколко примера последствията на страха от близостта и на надценяването „въртене около себе си“. Предизвиканата по този начин недоверчива бдителност заплашва все повече да се превърне в болестна себеотнесеност: тези хора чуват, както казва народът, как „расте тревата“, т.е. те допускат, че винаги и навсякъде витаят опасности и провиждат дори зад най-невинната забележка обезпокоителни мотиви.

Когато веднъж окачих в кабинета си нова картина, един шизоиден пациент веднага предположи, че с това съм имал конкретно, отнесено към него намерение, да тествам реакцията му спрямо промяната. Наред с почти параноидната себеотнесеност този пример показва фино регистриращата сетивна бдителност на шизоидните — те обикновено възприемат и най-малките промени в околния свят, които не биха направили никакво впечатление на останалите. За своята ориентация в света те разчитат изключително на сетивните си възприятия, които тъкмо затова са изострили. В друг случай, когато по време на терапевтичната сесия телефонът извън няколко пъти, същият пациент си мислеше, че аз съм поръчал тези обаждания, за да проверя как той ще реагира на смущенията.

Когато човек отнася към самия себе си почти всичко, което възприема навън — нещо, което изобщо не би хрумнало на някой друг с повече контакти и по-живи връзки с околните, — той постепенно става подвластен на една мания в отношенията и значенията, която може да се разрасне до същински маниакална система и вече да не може да бъде коригирана. Тогава този човек не се среща с нищо и с никого случайно, тогава навън вече не се случва нищо, което да не стои в тайна връзка с него самия и да няма някакво особено значение, до което той ще се стреми да се добере.

Всичко това естествено е изключително мъчително и обезпокояващо; така човек не само изгубва всякаква непосредственост, но и сякаш постоянно е „нащрек“, винаги готов да се предпази от внезапни изненади и мними опасности. Затова той изважда крайно внимателно контактните си сензори, както охлювът рогцата си, готов веднага да ги прибере, ако някой дойде твърде наблизко.

Един млад мъж, преживял многократно професионални неуспехи (поредния по време на терапията), преработваше маниакално чувството си за провал. Той искаше да напредне в социално отношение, но нямаше достатъчно самоувереност, а също и подкрепа от страна на семейството, в което смятали, че той непременно искал да бъде нещо „повече“ и да се издигне „по-нависоко“; най-добре да върви по стъпките на бащата и да остане в стопанството — всяка жаба да си знае гъола! Така че той беше изключително амбицирай да успее, да се докаже на другите; затова и неговите неуспехи го засягаха толкова дълбоко — те сякаш даваха право на семейството му. Ние многократно

се опитвахме да разберем тези взаимовръзки, полагахме усилия да снемем неговите маниакални представи посредством точна проверка на реалността. Но след гореспоменатото поражение той отново изпадна в маниакално преработване. Той дойде сломен в кабинета ми и каза горчиво и почти предизвикателно: „да не би да искате и този път да кажете, че е чиста случайност, че днес на гарата видях един мъж, облечен в скъсан костюм, съвсем подобен по цвят и материя на моя единствен хубав костюм, не е ли това недвусмислен знак, който сякаш иска да ми каже, че съм неудачник, пропаднал тип?“ Тук добре се вижда маниакалното преработване на неговото чувство за малоценност, на неговия провал, както и психодинамичните основания, които накратко споменах. А също и близостта на предразсъдъците с такива маниакални представи — бихме могли *sum grano sails*^[2] да кажем, че един предразсъдък вече показва наченки на мания; ние обикновено точно толкова афективно се вкопчваме и в предразсъдъците, без да сме готови да ги подложим на основна проверка на реалността, евентуално, за да ги коригираме, подобно на този пациент, вкопчен в своята маниакална представа.

Наченки на такава мания в отношенията ние познаваме и у самите себе си — когато сме душевно обременени или имаме непреработени страхове и чувство за вина. Нека вземем за пример човек, който по време на Третия Райх бил настроен срещу партията и властимащите и често се изказвал срещу тях; той лесно стигал до мания за преследване и виждал във всеки есесовец опасен враг, комуто вероятно е донесено, какво той е говорил или пък знае за някого, което би било достатъчно за да го вкарат в концентрационен лагер. Самотата и изолацията, незащитеността сред околните и реалните заплахи благоприятстват маниакалните реакции. Ако някой е сам през нощта в чужда къща, може би дори в чужда страна и чува непознат за него шум, по-лесно е склонен да го изтълкува погрешно и същевременно маниакално, особено ако е притеснен, изпълнен със страх или чувство за вина, отколкото ако същият човек се намира спокоен сред закрилящото присъствие на най-близките си хора. Манията в отношенията на шизоидните отново разбулва пред нас основния им проблем: тяхната изолираност и незащитеност сред хората. Примерите обаче същевременно разкриват колко тясна е границата между здраво и болно, как в извънредни ситуации ние показваме реакции, които иначе

познаваме само от болните — тъкмо защото тези болни дълго време са били изложени на подобни извънредни условия, в които са развили своите „болестни“ реакции — трябвало е да ги развият като самозащита. Още един пример за това как шизоидните маниакално преработват своето потиснато желание за общуване и нежност:

Един много самотен и не особено контактен мъж към трийсетте седял веднъж по време на концерт до младеж, който му се сторил извънредно привлекателен. Той често го поглеждал крадешком и усещал нарастващо желание да завърже контакт с него, да го заговори. Неопитен в общуването с хората и в разбирането на своите собствени импулси, той постепенно бил завладян от страх, който първоначално само неопределено го обезпокоявал, но в последствие преминал в паника — когато започнало да му се струва, че вижда как от младежа се излъчват цветни кръгове, които се наслагват около него, сякаш така другият иска да го обрамчи, да го улови; обляла го студена пот и той напуснал на бегом концертната зала.

Тук ясно се вижда как потиснатите желания за контакт, нежност, и скритото зад тях желание за хомосексуална близост, които той не се осмелява да намекне или недвусмислено да покаже на младежа, сега той проектира като тръгващо от другия похищаване. И тук действителната ситуация сякаш е изместена (*ver-rackt*), вътрешният страх е изнесен навън като заплаха, от която той може да се изплъзне само чрез бягство.

Ако човек е толкова лабилен и беззащитно изложен на света вън и вътре в себе си, става ясно защо шизоидните хора се опитват да развият житейски техники, с помощта на които те вече не допускат нищо до себе си; които им дават възможност да останат недокоснати и незасегнати, винаги обективни, дистанцирани и, ако е възможно, превъзхождащи, благодарение на които нищо не ги изважда от равновесие, но и нищо вече действително не ги достига. Това може да приеме всички степени — от хладна дистанция, арогантност, недостижимост до ледена студенина и безчувственост, или, ако тези защитни позиции не са вече достатъчни, да доведе до внезапна острота и експлозивна агресия, подобни на тези, които вече описахме. Тук обкръжението на шизоидния да окаже истинска помощ, когато познава контекста на поведението му, когато разбира вътрешната нужда, диктуваща неговия начин на поведение.

В терапията на шизоидни хора се стига до съприкосновение с гранични състояния, които хвърлят светлина върху застрашеността на човешката екзистенция. Тъкмо затова от тях можем да научим какво е важно за човека в екзистенциален смисъл, а, от друга страна, какви семейни и социални фактори застрашават нашето развитие в степен, която, ако това изобщо е възможно, само много трудно може да бъде компенсирана. Понякога на такъв фон израстват гениални хора — приемайки чувството за тоталното биване-поставен-под-въпрос, което показва често тясната граница между гениалност и психоза. Във всеки случай едно е сигурно: ако тези хора съумеят да устоят и да превъзмогнат своето страдание и страхове, те са в състояние да достигнат най-висшите измерения на човешкото.

Би трябвало да подчертаем, че шизоидните черти могат да приемат много различна интензивност. Ако са опитаем да съставим поредица от типове шизоидни личности, която води от хората, които все още могат да бъдат наречени здрави, през леко и тежко увредените до най-тежките случаи, тя би изглеждала по следния начин: хора с проблеми в общуването — свръхчувствителни хора — единаци — оригинали — чудаци — чешити — особняци — аутсайдери — асоциални типове — престъпници — психотици. Сред тях не рядко се срещат гениални дарования. При гения самотата и необвързаността се отразяват позитивно — свободен от традиции и съобразявания, той може да познае неща, които обвързаният с традицията не вижда или не се осмелява да види. Неговата незащитена ситуация му позволява да стигне до познания, преминаващи границите, от които другите — изпълнени с респект — стоят надалече. Ако чувственият им живот не е обеднял, а само плахо възпиран, то шизоидните са много нюансирани и чувствителни хора, дълбоко ненавиждащи всичко банално и плоско. Само при обедняване на чувствата и чувствена студенина те могат да изостанат от същински човешкото.

В отношението си към религията те обикновено са скептици, а често и циници, остроумни в разкриването на „безсмислието“ на вярата, критични спрямо ритуали, традиции и всичко формалистично. Те изобщо размагьосват и отрезвяват с удоволствие, чак до лишението от страхопочитание „обяснение“ на необяснимото — за което едно просветено и предимно природонаучно ориентирано време предлага достатъчно възможности. Така те често са рационалистите, на които

липсва органът за определени сфери на преживяване, поради което с тях не може да се дискутира върху такива теми.

Но често тази тяхна нагласа към религията или вярата е сякаш несъзнателна профилактика спрямо разочарования: те не се осмеляват да повярват, за да не бъдат разочаровани, но все пак тайно очакват „доказателството“, което би могло да ги убеди. Понякога те са нихилистично настроени и деструктивни, дяволски се наслаждават, ако успеят да разрушат вярата на околните. Но в стремежа да спечелят другите за каузата на собственото си неверие отново проличава проблематичността на тяхната нагласа; може би те просто не искат да останат сами със своето неверие. Тъй като никога не са преживели защитеност и любов, тежко увредените сред тях не могат да бъдат вярващи и клонят към атеизъм. Те често превръщат самите себе си в мащаб за всички неща, което понякога води до мания за величие, надменност и себеобожествяване. Сякаш отслабването на техния интерес към света и все по-радикалното насочване на интереса към собствената личност придават на последната мощ и значение, които постепенно изпълват цялото съзнание. Някои обаче могат да потърсят и открият в религиозното непреживяната досега защитеност. Но това няма да е детинска вяра, нито пък вяра в един личностен любящ бог, а по-скоро допускането на нещо свръхличностно неведомо, на което шизоидният противопоставя достойнството на условно свободния индивид и съзнанието за хуманната задача на човека като човек, която е негов изконен дълг.

Етиката и моралът изглеждат на шизоидния по-скоро съмнителни. Той не цени особено високо онези изисквания, които са прекомерни за човека такъв, какъвто той е, и по този начин му вменяват чувство за вина. Той по-малко от другите изобщо е склонен да изпитва вина. Поради липсата на контакти шизоидният е по-слабо адаптиран в социален план; егоцентричен по природа, той живее по-скоро самосъхранително и оценява според това, което е уместно за него. Така той създава един „морал на господаря“, който признава за валиден единствено по отношение на самия себе си. Той е изпълнен с презрение към „слабите“, които се чувстват обвързани с морални размисли — това му изглежда като проява на страхливост и липса на смелост за самостоятелност. Ако са силни личности, те живеят според своите собствени закони, за тях в пълна сила важат думите „силният е

най-силен сам“ с всички заложили тук възможности и опасности. Само силният притежава мощта да положи като ценност своето отрано осъзнато биване различен от другите, каквото е мотото на тази глава. По-слабият и по-крехкият се оттегля от света като наблюдаващ и се опитва, изграждайки си личен свят, да компенсира това обстоятелство, за да не се нуждае от другите. Така той може да се отдаде на занимания с животни или с мъртви материи, които понякога изцяло го ангажират. Ако са дълбоко увредени, те често имат деструктивно-разлагащо влияние, стават асоциални и безскрупулно използват други хора за своите цели.

Шизоидните родители и възпитатели дават на детето твърде малко топлина; те остават много далечни за него, не успяват адекватно да схванат и отговорят на чувствените потребности на детето, често иронизират всяка негова проява на чувства. Те лесно правят детето несигурно, като твърде скоро отгатват и психологически разкриват неговите мотиви, и по този начин отрано го тласкат към саморефлексия. То възне в тяхно присъствие и се смущава от резките им, трудно разбираеми за него реакции, които сякаш го държат в алармена готовност. У тях то среща много малко възможности за любяща идентификация, те са прекалено недостижими за него. Но шизоидните често създават добър контакт с малкото дете, към което могат да изпитват нежност. По-късно те скриват своята благосклонност зад подигравателна ирония, което трудно позволява на детето да придобие увереността, че любовта му е нещо ценно, че тя би могла да означава много за другия, тъй като неговите чувства никога не биват взети насериозно. („Господин синът ми има внезапни пристъпи на нежност“; „Госпожица дъщеря ми сигурно иска да изкръпка нещо от мен, щом е толкова любвеобилна“.)

Въз основа на своята структура шизоидните предпочитат професии, при които не се влиза в тесен контакт с другите. Те проявяват склонност към теоретично-абстрактни области. Сред тях особено често се срещат специалисти в природните науки, астрономи, физици, математици и инженери. Ако те изследват човека, то това става сякаш индиректно, по околни пътища: с помощта на психологически тестови методи, микроскопи и рентгенови апарати или, както патологията, мъртвия човек. За тях душата лесно се превръща в струпване на физиологически рефлексии, те биха могли в

един глас с Шопенхауер да заявят: „Господи, ако те има, спаси душата ми, ако имам такава.“ Тяхната психология често притежава нещо разбулващо, искащо разобличение. Като лекари те по-скоро са изследователи, отколкото терапевти, често имат специално отношение към психиатрията и граничните науки; като теолози те по-скоро са учени, отколкото практикуващи духовници. Често те отвръщат своя поглед от хората и се обръщат към животните, растенията и мъртвата материя, изследват света микро и макроскопично с подобрените сетивни органи на микроскопа и далекогледа.

Не е трудно да си представим колко опасно може да стане познанието и възможността за власт в ръцете на един силно шизоиден учен, който, лишен от всяка човешка обвързаност, живее единствено за своите идеи и се опитва да ги осъществи. Освен от склонности и дарования, техният избор на професия често се определя от факта, че шизоидните търсят области, в които се надяват да намерят достоверно познание, незамъглено от субективни чувства. Като философи те често са откъснатите от живота абстрактни мислители, на които повече се отдава теорията, отколкото практиката.

В политиката те обичат да застъпват революционни, дори анархистични идеи, екстремни позиции и радикализъм; или пък те са изцяло аполитични — политиката „не ги засяга“ от гледна точка на солипсизма им, който не се интересува от общността, независимо от какъв вид е тя.

В изкуството им приляга абстрактно-непредметното направление; шизоидните се опитват да намерят облик на своите сложни вътрешни преживявания, като ги изразяват по-скоро закодирано и символично; или пък те са остри критици, сатирици и карикатуристи. Обикновено стилът им е своеобразен, неконвенционален, във всеки случай оригинален, понякога визионерски. Ако в своята несъотнесеност те не се обръщат към определена публика, а, надхвърляйки себе си, изразяват всеобщо човешкото и принципното, могат да отключат нови посоки на развитие. Те често улавят психологическото, витаещо във въздуха, тълкуват неизразимото и се издигат до сфери, които другите не виждат или избягват, така че техните произведения могат да задълбаят познанието ни за човека. Те рядко стават популярни преди смъртта си.

За шизоидния професията лесно се превръща просто в работа — в крайна сметка за тях е без значение, как си изкарват прехраната, техният собствен живот е извън професията, те имат най-много любовни афери и хобита. С удоволствие се захващат с дейности, които са свързани с много самота и изискват малко междуличностни контакти. Не рядко се срещат различни форми на обръщане към света на животните, растенията и минералите. Прилягат им електротехниката, транспорта и други професии, в които те несъзнавано и символично могат сякаш абстрактно да задоволят потребността си от контакт и обвързаност.

Шизоидните личности от голям формат могат да предизвикат велики преломи, да бъдат пионери и инициатори. Защото тези хора, изживяващи най-интензивно проблематичността на човешкото съществуване, възприемат неща, преживяват адове и изстрадват в своята самота и изолираност гранични състояния, от които по-защитените си нямат и представа.

С възрастта те могат да станат още по-самотни и по-странни. Но на някои се отдава да помъдрят. Като цяло можем да кажем, че шизоидните хора по-лесно от другите умеят да остаряват; благодарение на вече присъщата им независимост и изолация, те по-добре понасят усамотението. Те отрано са изградили свой собствен свят, в който могат да живеят, без твърде много да се уповават на участието на околните, Те по-малко се страхуват от смъртта, приемат я несантиментално и стоически като факт. Тъй като не са инвестирали кой знае колко в света и в хората, те нямат какво толкова да губят; те не са привързани особено силно към нищо, в това число и към самите себе си, и затова по-лесно могат да оставят нещата на естествения им ход.

Позитивните черти на шизоидните хора се проявяват преди всичко в суверенната самостоятелност и независимост, в смелостта да бъдеш самия себе си, да си автономен индивид. Към техните силни страни спадат дарбата за изострена наблюдателност, безафектно-хладната обективност, критично-неподкупният поглед за фактите, смелостта да виждаш нещата такива, каквито са, без да ги смекчаваш или разкрасяваш. Те най-малко биват ограничавани от традиции и догми от какъвто и да е вид, не допускат да бъдат зависими от нищо, не предприемат нищо, преди да са го изпитали и обмислили.

Несантиментални по природа, те мразят всякакви прекомерни изблици, всяка неяснота и чувствена замаяност. Те ясно и безкомпромисно застъпват убежденията си и имат за всичко свое собствено мнение. Обикновено те притежават иронично-сатирична страна и остър поглед за слабостите на другите; трудно могат да бъдат заблудени и често са „неудобни“ в междуличностните контакти, защото не са склонни да допуснат лъжа и фасадност. Те вярват в способностите си и са в състояние да живеят без илюзии; със своята участ те искат да се справят, за тях съдбата е нещо преодолимо — човекът е този, който оформя сам своята съдба.

Тук трябва да споменем и онези шизоидни хора, които имат силно изразена шизоидна структура, но не страдат от нея и затова възприемат себе си като здрави. Те ценят своята независимост и необвързаност и я изживяват за сметка на другите, които страдат от тяхната безогледност. Към тази категория спадат много властимащи, и изобщо хора, които разполагат с другите и безцеремонно ги използват за свои цели — изхождайки от дълбокото си презрение към човека.

Ако тук и по-нататък „позитивните“ представители на четирите типа структура са бегло обрисувани, причината за това е, че принципното в личностните структури може да бъде по-ясно показано тъкмо в крайните форми; аз се надявам, че никой няма да възприеме това оценящо; всяка структура носи своите възможности за разгръщане до едно по-високо ниво.

Най-важното за шизоидния човек е да не пренебрегва противоположния полюс на своя стремеж за себесъхраняване и независимост — страната на отдаването, — а да го интегрира като допълващ до степен, която не позволява абсолютизирането на едностранчивото и надценявано „въртене около себе си“, нито отиването в болестна изолация, караща го да отпадне от всякакъв вид обвързаност. „Не е добре човек да е сам“; необвързаният лесно става нечовек. Както ще видим в последната глава, всяка от четирите личностни структури е подвластна на очарованието на съответния противоположен тип; в това аз виждам един несъзнаван стремеж за допълване, за освобождаване от болестотворната едностранчивост; тъй като ние не можем просто да пренебрегнем никой от основните импулси и да избегнем съответстващия му страх, без да си навредим. В осмеляването да се обърнеш с доверие към другия, в осмеляването да

забравиш себе си, се крие възможността за намиране на изход от застрашаващото уединяване и се съдържа шансът да преживееш благосклонността и обвързването не само като товар, окови и опасност, а и като поддържане, като общност на преживяването и на развитието, като разширяване на нашата Аз-ограниченост благодарение на партньора.

[1] Немската дума *verrückt* — луд, побъркан, откачен — е производна от глагола *verrücken*, който означава измествам, размествам, премествам. Тук авторът използва езиковото родство (което преводът на български език се опитва да запази) в подкрепа на схващането за болестта като изместване или пренебрегване на законите на реалността. — Бел. прев. ↑

[2] В известен смисъл, с известно ограничение (лат.). — Бел. прев. ↑

ДЕПРЕСИВНИТЕ ЛИЧНОСТИ

*Своя Аз забрави, самия себе си
не загубвай никога.*

Хердер

Нека сега разгледаме втората основна форма на страх, на страха да станеш самостоен Аз, който дълбоко в нас бива преживян като отпадане от защитеността. Погледнато от страна на основните импулси, тук според нашето сравнение става дума за хората, които надценяват „революцията“, т.е. движението около един по-голям център и искат да избегнат „въртенето около самите себе си“; така ние обозначаваме отдаването в най-широк смисъл.

Желанието за близост и контакт, копнежът да можеш да обичаш и да бъдеш обичан, принадлежи към нашата същност и е един от признаците на човешкото изобщо. Когато обичаме, ние се стремим да направим обичания човек щастлив; ние се вчувстваме в него, искаме да отгатнем желанията му, мислим повече за другия, отколкото за нас самите, можем да забравим себе си и да преживеем ощастливяващия обмен на даване и получаване, който претопява двама ни в едно Ние, снемачо поне за мигновение разделеността на индивидите. Праобразът на такава любов е отношението майка-дете и навярно всяка любов се опитва наново да го пресъздаде, наново да открие онова, което сме преживели в най-ранното детство: да се чувстваме безусловно обичани, просто такива, каквито сме и да знаем, че нашето биване, това, което можем да дадем, което сме, може да направи и другия щастлив. Ние носим в себе си като залогба способността да обичаме; но за да се разгърне, тя трябва да бъде заговорена, събудена. Така любовта, която сме получили, ни дава не само чувството за нашата собствена ценност, тя прави възможна готовността ни за любов, желаеща да върне полученото. Нека сега се запитаме какво се

случва, когато човек отбягва ставането-себе-си и се опитва да живее предимно отказа-от-себе-си и отдаването.

Първото следствие от това е, че така другият, партньорът получава свръхценност. Любящото желание-за-себеотдаване се нуждае от партньор, свързано е с наличното битие на един друг човек и не е възможно без него. По този начин вече е зададена една зависимост, тук е заложен централният проблем на хората, които определяме като депресивни: те в по-голяма степен от другите са зависими от партньор. Било то заради тяхната способност и готовност да обичат, било то заради тяхната потребност да бъдат обичани — две страни, които можем да обобщим с думите на Ерих Фром от неговата книга „Искусството да обичаш“: „Аз се нуждая от теб, защото те обичам“ и „Аз те обичам, защото се нуждая от теб“. Понякога човек се нуждае от някого, за да го обича, за да реализира способността си да обича; или пък човек се нуждае от другия, защото иска да бъде обичан от него и има потребности, които смята, че не може сам да задоволи.

Когато един човек толкова настоятелно се нуждае от друг, той ще се стреми колкото се може повече да снесе дялящата него и другия дистанция. Разделящата Аз и Ти бездна го измъчва — т.е. тъкмо дистанцията, от която шизоидният човек безусловно се нуждаеше и се опитваше да запази като самозащита. За разлика от него депресивният иска да бъде и да остане възможно най-близо до другия. Колкото по-слабо е развил „въртенето около себе си“, толкова повече той преживява със страх всяка дистанция, всяко отдалечаване и отделяне от партньора и се опитва да го предотврати. За него далечността означава да бъдеш оставен сам, да бъдеш изоставен, а това обстоятелство може да го доведе до дълбоки депресии, дори до отчаяние.

Какво обаче може да направи човек, за да не бъде изложен на мъчителния страх от раздяла и загуба? Единственото спасение е изграждането на самостоятелност и автономност в такава степен, в която човек престава да бъде безостатъчно зависим от партньора. Тъкмо това обаче трудно се отдава на депресивния, защото, за да го направи, той би трябвало да разхлаби връзката с другия, което отново би предизвикало страха от загуба. Затова той търси друг вид сигурност, която би разрешила неговия проблем, но както ще видим, тя само го усложнява.

Зависимостта сякаш е нещото, което му дава тази сигурност; той се опитва да направи себе си зависим от другия, или другия от себе си. Този, който е зависим от някого, се нуждае от него, а да се нуждаят от теб привидно обещава една известна гаранция, гаранцията да не бъдеш изоставен.

Първата възможност сякаш е здраво да обвържеш един човек към себе си, оставайки възможно най-много детински, безпомощен и зависим от него, за да демонстрираш по този начин, че не бива да бъдеш изоставен — кой би могъл да е толкова груб и безчувствен, че да изостави едно безпомощно същество? Втората възможност сякаш е в това, да направиш другия зависим от себе си, превръщайки него в дете; тя е противоположният образ на гореописания, с обратен знак — мотивацията е същата: създаване на зависимост.

При депресивните хора доминиращият страх е този от загуба; страхът от изолираща дистанция, от раздяла, от незащитеност и самота, от изоставяне са само негови различни проявления. Депресивният търси възможно най-голямата близост и обвързване там, където вече описаният шизоиден противоположен тип търсеше възможно най-голямата дистанция и необвързаност, за да се предпази от своя страх. Ако за депресивния близостта означава сигурност и защитеност, то за шизоидния тя е заплахата и ограничаване на неговата автономност; ако за шизоидния дистанцията означава сигурност и независимост, то за депресивния тя е заплахата и изоставеност.

Когато депресивният узнае, че става не само себе си, индивидуацията, неизбежно означава една разделяща другост, той или се отказва от това, или не го позволява на партньора. На езика на нашето сравнение: той се опитва да избяга от своя страх, като се отказва от „въртенето-около-себе-си“ или като не го позволява на другия. Той е сателит на някого или прави този някой свой сателит. Така депресивният сякаш живее живота на спътник, на ехо, един само отразяващ живот, или пък го налага на другия. Тук в най-добрия случай той осъзнава страха от загуба; страхът от индивидуацията, който е същинският проблем, остава изцяло неосъзнат. Страхът, че неговата собствена самостоятелност или тази на партньора би могла да доведе до разделяне на пътищата и с това до една възможна загуба, съдържа истинното ядро, че всяка индивидуация и самостоятелност ни изолира в някаква степен. Колкото повече ставаме самите себе си,

толкова повече се различаваме от другите, толкова по-малко е общото ни с тях, Индивидуацията означава винаги и отпадане от защитеността на биването-също-като-другите и затова е свързана със страх; стадният инстинкт иска да снесе този страх, както разтварянето в масата сменя страха от индивидуацията. Депресивният човек е силно изложен на този страх. Дори само различаването от другите, едно друго мислене или чувстване, може да констелира у него страха от загуба, защото той преживява това като отдалечаване и отчуждаване. По тази причина той се опитва да се откаже от всичко отличаващо го от другите. Нека изясним това обстоятелство. Колкото по-малко сме се научили да развиваме биването-самите-себе-си, своята самостоятелност, толкова повече се нуждаем от другите. Така страхът от загуба се оказва обратната страна на Аз-слабостта. Затова опитът да се застраховаш срещу него, като се отказваш все повече от себе си, задължително се проваля, дори предизвиква обратния ефект. Защото този, който не е развил достатъчно своя Аз, се нуждае от един по-силен Аз навън като опора, от който става толкова по-зависим, колкото по-слаб самият той остава. Прекалено зависимият човек обаче задължително живее в непрекъснат страх да не загуби тази опора — той е заложил всичко и е прехвърлил толкова много върху другия, че смята себе си за жизнено неспособен без него, тъй като екзистенцията му се основава изцяло в другия. Поради тази причина депресивните хора търсят зависимостта, която обещава да им даде сигурност; със зависимостта обаче страхът от загуба се засилва; затова те искат да се прилепят колкото се може по-плътно до другия, и реагират с паника дори на краткотрайни раздели. Така се стига до типичния за тях дяволски кръг, излаз от който може да бъде намерен само в риска на ставането Аз, на автономното биване субект.

Ако шизоидният човек се пази от близост и доверие, като споделя между другото убеждението, че хората са опасни и недостойни за доверие, за да избегне по този начин страха си от отдаване, то депресивният е склонен точно на обратното: той по-скоро идеализира хората, преди всичко най-близките му, оневинява ги, извинява техните слабости и пренебрегва тъмните им страни. Той не желае да вижда в тях нищо плашещо или обезпокояващо, защото това би застрашило неговото стремящо се към доверие отношение. Така депресивният развива твърде малко фантазия за злото у човека — у

другите и у самия себе си; за да може безрезервно да се доверява и неограничено да обича, той трябва да потиска съмнения и критика, да не ги допуска изобщо до съзнанието; той избягва напрежения, предотвратява стълкновения, „за да има мир“, а и защото те заплашват да го отчуждят от партньора. Депресивният идеализира партньора и изобщо вижда хората прекалено добри, което наред с непосредствената опасност да бъде използван, носи със себе си една често срещана у него наивност и детинщина. Така той провежда политиката на щрауса и скрива главата си в пясъка пред пропастите на живота, като се придържа към вярата, че човекът е добър.

В името на желаната хармония и непомрачена близост депресивният, от своя страна, трябва също да е „добър“ и затова се старае да притежава всички алтруистични добродетели: скромност, готовност за отказ, миролюбивост, безкористност, съчувствие и състрадание са само най-важните сред тях. У него те могат да приемат всички степени: прекомерна скромност, която не иска нищо за самата себе си; свръхприспособимост и вписване до отказ от себе си, в екстремни случаи до мазохистично-крепостни начини на поведение. Всичко това може да бъде подведено под един общ знаменател: с пренебрегването на собствените желания, с отказа от бива-нето-себе-си, той иска да прокуди страха от загуба и от самота, и така да се изплъзне от плашещата индивидуация.

Тук е възможно да се стигне до опасно самозаблуждение: превръщайки този начин на поведение в идеология, депресивният не само скрива от себе си своята мотивация, продиктувана от страха от загуба, а дори може да се възприеме като морално превъзхождащ другите, които са по-малко скромни, миролюбиви и т.н. По този начин той всъщност прави от нуждата добродетел и смята, че отдава и жертва нещо, което изобщо не е развил и не притежава: своя Аз.

Това избягване на индивидуацията обаче бива скъпо заплатено: заради него депресивният не се осмелява да изживее всичко онова, което носи в себе си като желание, импулс, афект и нагон. Той не си го позволява от страх или от позициите на своята идеология — как би могъл изведнъж да започне да прави това, което осъжда у другите. По този начин обаче той става все по-зависим от останалите за изпълнението на своите желания и очаквания, които разбира се, продължава да има. Който не може да си вземе, се надява да го получи

— може би дори като възнаграждение за своята скромност; и ако не тук на земята, то поне на небето, както християнската идеология обещава.

Оттук възниква пасивната очаквателна позиция на депресивните, която не ги предпазва от разочарования и резултиращите от тях депресии, защото животът не изпълнява такива очаквания. Откажат ли се, от друга страна, и от тези си очаквания за възнаграждение, то депресията едва тогава истински се разразява. Депресивните хора сякаш постоянно изпадат в ситуацията на Тангал: те виждат пред себе си плодовете и водата, които им се изплъзват, защото не са се научили да вземат или не си го позволяват. Те не могат да изискват, да си вземат нещо; те не могат да са здравословно агресивни и всичко това се отразява в чувството им за малоценност, което от своя страна отново сломява тяхната смелост да изискват и посягат.

Няколко примера за депресивно поведение: Една омъжена млада жена споделя: моят мъж сега често излиза с едно младо момиче; аз също я познавам, тя е много атрактивна, мъжът ми лесно може да бъде съблазнен. Аз седя вкъщи и плача; но той не трябва да забележи това. Ако го упрекна, той вероятно ще ме сметне за дребнава ревнивка и аз се страхувам, че така ще му лазя по нервите и истински ще го отблъсна от себе си. Той казва, че мъжете просто са такива и ако аз действително го обичам, бих му позволила това.

Тя очевидно не е сигурна какво „трябва да позволи“ на мъжа си, за да отговори на представите му за модерно партньорство, които самата тя не споделя. Тя не е сигурна какво трябва да приеме отвън или пък в кой момент би могла да се съпротивлява срещу нещо чуждо на същността ѝ; и понеже няма достатъчно самочувствие, надценява всяка съперница. Вместо да заяви мнението си и очертае границите си на толерантност, вместо от своя страна да накара мъжа си — който я има за „в кърпа вързана“ — да я ревнува, тя прекалено много се страхува да не го загуби. Тя се насилва да не изглежда дребнава, смята, че трябва в още по-голяма степен да се съобразява с неговите желания, което той отново използва. Когато усети, че той все повече заплашва да се отдалечи от нея, тя си помисля, че може да го задържи с още по-голяма готовност за разбиране. Тя бе напълно безпомощна, когато трябваше да признае пред себе си, че заради това той само я презира. И тъй като самата тя не се вземаше насериозно, партньорът ѝ също не

гледаше сериозно на нея. — Днес често срещаме подобни ситуации; всеобщата несигурност по отношение на свобода и обвързаност, на вярност и сексуални изживявания, която пропагандата допълнително подкрепя, кара много хора, преди всичко депресивни, да насилват себе си и да правят неща, които всъщност изобщо не желаят — от страх да не би да „не са модерни“ и да не „разбират повика на времето“.

Животът на тази млада жена бе изпълнен и с други алтруистични изисквания, които тя сама си поставяше: всяка година по Коледа тя съставяше списък от близо стотина души, на които „трябваше“ да пише или да изпрати подарък, така че седмици преди празника тя изпадаше в страхове и депресии как да се справи с всичко това, без да занемарява обичайните всекидневни задължения. Но никога не й хрумна мисълта, че би могла да промени нещо и се чувстваше виновна, дори тогава, когато понякога просто изпитваше неудоволствие, че трябва да изпълни всички тези задължения.

В графата на „кутсузлияте“, които често се срещат сред депресивните, можем да включим следния пример:

Каквото и да направя, при мен всичко се проваля. Вчера бях на фризьор; той изцяло опропасти прическата ми. След това техникът, с когото имах уговорка, просто не дойде — това може да се случи само на мен. За утеха исках да си купя блуза; вкъщи тя вече не ми харесваше — аз всъщност исках нещо съвсем друго.

Тук добре можем да видим как тези хора не изразяват достатъчно ясно своите желания или пък изобщо имат неясни, неопределени желания. Затова те постоянно биват разочаровани — нещо, което го отдават на външни обстоятелства или на лошия си късмет. Жената от горния пример нито достатъчно ясно е заявила на фризьора каква точно прическа иска, нито, купувайки си блузата, е имала определена представа какво действително желае — тя е искала само да компенсира разочарованието си, като направи „нещо хубаво“ за себе си. Изпадайки в самосъжаление, тя имаше чувството, че все е без късмет, че е онеправдана от живота; тя обаче не си даваше сметка, че неопределеността на нейните желания и неумелото поставяне на изисквания е същинският проблем. Случката с техника тя преиначи тенденциозно, за да може да се самосъжалява и смята за кутсузлия, и така забули възможността да види своето собствено участие в нея. С „това може да ми се случи само на мен“ тя прехвърли причината от

самата себе си върху „лошия свят“, и така можеше да гледа на своята непохватност и страх като на вина на съдбата, която я е обрекла на лош късмет. Тя извлече от това самосъжаление известно задоволство — и нямаше защо да се променя.

Конфликтите на депресивните се изразяват телесно предимно в смущения на поглъщателния тракт, който символично репрезентира всичко, свързано с вземане, инкорпориране, посягане, изискване. В конфликтни ситуации те психо-соматично лесно стигат до заболяване на фарингса, сливиците, хранопровода и стомаха. Склонността към затлъстяване и слабеене също може психодинамично да бъде свързана с такива проблеми. Народният израз „шкембе от кахъри“ сполучливо описва опита ни да „удавяме“ в ядене и пиене разочарованията и загубите си. Често отгук има само една крачка до зависимости от всякакъв вид, които могат да бъдат схванати като ерзац-задоволяване или като бягство от света.

Трудността да направиш нещо свое, да си във владение на нещо, често намира израз при депресивните в това, което те обикновено наричат „слаба памет“. Те трудно запаметяват, бързо забравят и смятат, че това е органичен симптом. При по-точно вглеждане обикновено се установява, че те не възприемат изцяло впечатленията, не проявяват действителен интерес и внимание, защото се страхуват да допуснат силни дразнителни; това би ги довело до конфликта, да желаят интензивно и да не могат да си го вземат; те сякаш филтрират много от дразненията и резигнират твърде рано. Това може да доведе до трудности в ученето или до една всеобща умора и безучастност, които също имат функцията на защитен филтър и на свой ред засилват депресиите, защото така човек непрекъснато се проваля и бива разочарован от себе си. Следователно тази привидно слаба памет на депресивните много често е само знак за тяхната резигнация, за тяхната дълбока убеденост, че няма да успеят да завоюват нещо. Те предпочитат да се откажат предварително — така поне могат да бъдат приятно „разочаровани“. По този начин те провеждат политиката на „гроздето е кисело“, като обезценяват пред себе си и смятат за неструващо си Това, което всъщност искат, но не вярват, че ще могат или им е разрешено да си вземат. Така те наистина си спестяват евентуалното разочарование, да искат да имат нещо и да не могат да го получат — но в същото време светът за тях става все по-безцветен, по-

сив и по-безинтересен, защото животът без собствени желания става все по-празен и по-скучен. Те сякаш седят около препълнената трапеза на живота, без да посмеят да посегнат и изпълнени със завист гледат как другите смело си вземат и се наслаждават — и на всичкото отгоре се чувстват добре.

Депресивният постоянно достига границите на своята способност за приспособяване и готовност за отказ. В познанието, че той не може да избяга от субектното съществуване, ако не иска да стане жертва на постоянните свръхизисквания на своите „добродетели“ или пък да изпитва „разяждаща завист“ по отношение на тези, които без чувство за вина и страх вземат от живота онова, което могат да получат — в познанието за това могат да са заложи наченките на оздравяване.

ДЕПРЕСИВНИЯТ ЧОВЕК И ЛЮБОВТА

Любовта, желанието да обичаш и да бъдеш обичан, е най-важното в живота за депресивния човек. Тук той може да развие своите най-добри страни, тук същевременно се крият най-големите заплахи за него. Гореописаното прави разбираемо защо той стига до кризи най-вече в партньорските отношения. Напреженията, стълкновенията и конфликтите в тях са мъчителни, дори непоносими за него, те обикновено го обременяват повече, отколкото е нормално, защото активират страха му от загуба. Непонятно за него, тъкмо домогванията му до партньора водят до кризи, защото другият се опитва да се освободи от здравето вкопчване. На тези опити депресивният реагира с паника, с дълбоки депресии и в своя страх понякога посяга към изнудване, към заплахи и дори опит за самоубийство. Трудно му е да си представи, че за разлика от него партньорът не изпитва същата потребност от близост, на която депресивният не може достатъчно да се насити. Затова той преживява нуждата на другия от дистанция като липса на благосклонност или като знак, че вече не е обичан.

Способността за вчувстващо се идентифициране — или следователно за това, да обгърнат с любов и симпатия един друг човек в неговата същност и да го съпреживяват в трансцендиращо участие — е особено характерна за депресивните хора и е едно от техните най-хубави качества. Истински изживяна, тя е същностен елемент на всяка любов, дори на всяка проява на човечност. Тяхната готовност за идентифициране може да достигне чак до медиално вчувстване, в което действително е снета разделящата Аз и Ти граница — изконният копнеж както на всички обичащи, така и на мистиците, в разтварящата граници трансценденция да станат ведно с божественото или със сътворението; в това единение те може би несъзнателно се надяват да открият отново, но вече на едно по-високо равнище, безграничната свързаност с майката в най-ранното детство. Ние ще видим, че ранният ни опит с майката е от решаващо значение за развитието на нашата способност да обичаме. Здравият човек със склонност към депресии

носи в себе си силна способност да обича, готовност за отдаване и жертване, способност да устоява с партньора си на трудности; той може да даде закрила, чувство за свързаност и безусловна подкрепа.

В любовната връзка на по-тежко увредения депресивен човек преобладава страхът от загуба; заради това при него се стига до по-сложни, същински депресивни партньорски отношения. Двете най-често срещани форми изглеждат по следния начин: депресивният опитва да живее сякаш само чрез партньора, в пълна идентификация с него. Така действително се осъществява най-голямата близост. Сякаш човек е станал другият, престанал е да бъде отделено от него същество, да има свой собствен живот. Той мисли и чувства като него, отгатва желанията му, „прочита ги в очите му“; знае какво другият отхвърля, какво му пречи и го отстранява от пътя му; той възприема неговите възгледи и споделя неговите мнения — накратко живее така, сякаш дори едно друго мислене, друго мнение, друг вкус, изобщо едно различаване-от-другия и биване-самия-себе-си би било опасно и би предизвикало страха от загуба. Така депресивният се разтваря изцяло в партньора и живее със съзнанието за пожертвувателна любов и безкористност. Истинността или неистинността на тази любов проличава по това, дали човек иска да избегне „въртенето около себе си“ и свързания с него страх от загуба, или въпреки съзнанието за застрашеността на всяко обичане може да предостави на себе си и на другия свобода за собствено развитие и въпреки това да рискува да го обича.

Тук сякаш се абсолютизира максимата „където си ти, там и аз“. За партньора една такава връзка в много отношения наистина е удобна; който обаче очаква от партньорството нещо повече от това, да намери в другия ехо на самия себе си или един винаги готов да обслужва дух, ще бъде разочарован. Нещо подобно се случва и тогава, когато заради страха от загуба човек дотолкова се отказва от себе си, че практически отново се превръща в дете. В следствие на това той прехвърля върху партньора всичко, което всъщност би могъл и би трябвало да прави сам, става все по-зависим и безпомощен, изхождайки от представата, че другият би се чувствал излишен, ако депресивният е по-самостоятелен; той (депресивният) дори вярва, че най-сигурното средство да задържи другия е неговата собствена потребност от помощ. Така човек несъзнателно повтаря в партньорството

отношението майка-дете или баща-дете — съвсем не са малко браковете, които изглеждат по този начин. Подобно стоят нещата и с хората, които, овдовели, веднага се женят повторно, въпреки че по своему са обичали починалия партньор: те имат твърде малко собствен живот и могат да се настроят и приспособят към всеки нов партньор — най-важното е да не остават сами.

Това, което се цели по този начин, напомня на симбиоза, на снемане на разделящата Аз и Ти граница. Човек се стреми към сливане, в което Аз и Ти вече не се различават и в което, по думите на един депресивен, „вече не се знае къде свършваш самият ти и къде започва другият“. Най-добре би било, ако човек изцяло се разтвори в другия или го „погълне от любов“, така че завинаги да присъства в него или завинаги да го носи в себе си. И в двата случая проблемът се състои в това, че ти или сам избягваш индивидуацията, или не я позволяваш на другия.

Често партньорските отношения протичат под формата на: „фактът, че аз те обичам, не те засяга по никакъв начин.“ Това е грандиозен опит да се предотврати страхът от загуба: партньорът може да се държи както си иска — в крайна сметка човек обича своето чувство към него повече, отколкото самия него и сега е зависим единствено от себе си и от своята готовност да обича; така можеш до постигнеш вечност и неразделност.

По-трудна е другата форма на депресивни партньорски отношения, изнудващата любов. Тя обича да се предрешава като свръхзагриженост, зад която се крие жаждата за господство, породена също от страха от загуба. Не постигне ли човек това, което иска да постигне, той посяга към по-драстични средства, към заплахи за самоубийство и преди всичко събуждане на чувство за вина у партньора; ако и това не е достатъчно, то човек изпада в дълбока депресия и отчаяние. Изказвания от рода на „Щом вече не ме обичаш, не искам повече да живея“ обременяват партньора с отговорността, че от неговото поведение зависи живота на другия. Ако той е твърде мек и склонен към чувство за вина, ако не успее да прозре ситуацията, тук могат да се разиграят трагедии, от които няма изход, в случай че взаимното оплитане вече е много дълбоко. Така се стига до онази връзка, която човек поддържа само от страх, състрадание и чувство за вина, под чиято повърхност тлеят омраза и желанието за смърт. Болестта

също може да се използва като оръжие за изнудване и да води до подобни трагедии.

Тук отново се убеждаваме, че страховете и конфликтите на депресивните хора съдържат нещо общовалидно: колкото по-дълбоко обичаме, толкова повече има какво да губим и сред застрашеността на човешкия живот ние всички търсим късче закрила, която се надяваме да намерим най-вече в любовта. Но ние видяхме, че избягването на индивидуацията не ни подsigурява срещу страха от загуба. Напротив: защото избягваме нещо отредено ни, ние констелираме тъкмо това, което бихме искали да предотвратим. Към биването-партньор спада една творческа дистанция, която дава възможност и на двамата да бъдат самите себе си, да се развиват в посока към самите себе си. Истинско партньорство е възможно само между два самостоятелни индивида, а не в отношения на зависимост, в които единият бива превърнат в обект. Именно този, който не се осмелява да бъде самостоеен партньор, е изложен на опасността от загуба: поради зависимостта и недостатъчното уважение към себе си той рискува да изгуби уважението на другия и по този начин предизвиква хората да го смятат за „незаслужаващ особено внимание“. Този, който, от друга страна, се опитва да превърне партньора в непълнолетно дете, трябва да очаква, че другият все някога ще поиска да се освободи и на свой ред да бъде взет насериозно, или че границата на толерантност на партньора ще бъде прекрачена и любовта ще се превърне в омраза. Освен ако двамата не споделят една обща невроза, което е отношение на стагнация, без перспективи за развитие, обикновено едно почти буквално повторение на отношения от детството.

За депресивния човек сексуалността е по-маловажна от любов, благосклонност и нежност. Веднъж получили ги, те щедро се раздават и в телесното, тук те също умеят да се вчувстват и споделят нагласата, че в любовта няма граници за позволено и непозволено. В случаите на голяма зависимост можем да срещнем всички възможни форми на мазохизъм, дори крепостничество, зад което не рядко стои представата, че единствената възможност да задържиш партньора е, като изцяло се подчиниш на волята му.

Колко свобода или обвързаност са необходими на отделния човек, колко може или не може да понесе, никога не се решава с всеобщ регламент; тук всеки трябва да намери подходящото за него

решение. Хората сами по себе си, техните заложи, техните жизненни истории и социални ситуации са твърде различни, за да можем да поставим валидни за всички изисквания за партньорство, а отклоняващите се от тях да осъдим като неправилни или лоши. Ние трябва да проявяваме поне толкова човешко разбиране един към друг, че да уважаваме и далечни за нас форми на любов; иначе твърде лесно осъждаме тъкмо онези, които още в детството си са преживели емоционални липси, така че трудно могат да намерят пътя към една зряла любов, и сега дори биват наказвани за това.

ДЕПРЕСИВНИЯТ ЧОВЕК И АГРЕСИЯТА

След всичко казано дотук става ясно, че за депресивния човек е голям проблем да се справи със своите агресии и афекти. Как да бъде агресивен, да се заявява и налага, когато е обзет от страх от загуба, преживява се като зависим и толкова много се надява на любов? Зависимият не може да нападне този, от когото е зависим, от когото се нуждае. Това би означавало да отсече клона, върху който седи. Но светът и хората — такива, каквито са, какъвто, разбира се, е всеки един от нас — правят от друга страна агresiите и афектите неизбежни. Как обаче депресивният да се отнася към своите агресии, след като те му се струват толкова опасни?

Едната възможност е да ги избягва. Това се постига чрез създаването на една идеология на миролюбието. По този начин човек не допуска нито в себе си, нито навън възможността за агресия, както и нея самата. Там, където би трябвало да се наложи, да влезе в сблъсък, където всъщност би трябвало да се отбранява, той обезврежда ситуацията, като я преиначава и оневинява — другият съвсем не е имал това предвид; не си струва да станеш агресивен заради една дреболия, така само се излагаш. Колкото повече човек се оттегля в рамките на една такава идеология, допуска да бъде наранен, без да се съпротивлява, не си позволява собствени афекти, толкова повече това поведение трябва да бъде компенсирано от чувството за морално превъзходство, без самото то да бъде разпознато като една — при това сублимна — форма на агресия.

Това поведение кулминира в ролята на страдалеца, която може да доведе до душевен, морален или сексуален мазохизъм. Тук се стига до онова странно взаимодействие, в което неизживяното, непосмяното се съпреживява в идентификацията с другия, комуто то в известен смисъл е предоставено, прехвърлено. Който превръща себе си в обект на един изискващ, вземащ си и агресивен партньор, съпреживява в идентификацията с него не само тези потиснати у себе си страни, а особено силно изпитва чувството на морално превъзходство: като понасящ той е по-добрият и смята, че е невинен, когато оставя другия

да бъде виновен. Тук става ясна проблематичността на едностранчиво преживените „добродетели“: докато човек съзнателно вярва, че е страдащият, несъзнателно превръща другия в страдащ; садомазохистичното отношение се преобръща; „светецът“ става мъчител, а „грешникът“ — мъченик. „Не убиецът, а убитият е виновен“ е заглавието една пиеса от Франц Верфел. Защото когато в търпеливо смирение депресивният оставя другия да стане агресивен, „лош“ и с това виновен, той събужда и засилва у него чувството за вина; а ако пък се разболее заради другия, последният никога няма да може да се освободи от чувството за вина, докато самият депресивен си остава невинно страдащият. Тук могат да се разиграят страховити неща, които дават представа за интензивността на афектите, стоящи зад тежките депресии, без засегнатият да ги осъзнава като агресия — той би бил дълбоко шокиран, ако човек му предложи това тълкуване.

Ние вече споменахме, че и зад свръхзагрижената любов на депресивните хора се крият несъзнавани агресии с тази своя свръхзагриженост те могат да задушат партньора, „нежно да го изнасилват“.

Дори в най-често срещаната форма на депресивни агресии — хленчене, оплакване и вайкане — самата агресия също остава неосъзната. Депресивните не съзнават колко изнуряващо може да действа това на партньора. Те хленчат, че всичко им идва твърде много, че хората са толкова лоши и безогледни; изразът на лицето им упреква без думи и събужда по всевъзможни начини у другия чувство за вина, така че той се вижда принуден още повече да се съобразява в общуването с тях. Или пък на партньора това му идва в повече, той успява да прозре ситуацията и да се освободи от чувството за вина, с което депресивният го е натоварил.

Ако агресията не намери нито един от споменатите тук пътища, тя може да се прояви първоначално като самосъжаление и в крайна сметка да се насочи срещу собствената личност, какъвто най-често е случаят с меланхолика. Заради станалия за него неразрешим конфликт между агресия, чувство за вина и същевременно страх от загуба на любовта, той трябва да отпрати всички — първоначално валидни по отношение на другия — оплаквания, упреци и своята омраза към самия себе си, стигайки до себеомраза и до съзнателно или несъзнателно саморазрушаване. Истински трагично е

саморазрушаването, предизвикано от основателно появилите се някога в детството чувства на омраза и завист, които човек никога не е успял да изрази, защото така само би влошил своята ситуация и би се преживял като лош. Не намерил възможността, вентила да се освободи от своите афекти, преживял ги с чувство за вина, той е трябвало да ги насочи срещу себе си, и като един вид самонаказание. Най-големите трагедии се разиграват в детството; те са причинени от обстоятелството, че детето е било принудено да приеме своята отхвърленост като себеомраза навътре в себе си и заради страх от загуба и незащитеност да преживее своите агресии като прекалено голямо бреме за застрашената си ситуация. Така още от самото начало депресивният не е наясно как да се справи с агresiите си. Вследствие на това той често схваща прекалено късно или пък изобщо не схваща къде и кога е можело или трябвало да бъде агресивен; живее с погрешна представа за това, каква степен на агресия би трябвало да вложи, за да постигне нещо, да се утвърди или наложи — той резигнира при мисълта, че за целта са необходими тонове агресия, с които той не разполага; и най-накрая, той има напълно преувеличена представа за възможните последствия от една проявена агресия, които той, заради страх и готовност да се чувства виновен, вижда като твърде големи — той непрекъснато се страхува от един вид бумеранг, който го застига с двойно по-голяма сила от тази, с която е хвърлен. Способността да прецени кога би трябвало да е агресивен, да осъзнае, че често само един твърд поглед и една заявена позиция са достатъчни, за да предизвикаш респект у другите, да разбере, че надценява възможните последствия от своите прояви на агресия — това са критичните пунктове, които депресивният трябва да упражнява, за да придобие нов опит за справяне с агresiите си.

Можем да кажем, че в потисканите агресии на депресивния проличава една възходяща линия, която тръгва от свръхзагрижеността, идеологизирането на скромност, миролюбивост и смирение, и през хленчещото вайкане и страдалческата позиция води до обръщането на агресията срещу самия себе си, изразяващо се в самоупреци, самообвинения, само-наказания, дори в саморазрушаване. Към това насочване на агресията към себе си спада и вече споменатото соматизиране; някои тежки или нелечими болести могат психодинамично да възникнат на такава почва, сякаш като последно

несъзнавано самонаказание и същевременно отмъщение в саморазрушаването.

Афектите и агresiите, които не могат или не бива да се проявяват, които така и не намират вентил, не само стават изключително мъчителни; те довеждат до една всеобща слабост на импулсите, до пасивност и инертност, които едновременно са следствие на възпрепятстваната агресивност и вторично се превръщат в нейно ново препятствие. Омразата, яростта и завистта са неизбежни в живота на детето, но стават опасни едва тогава, когато се натрупват вътре в него и се превръщат в основания за депресии. Безсилната ярост, фрустриращите агресии, чувствата на омраза и завист, които трябва да потискаме, и по-късно ни правят депресивни, „съкрушени“ — много повече отколкото като деца, — ако поради нашата зависимост и безпомощност не бива да ги допускаме. Едва когато на детето бъде разрешено да проявява своите афекти и агресивност, то може да се научи да се справя с тях, да ги прилага подходящо според ситуацията или да се откаже от тях. Ако едно дете е необичайно тихо и послушно, ако му е скучно и не подхваща нищо, ако не проявява инициатива и трябва да бъде подтиквано към каквато и да е активност, ако не е по детски импулсивно, ако не може да се занимава самостоятелно и реагира свръхчувствително на оставянето му само — всичко това са симптоми на една започваща депресия, на които трябва да се обърне внимание.

Зрялото преработване на агресията е възможно само когато човек се конфронтира със своята агресивност. Здравословната и овладяна агресивност е съществена съставна част на чувството ни за самоценност и достойнство. Ниското самочувствие на депресивните се корени в непроявената, неовладяна агресивност. Думите на Гьоте от „Роднинства по избор“: „Единственото спасение пред голямото превъзходство на другия е любовта“ всъщност са сублимиран израз на завистта, но да сублимира едно дете все още не може.

Нека сега отново се запитаме как се стига до депресивно развитие на личността и кое кара човек толкова много да надценява страха от загуба и страха от Аз-ставането.

БИОГРАФИЧНИ ОСНОВАНИЯ

Конституционално предразполагащи в това отношение могат да бъдат една подчертано емоционално-чувствителна структура, готовност и способност да обичаш, както и дарбата да се вчувстваш. Тези черти често са свързани с известна флегматичност и постоянство на чувствата, в следствие на което депресивният много трудно се откъсва от емоционално важни за него неща, в които е инвестирал много. Става дума за такава структура на чувствата, която проявява склонност към вяръност, постоянство и любящо вчувстване, характерна за хората с леки меланхолични тежнения. Тук ще оставим отворен въпроса, доколко тези черти също са следствие на разпознатата вече невъзможност — или поне постоянна застрашеност — човек да живее заложибите си така, както му се иска. В същото време при тях — отново структурно предразположено — агресивната способност за налагане отстъпва назад; те имат твърде малко „лакти“, по природа са миролюбиви, доброжелателни, а не борбени натури. Друг конституционален компонент може да бъде заложен в една витална слабост на чувствата, в нещо като промокаемост и сякаш липса на външна обвивка, в недостатъчното „дебелокожие“, което кара тези хора в по-голяма степен да разчитат на закрила и подкрепа, и така несъзнателно лесно да превръщат другите в бащи и майки. Вероятно към благоприятстващите заложен ни фактори можем да причислим и една вродена склонност! към флегматичност и удобство — въпреки че е трудно да се отговори на въпроса какво е заложиба и какво реактивен отговор.

Тук отново се пресичат конституционални и биографични дадености. Най-добре ще разберем биографичните взаимовръзки, които благоприятстват депресивното развитие на личността, ако отново се обърнем към ситуацията на малкото дете, сега във втората фаза на неговото развитие. За разлика от най-ранната фаза, в която детето постепенно започна съзнателно да възприема своето обкръжение, сега то вече разпознава майката като източникът на задоволяване на всички негови потребности, за което от решаващо

значение е нейното постоянно и сигурно завръщане. По думите на Кюнсел дълго време детето и майката образуват едно „Ние“: те живеят в една симбиоза, до такава степен представляват единство, че детето едва бавно и постепенно започва да се различава от майката. Първоначално в неговото съзнание не съществува границата, разделяща го от майката. В степента, в която то схваща майката като нещо биващо извън него и заедно с това разпознава, че от нея идва всяко задоволяване и ощастливяване, в същата степен то разпознава и своята зависимост от нея. Детето се нуждае от майката и е изпълнено със страх, когато тя се отдалечава. То изцяло зависи от нея и е насочено към нея, тя е неговият най-важен пункт на отнасяне. С всичките си сетива детето поема в себе си нейния образ и същество. Заради продължителната тотална зависимост от майката нейният образ се запечатва дълбоко в душата му. Така майката бива „овътрешностена“, превръща се в изключително важна съставна част от детската душа: начинът, по който детето преживява майката в нагласата ѝ към него създава основанията за това, как самото то по-късно на дълбинно ниво ще се отнася към себе си. Отпечатаният вътре в нас, на езика на психоанализата „интроектиран“ или „инкорпориран“ образ на майката, индивидуалният опит с нея, по-късно се отразяват в нагласата ни към самите нас. Този, който е имал щастието да може да си въобрази една любяща майка, смята себе си достоен за любов; който е имал нещастieto да трябва да отпечата в себе си образа на една сурова и отхвърляща майка смята себе си недостоен за любов и се нуждае от много време и нов опит, за да може да повярва, че той също е достоен да бъде обичан. Така в щастливия опит с майката се крие безценен капитал, който, както и да се опитваме, едва ли можем да оценим по достойнство.

В добрата връзка с майката съществува отношение на взаимно даване и вземане, което и двамата възприемат като ощастливяващо. Детето отразява ехообразно проявеното към него; то отговаря на усмивката на майката с усмивка, а по-късно неговата усмивка предизвиква тази на майката. Налице е една съкровена свързаност, едно отгатващо разбиране между двамата — тази ситуация спада към най-хубавите неща, които животът предлага, и ние можем да разберем защо именно тук се създават първите наченки на благодарност, надежда и благосклонност. Детето все още е в краткия райски период

от своя живот, в който неговите потребности биват отгатвани и задоволявани, от него не се изисква нищо и то изпитва — би трябвало да изпитва — удоволствие и наслада от своето съществуване. Следователно новото в тази втора фаза на ранното детско развитие е вече разпознатата зависимост от един човек и същевременно пробуждащата се потребност от близост и доверие към него, обикновено този човек е майката.

Изключително важно е майката да предложи на детето тези възможности, за да може то да е в състояние да „отвори сърцето си за някого“. Образът на майката и нейното съществуване се отпечатват в детето същевременно като първите му впечатления от човека, от човешкото изобщо. Дали то ще познае тук за пръв път благосклонност или отхвърляне, дали ще се почувства обичано или не, зависи от начина, по който майката го гледа, докосва, отнася се и общува с него — през цялото това време чувствителността и впечатлимостта на детето реагират дори и на едва доловими въздействия. Тук като цяло се задава насоката на отношението му към самия себе си и се създават дълбинните основания на чувството му за самоценност — „каквото повикало, такова се обадило“.

Нека се запитаеме, къде се крият възможностите за смущения в тази фаза, поради които импулсът за „въртене около себе си“ се преживява — вместо с радост — със страх и чувство за вина. Съществуват два характерни погрешни начина на поведение на майките, които можем да означим като разглеждане и отказ на любов.

Да се спрем първо на разглеждането. Тук откриваме преди всичко „отявлените“ майки, „майките-квачки“, за които най-добре би било, ако детето завинаги остане бебе, беспомощно и зависимо, нуждаещо от тях и разчитащо на тях. Следователно типа майки, които често сами спадат към депресивния структурен кръг и разглеждат детето заради неосъзнат страх от загуба, страхливост от живота, или страх от загуба на любовта. Те го засипват с нежност, не се осмеляват дори на здравословни и необходими откази.

Понякога към това се прибавят съдбовни фактори; например при жени, които са разочаровани от брака или са загубили партньора си и за които детето се превръща в единствено съдържание на живота им, Те твърде много се нуждаят от него, от неговата любов и правят всичко, за да го накарат да им бъде благодарно. Колкото повече детето

пораства, толкова по-проблемни те стават за него. Те с ужас следят напредъка в развитието на детето, факта, че то става по-голямо и по-самостоятелно. За тях това означава: то се отдалечава от мен, скоро вече няма да съм му нужна и то ще се обърне към други хора. Вероятно желанието за вкопчване в децата, за „държането им малки“ задоволява един дълбок майчин инстинкт; нека освен това не подценяваме големите жертви, които една майка години наред трябва да прави в името на детето — та кой с удоволствие би пушал на воля това, което години наред е отглеждал с любов.

Те разглеждат детето от самото начало, още с кърменето, вземат го на ръце при всеки плач — който често е само проява на витална активност — и по този начин задушават жизнените му импулси; откликват на всяка негова реакция на неудоволствие със затрупваща нежност, така че то няма почти никакъв шанс да изрази афекти или да намери собствени решения за своя неконфорт. Те постоянно са около детето, привличат като магнит неговото внимание и чувства върху себе си и живеят с него, казано на езика на бокса, в един постоянен клинч, в една взаимоотноетена близост, в която никой вече не може да се движи свободно. Водени от същите мотиви, те и по-нататък се опитват да снемат всичко от детето, да го свършат предварително, да му го „сдъвкат“ и да застанат като буфер между него и света, да го предпазват по всякакъв начин. Те не могат да приемат здравословните и неизбежни афекти на детето и реагират на тях с обида и сълзи, така че то изпитва чувство за вина, дори заради съвсем нормални начини на поведение, адекватни за възрастта му.

Всичко това не само обвързва все повече детето към майката, в тази ситуация то има твърде малко шансове за своите собствени импулси и не е в състояние да предприеме нищо без майката или нейното разрешение. Може да се стигне дотам, че в крайна сметка детето да няма дори вече собствени желания; тогава то резигнира и изпада в пасивно безразличие, но в същото време очаква някой да отгатне и изпълни желанията му, защото то самото се е отучило, отказало се е да желае. Така възникват пасивното поведение на очакване и удобство, представата за живота като за царство на безделниците — които прикриват лежащата отдолу депресия. В своя роман „Обломов“ Гончаров превъзходно изобразява такъв тип развитие.

Радикалното отпадане на желания, искания и импулси води по-нататък до една всеобща неумелост в общуването със света, поради която човек вторично става още по-зависим от другите. Тези майки често описват на детето света навън като зъл и опасен, така че в своето по-нататъшно развитие то остава с чувството, че топлина, защитеност, разбиране и сигурност съществуват само вътре при майката. Мисълта, че у дома то вече има възможно най-доброто, допълнително отслабва импулса му да се обърне към света. Такива майки не допускат по възможност никого до детето и ревниво го пазят; приятели и приятелки биват развенчавани, или майката, тъжна и наскърбена, реагира на приятелствата като на изневяра спрямо нея, защото във всеки друг тя вижда потенциален съперник, който би могъл да ѝ отнеме детето. Така то бива „нежно изнасилвано“, често чак до пубертета, а дори и по-късно; неговите собствени импулси биват задушавани в обгръщания всичко памук на грижовната майчина любов. До детето не стига нищо сурово, твърдо и студено, спрямо което то да може да се докаже. То разчита, че светът навън ще продължава да е разглезващ и се проваля, когато се сблъска с него. Едва тогава то преживява собствената си неспособност и слабост, от които се скрива отново в старата защитеност. Заради неговата Аз-слабост справянето с живота му изглежда една толкова непосилна задача, че то се ужасява и резигнира.

Такива майки следователно не могат навреме да пуснат детето на воля и да дадат свобода за собствено развитие. Те го обвързват към себе си чрез тяхната претенция за любов, която дори не допуска детето да изрази свободно своята благосклонност, а я изисква. Бъди мил с мен. Дай ми една целувка. Те правят всичко вместо него. Остави, аз ще го свърша вместо теб. Това все още е много тежко за теб. Още не можеш да... — и секват неговите собствени импулси. Не искаш ли да си играеш, с това? Престани вече — без да имат представа какво причиняват по този начин. Така те убиват всяко здравословно себеразгръщане в детето, а в крайна сметка и толкова важните „упражняващи се“ върху живота фантазии по време на първите му опити за овладяване на света. Ако детето не може да научи в тези условия „въртенето около себе си“, то остава фиксирано за майката, реагиращо ехо, и не познава нито света, нито своите собствени възможности и граници. То остава с пасивна нагласа и готовност за

приспособяване, с очакването, че животът също е една разглезваща майчинска инстанция. Естествено така разочарованията са неизбежни и те обикновено водят до разразяване на досега латентната, неусетно промъкваща се депресия.

Ситуацията на майката спрямо детето може да бъде усложнена от различни съдбовни събития — развод, овдовяване, раждане на детето в една трудна фаза от брака, няколко последователни раждания и т.н. Като цяло единствените деца в семейството са по-заstrasени в това отношение от децата с братя и сестри, където обладаващата любов на майката се излива не само върху едно дете. Един мой пациент, единствено дете в семейството, веднъж се изрази съвсем драстично: Когато майка ми изсипва върху мен рога на изобилието на своята любов, аз получавам синини от това.

Необходимостта да пусне децата на воля превръща в този смисъл всяко биване-майка в една неблагоприятна задача, в толкова по-голяма степен, колкото повече човек очаква или дори изисква благодарност. Ако майката не притежава или не придобие зрелостта, да гледа на здравословното себе-развитие на децата като на възнаграждение за нейната любов, усилия, жертви и откази, ще причини на себе си и на тях ненужни страдания.

Вътрешната ситуация на тези деца е още по-сложна. Те не могат да не изпитват и омраза към майката, която по този начин ги лишава от власт и ги владее. Осмелят ли се обаче да изразят нещо такова, тя събужда у тях чувството за вина, изброявайки всичко, което е сторила и пожертвала в тяхно име. Всичко това, разбира се, е вярно, само че не е било изисквано от детето, за да трябва то сега да се чувства благодарно за нещо, което не само не е искало, а дори му е навредило. Засрамено, то се усеща ужасно неблагоприятно и от чувство за вина изоставя своя опит за освобождаване. Както ще видим по-късно от примерите, именно чувствителните деца са тези, които страдат тежко и понасят увреждания от тази атмосфера. Те не се осмеляват да предприемат съответните за възрастта стъпки за отделяне от майката. Тук излиза наяве цялата опасност от тясната обвързаност и твърде голяма зависимост. Детето е принудено по-скоро да се откаже от своето собствено развитие, да го пожертва, отколкото да понася чувството за вина, че е причинило толкова много мъка на майката — от гледна точка на детето една неразрешима по друг начин ситуация. Едва

ли има нещо по-натоварващо за него от такова „възпитание“ чрез събуждане на чувство за вина; това е един от най-големите грехове, които възрастният по-късно трудно може да прости на своите родители, ако изобщо успее да се дистанцира от случилото се и да разпознае ненужното страдание, причинено му от мнима любов.

Един типичен и съвсем не рядко срещан пример: Когато детето изглеждало невъзпитано в очите на майката — което обикновено просто означавало, че не се подчинява веднага или прави нещо, което не ѝ пасва, тя лягала на дивана и „умирала“ — т.е. дълго време не помръдвала и не реагирала на молбите му, докато то не избухвало в отчаян плач. Подобни заплахи, бъдещи чувство за вина, се срещат често — Тръгвам си и няма повече да се върна, Ти ще ме вкараш в гроба и т.н. Ако първият мотив за разглеждане е желанието да бъдеш обичан от детето и да го накараш да се чувства благодарно, то вторият мотив е сложен по друг начин и обикновено още по-трагичен за детето. Тук се има предвид ситуацията, когато една майка не иска или по някаква друга причина отхвърля или проявява враждебни чувства към детето, но същевременно изисква от себе си да бъде добра майка и изпитва чувство за вина, защото не може да бъде такава. Тогава тя разглежда детето от чувство за вина и сякаш от стремеж да поправи стореното. Ако това е достатъчно трудно за майката — до подобна ситуация особено лесно се стига спрямо доведени деца, то това се отнася още повече за детето. То усеща старанието, но и скритите зад него отхвърляне или враждебност, липсата на истинска любов, която разглеждането не само че не компенсира, но и принуждава детето да е благодарно за нещо, което не му се дава на драго сърце. В това отношение може да се стигне дотам, детето да възприема дори самото си съществуване като вина, да се преживява като натрапник, защото усеща, че е бремене за майката, че всъщност няма право на живот и трябва да е доволно, ако изобщо бива търпяно.

Нека сега разгледаме отчаянието, който представлява другото биографично основание за депресивно развитие на личността. Неспособните да обичат достатъчно, често сурови и оскъдни на майчински чувства жени, които тук имаме предвид, обикновено не са получили достатъчно обич по време на детството си и затова нямат образец за биването майка, знаят твърде малко за потребностите на детето. Все още сравнително безобидни са „майките по програма“,

които от несигурност и недостатъчно вчувстване кърмят и възпитават детето по една твърда схема, без оглед на неговите индивидуални потребности, както се вижда в дневника на една майка, която пише за своя първороден син: Малкият плаче вече няколко часа, но времето му за хранене още не е дошло, Тази фраза многократно се повтаря в дневника в продължение на дълъг период от време. Не бива да премълчаваме, че в това отношение — както и в много други случаи представяните за „научни“ лични лекарски мнения изиграват понякога фатална роля.

Спрямо детето се отправят свръхизисквания, когато от него отрано се очаква приспособяване към условия на живот, твърде малко съобразени с неговите индивидуални потребности. Ако то бива нередовно кърмено, ако веднага след хранене бива слагано в леглото, без да му се обръща повече внимание, ако майката няма достатъчно време за него и изпълнява акта на кърмене бързо и нетърпеливо — то това са някои от най-честите примери за евентуални свръхизисквания. Тъй като все още не може да се съпротивлява и да дава израз на своите потребности, детето постепенно резигниращо приема света такъв, какъвто е, и се настройва спрямо него, защото очевидно няма какво повече да очаква. Това поражда основното жизнено чувство на много депресивни хора: една почти всеобхватна безнадеждност; те не вярват в бъдещето, в самите себе си и в своите възможности, те са се научили единствено да се приспособяват. Те са подвластни на чувството за безперспективност, силни са само в понасянето и отказването. Вместо да живеят изпълнени с надежда, те винаги очакват най-лошото, те трудно могат да си представят, че и на тях животът поне веднъж ще донесе нещо радостно, леко и ощастливяващо. И ако това все пак някога се случи, те го приемат с чувство за вина и се питат, с какво са го заслужили. Те не са в състояние да се радват истински и разрушават много от възможностите си за щастие чрез своята профилактика от разочарования: тъй като смятат, че няма нещо, в което могат да успеят, те изобщо нищо я не опитват с необходимата интензивност, защото тогава неуспехът би бил още по-болезнен за тях; ако човек от самото начало не очаква нищо добро, той може само да бъде приятно изненадан. Един пример за такова ранно преживяване на отказ, който действа формиращо, отново от дневника на една майка: Ти от самото начало беше хилаво дете. Аз те кърмех първите 6 седмици, но много

често трябваше да те дохранвам, защото ти повръщаше, а аз нямах повече мляко. Още през първите десет дни, когато лежах в клиниката, ти отказваше да приемеш гърдата. Често минавах 5–10 минути, докато човек те накара, стискайки носа ти и т.н. Твоето повръщане със сигурност не беше предизвикано от сърдечни спазми, поне лекарите отхвърляха тази възможност. Това по-скоро бе една обща свръхчувствителност и нервност, за която говори и фактът, че през първите шест месеца ти всяка нощ се будеше. Вкъщи нямах много време, защото след три седмици отново започнах работа. След 3–4 месеца ти все още не беше достигнал нормалното тегло и аз те заведох на ново изследване; лекарят не откри нищо, но аз за всеки случай те дадох в една детска клиника; лекарката там каза, че си имал много „разумен“ за възрастта си поглед. В детската клиника леглото ти беше до прозореца, а ти завит само с едно одеяло; вкъщи те държахме на по-топло. И „резултатът“ не закъсня: ти получи белодробно възпаление. По това време аз бях ужасно нервна, но поне първите дни идвах да те храня; тогава всичко започна да ми изглежда черно. Впрочем като малък ти беше единствената ми опора, тъй като баща ти с неговите чести избухвания и непредсказуемост беше много труден. Затова вероятно със сигурност съм направила грешки в твоето възпитание, като се придържах до болка към една определена система с чести излизания навън и ранно заспиване, иначе не би имало ред и равномерност в живота ти. Винаги много си се страхувал от лекарите, как ревеше само тогава. Веднъж, когато имаше отит, повиканият лекар така и си тръгна, без да си е свършил работата, ужасно ядосан и възмутен от „лошото ти възпитание“.

Този разказ говори сам по себе си — той съдържа почти всички пунктове, които могат да бъдат формиращи и обременяващи за едно дете. Ранните преживявания на отказ имат двойки последствия за него. Първо, детето се научава да резигнира твърде рано; по този начин пред него се поставят препятствия във всички области на вземане-нещо-за-себе-си, на изискване и посягане. Който обаче е готов да се откаже и не може да посегне в подходящия момент, трудно ще избегне завистта, когато гледа как другите съвсем естествено си вземат това, което той не посмява. И тъй като заради завистта си човек отново изпитва чувство за вина и изглежда лош на самия себе си, той се опитва да я избегне, като прави от нуждата добродетел: той издига своето

възпиране до ценност, до една идеология на скромността и липсата на претенции, както по-горе бе описано, и така поне остава с утешението за едно морално превъзходство.

Другото следствие от ранните преживявания на отказ е, че те оставят детето с усещането, че не е достойно за любов. Това обикновено създава основата на едно дълбоко чувство за малоценност — човек трябва поне веднъж да е преживял себе си като обичан, за да може да се смята за достоен за любов, а щом не го е преживял, то вината сигурно е в него самия, тъкмо защото той не заслужава любов. Това чувство за малоценност е свързано и с факта, че в тази възраст детето все още няма възможности за сравняване; затова то не може да осъзнае, че неговите родители не са способни да обичат; за него неговият свят е светът и неговите родители несъмнено са родителите изобщо.

При силно изразено чувство за малоценност тук може да възникне дори усещането, че човек всъщност няма право на живот, че той трябва да го заслужи и че ще оправдае съществуването си, само ако живее за другите. „Дори самото ми съществуване е вина“, сподели една депресивна пациентка с подобно детство. Това може да доведе до изпълнено с вина фиксиране върху майката или родителите, с тенденция да се поправи стореното спрямо тях; тогава човек-жертва своя живот върху олтара на родителския егоизъм и дори намира това за саморазбираемо.

В крайна сметка разглеждането и отказът имат подобно въздействие: и двете обикновено водят до развитието на една депресивна структура на личността. С тази разлика, че разглезеното дете по правило по-късно стига до страх и кризи, а именно когато животът вече не е толкова разглезващ, както някога майката, и когато не се намерят ерзац-майки в тази графа спадат един обезпечаващ брак, държавни институции, социални застраховки и т.н. Тогава се оказва, че не е по силите му да се справи с трудностите и изискванията на живота, в следствие на което се стига до разразяване на депресията. В такъв случай често се търси изход и в някаква форма на пристрастеност.

Растящото сред откази и емоционален недостиг дете се научава рано, твърде рано, да няма изисквания. Превръща се в тихо, w претенциозно, плахо и приспособимо дете, удобно за родителите,

които не разпознават депресията, скрита зад този начин на поведение. То дотам е свикнало да се поставя на заден план, да няма претенции, че по-късно продължава винаги да се съобразява с другите и се опитва да задоволява техните изисквания и очаквания. То може да противопостави на света твърде малко собствено битие, в твърде малка степен е субект, и така се превръща в обект за другите. И тъй като за него става все по-невъзможно да изпълнява всички тези мними изисквания — защото то в крайна сметка преживява всичко като изискване, което трябва да изпълни, — постоянно изпада в чувство за вина и в породената от него депресия. Затова много от депресивните се плашат от контакт с повече хора — как биха могли да изпълнят всички техни толкова различни изисквания, — ако това изобщо е възможно, или евентуално с един-единствен човек. Някои намират разрешение в желанието да дадат на другите нещо, което самите те никога не са получили; те се опитват да сублимират преживения дефицит на любов в подпомагащи дейности и професии, в жертваща се любов към ближния, в благотворителни занимания — но искат в замяна да бъдат обичани или възнаграждавани, иначе би им станало прекалено много.

Какви форми може да приеме нагласата, според която всичко в крайна сметка се преживява като изискване, скицират следните примери: Когато времето е слънчево, имам чувството, че това трябва да ме радва — и така вече целият ми ден е опропастен. — Един студент не бил в състояние да прочете нито една книга докрая, дори ако тя в началото му се струвала интересна; след няколко страници у него се промъквало чувството, че книгата трябва да бъде прочетена от него. Следователно не той субективно искал да прочете книгата, това му се поставяло като изискване, което сякаш го превръщало в обект и той загубвал желание. Лесно можем да си представим, как такива начини на преживяване в крайна сметка довеждат до пълна резигнация и апатия, до отхвърляне на всички изисквания.

Тук виждаме какви екстремни форми може да приеме депресивното биване-в-света. Затова един подобен „бунт“ все още е добър знак, защото показва, че има нещо, което все пак се съпротивлява на непрекъснатото трябваване. Ако такива хора продължават да бъдат принуждавани да се справят с изисквания, без първо да им се даде времето и възможността да наваксат това, което никога не им е било разрешено — да бъдат искащ и действащ според

своите собствени импулси и желания субект, — те биват тласнати в пълно отчаяние. Тогава те могат да се спасят само в нарастваща индиферентност, равнодушие и апатия, превръщат се в „неудачници“ или намират изход в пристрастености или самоубийство. Те пребивават в една неразрешима за тях ситуация: ако опитат още повече да се откажат от себе си и да изпълняват изискванията, те няма да изпитват никаква радост от живота; опитат ли да им се изплъзнат, изпадат в дълбоко чувство за вина. Така те несъзнателно повтарят ситуацията на своето детство.

По-горе подробно описах, как детето приема в себе си образа на майката и колко зависима е неговата нагласа към самото себе си от опита му с майката. Една овътрешностена враждебно-отхвърляща или свръх-изискваща майка не рядко е най-дълбоката причина за самоубийството като крайна резигнация. Тя се превръща в душевна инстанция за детето, чрез която то отхвърля себе си до степен на себеомраза и саморазрушаване. Неизбежната омраза към майката би отключила едно толкова тежко и непоносимо чувство за вина, че детето предпочита да насочи омразата към самото себе си. Това обвързване на омраза, чувство за вина, една интроецирана отхвърляща майка и себеомраза, е психодинамичното основание за тежки меланхолии. Срецащата се тук склонност към самоубийство всъщност е пренесената върху себе си тенденция за убийство и същевременно самонаказване за омразата към майката.

Стана ясно, че централния проблем на депресивните хора е неосъщественото „въртене около себе си“, недостатъчното развитие на биването субект, тъй като те могат да противопоставят на света само един толкова слаб Аз, всичко за тях се превръща в изискване; те виждат навсякъде само планини от изисквания, пред които в крайна сметка отчаяно резигнират. Поради същата Аз-слабост те не са в състояние да изпитват силни собствени импулси, желания и стремежи, нито пък зряло да отхвърлят свръхизискванията, или изобщо да ги разпознаят като такива; депресивните хора трудно могат да кажат „не“ заради страха от загуба и чувството за вина, които след това биха изпитали. Остава им само депресията и несъзнаваният бунт, когато тяхната толерантност бива прехвърлена, което обаче не ги освобождава от чувството им за вина. Натрупаните дълбоко в тях омраза и завист, които те никога не са посмели да изразят, могат да

отровят цялото им жизнено чувство или трябва да бъдат изкупени в непрестанни самообвинения и самонаказания. Докато те се опитват да избегнат страха от Аз-ставането, като все повече се отказват от собствено биване, ситуацията е неразрешима. Единственото, което може да помогне, е смелостта да станеш самостоен индивид.

ПРИМЕРИ ЗА ДЕПРЕСИВНИЯ ТИП ПОВЕДЕНИЕ

Нека преминем отново към примери. Младо момиче се запознава в кафене с един мъж, който подхваща разговора, като описва положението си — развод, самота, — с други думи знае как да събуди нейното състрадание. Той ѝ се натрапва, постоянно предлага срещи, все повече я оплита и в крайна сметка я моли да се ожени за него. Въпреки че не ѝ бил особено симпатичен и тя в никакъв случай не го обичала, все пак имала чувството, че не бива да го разочарова, тъй като той явно имал нужда от нея. Тя не могла да каже „не“ в подходящия момент, много по-рано би трябвало да се държи резервирано; без да иска и да забелязва, със своето поведение тя му създавала надежди и изпаднала в чувство за вина, когато най-накрая му отказала.

Примерът показва много характерни черти за депресивното биване-в-света; един по-дълбоко увреден човек изобщо не би имал смелостта да каже „не“. Депресивните се поставят в положението на другия, дотолкова се идентифицират с него, че изцяло забравят своята собствена позиция и интереси. Тъй като имат твърде малко собствени импулси и желания, които биха могли да противопоставят на другия, те толкова по-лесно се оставят на неговите желания и импулси. И понеже са свикнали да изпълняват очакванията на другите, те стигат до ситуации, които не са искали, но несъзнателно са съконстелирали. Затова те лесно попадат в усложнения и се превръщат в жертва на безогледни хора, които използват слабостта им. Те трудно могат да намерят изход от такива ситуации — поради чувство за вина, а и защото изпитват срам от собствената си доверчивост и не искат да признаят унижението си пред този, който ги е използвал.

Това момиче произхождаше от семейство с тежка история. След смъртта на първата си жена нейният баща се оженил втори път за едно обикновено момиче „под нивото му“; тогава той приближавал шестдесетте и показвал признаци на старческо слабоумие, а пациентката била на около осем години. Тя живеела със своите вече възрастни заварени братя и сестри в същата къща, в която долу имало магазин, който първоначално бил във владение на първата жена на

нейния баща; дялове от магазина имали още две сестри на починалата, които също живеели в тази къща и били враждебно настроени срещу новата жена. Самата тя плаха, без подкрепата на мъжа си, се чувствала с детето си като натрапена. Страхувала се, когато му купувала нещо ново, то трябвало да го носи тайно и затова изпитвало чувство за вина, сякаш е лишило от нещо заварените си сестри. Поведението на бащиното семейство карало майката и дъщерята да се възприемат като присадени, като неканени гости, които със самото си присъствие отнемат нещо на другите. След смъртта на бащата те били изгонени от къщата; майката не могла да се съпротивлява и тръгнала на работа. Веднъж тя действително се обърнала към адвокат, който ѝ казал, че не може просто така да бъде изхвърлена, но тя нямала силата, не била достатъчно твърда, за да се пребори. Така детето растяло с чувството, че няма право на живот. „Майка ми се страхуваше; никога не съм я виждала да се наложи. Тя се оплакваше от роднините зад гърба им, но винаги отстъпваше, затова пък вечно мърмореше, вечно беше недоволна. Постоянно ходеше на църква; мъкнеше ме в параклиса на гробището и ние се молехме за бедните души и за мъничко успех, за парче хляб от трапезата на живота — те нямаха и повече за даване, нали бяха бедни души. Заварените ми сестри имаха всичко; с тях сигурно са се държали като с принцеси. Майка им е била млада, баща ни по това време също. Аз се опитах да разреша проблема за мен по следния начин: след като никой не ме обича, искам да съм бедна, да не притежавам нищо — бедно дете — обичано дете. Аз превърнах това в добродетел според християнския образец: бъди беден, не притежавай нищо, подражай на Христа.“

Госпожица М. делеяла с една позната общо жилище, двете работели в една и съща фирма. Тъй като госпожица М. имала кола, а другата не, тя обикновено я вземала със себе си. Колежката ѝ обичала да се размотава сутрин, така че по нейна вина г-ца М. често закъснявала за работа, което много я притеснявало. Тя често вземала колежката си и по време на пътувания през уикенда, чувствайки се едва ли не длъжна да го прави, та нали другата нямала кола. В такива дни нерядко имала странно главоболие и стомашни болки, които не можела да си обясни. По време на психотерапевтичното лечение стана ясно, че при тези съвместни пътувания тя винаги сама поемала разходите за бензин — нещо, което ѝ изглеждало саморазбираемо, та

нали това било нейната кола. На колежката изобщо не ѝ хрумвало да се включи в разходите. Това ядосвало пациентката, но тя не успявала нито да предложи да делят парите, нито да признае яда си; тъкмо напротив, струвало ѝ се проява на стиснатост, как може изобщо да е толкова дребнава — това е под достойнството ѝ. Така тя се насилвала и се оставяла да бъде използвана, потискала гнева си и забелязала едва по оплакванията си, че очевидно нещо не е наред, че нейното подсъзнание изпраща алармени сигнали и реагира със симптоми, които изразяват телесно това, което тя съзнателно не се осмелява да направи: яда с главоболие, неможенето да изисква — със стомашни болки. Ситуацията била допълнително затруднена от обстоятелството, че тя била полуеврейка и смятала, че ако заговори за пари, колежката ѝ ще припише това на факта, че е еврейка — пациентката се страхувала, че другите го възприемат като нещо негативно. Когато в крайна сметка, въпреки опасенията си, предложила на колежката да си делят парите за бензин и тя за нейна изненада се съгласила, не само уикенд-симптомите изчезнали, но и връзката между двете прераснала в приятелство.

Всекидневието на депресивните хора е проникнато от такива начини на поведение, в които те не се осмеляват да утвърдят и наложат себе си, да кажат не, да бъдат субект. Тъй като отстъпването, отказването и липсата на съпротива са се превърнали в тяхна втора природа, те изобщо не съзнават, че тези начини на поведение са свързани с привидно безпричинните им депресии, които те възприемат като предразположеност, като съдба, в която нищо не може да се промени. Лекарят обикновено им предписва антидепресивни медикаменти, защото също не вижда външни причинители на депресията и така те могат да станат зависими от лекарствата, които в най-добрия случай донасят временно облекчение, но иначе само скриват проблема.

Тук искам по-подробно да опиша биографичните основания на тази пациентка:

Тя била единственото дете от един много труден смесен брак с майка от еврейски произход. Отрано станала свидетел на тежки крамоли между родителите. Още като дете често ѝ се струвало, че тяхната раздяла е неизбежна. При някои от тези сцени положението ставало толкова страшно, че тя се бояла да не посегнат един на друг.

Родителите ѝ многократно споделяли с нея намерението си да се разделят: „Мама и татко ще се разделят; ти трябва да решиш при кого искаш да останеш, кого обичаш повече.“ И това на едно четири годишно дете, което по този начин било вкарано в неразрешима ситуация. Тя била привързана и към двамата и не искала да избира между тях; но ако все пак трябвало, тогава само с чувство за вина към „предадения“ родител. Така тя отчаяно се опитвала — и това траело години — да балансира и посредничи. На майка си тайно казвала, че баща ѝ всъщност нямал лоши намерения, той просто избухнал, нека тя не го взема толкова насериозно, това били негови думи и той съжалявал за своето поведение. С баща си тя също тайно споделяла, колко нещастна била майката от грозещата раздяла и че тя със сигурност знаела, че майката действително го обича, макар и често да не го може да го покаже. Отчасти заради това нейно обработване, отчасти по други причини, намерението за раздяла все се отлагало. Но пациентката имала чувството, че живее върху вулкан, който всеки момент може да изригне. Така тя изпълнявала важна функция в брака на родителите: тя сякаш била езичето на кантара или, както веднъж сама се изрази, „смазващият механизъм“ между тях — с други думи, тя имала чувството, че от нея зависи дали двамата ще останат заедно или ще се разделят.

Можем да си представим, че в тези условия тя никога не се осмелила допълнително да натовари тази толкова лабилна и застрашена връзка между родители със собствените си нужди и проблеми — според нейните представи тогава всичко би рухнало. Следователно тя не можела да бъде по детски непринудена, да бъде себе си. Постепенно започнала автоматично да поставя на заден план всички свои желания, импулси, грижи, афекти и страхове; те сякаш вече изобщо не съществували в нея. За сметка на това тя развивала симптоми: силен косопад, проблеми със зъбите, белене на кожата по цялото тяло, както и нещо много досадно и измъчващо я: когато била с други хора, стомахът ѝ силно къркорел, което тя тълкувала като несъзнателен протест срещу напрегати ситуации, спрямо които, според нея, тя не можела да се отбранява. Този симптом може да бъде разгледан като предшественик на стомашните болки, появили се покъсно в описания случай с колежката.

Така тя се превърнала в човек, който „функционира“ отлично, когато му се постави определено изискване; изпълнявала съвестно и образцово възложените ѝ задачи, загърбвайки своята собствена личност. Но тя изпадала в затруднение и ставала безпомощна, когато трябвало да се наложи или да изиска нещо от другите — тогава я връхлитали неопределени страхове и тя предпочитала сама да свърши работата, от което нейните колеги естествено се възползвали.

Подобни изглеждат основанията на някои неделни неврози и неврози на свободното време. Непривичната свобода плаши, защото позволява да изплуват тайни, изтласкани желания, преживявани като забранени, за чието сбъждане всекидневие то предлага по-малко възможности, защото в него задълженията освобождават човека от страха да бъде самия себе си.

Един пример за невъзможността да кажеш „не“: Една пациентка, млада американка, живеела под наем при едно семейство в следвоенна Германия, където учела балет. Когато се връщала в къщи след репетиции и искала да се промъкне незабелязано в стаята си, хазияката често я издебвала и я замъквала да „си побъбрят“ в кухнята. Въпреки че била изморена и искала да си почине преди вечерното представление, тя не можела да откаже. И тъй като след войната положението в Германия било зле, тя „трябвало“ да кани на кафе — което тогава все още било рядкост — цялото семейство: домакинята, вече възрастната дъщеря, сина и снахата, която не била добре приета в семейството и си отмъщавала за това с арогантни изказвания. Дъщерята се прехласвала с неприкрита завист по хубавите рокли на пациентката, докато тя не ѝ подарила една от тях, която все още с удоволствие обличала. Синът кокетничел с нея и въпреки че била безразлична към него, тя „трябвало“ от време на време да му отвърща с поглед, за да не го разочарова, и накрая „трябвало“ да включва в разговора и снахата, за да смекчи явните вътрешносемейни напрежения. След почти два часа загубено време тя най-сетне, изтощена, се прибирала в стаята си и започвала лакомо да се тъпче с храна — тя дойде на терапия именно заради тази си ненаситност, която стигала до крадене на сладки неща от шкафчетата на нейните колежки.

В жизнената история на депресивните хора постоянно се срещат влияния на околните, които затрудняват или препятстват превръщането на детето в автономен Аз. Тя също била единственото дете от един

нещастен брак и отрано трябвало да се учи да застава на заден план, да разбира проблемите на родителите, преди да е успяла да открие и разгърне своята собствена същност.

Сега един пример за разглезваща среда:

Господин С. също бил единственото дете от един средно добър брак. Майката, която почти нямала собствени интереси, не била нещастна в брака, но по един необясним и за нея начин недовлетворена. Когато след няколко години се родило детето, тя се втурнала към тази задача с цялата енергия на своите неосъществени желания и то се превърнало в съдържание на живота ѝ. Тя пазела детето като зениците на очите си, била свръхзагрижена и се опитвала да го държи настрана от всичко, което ѝ изглеждало сурово, твърдо и опасно. А тя смятала за опасно какво ли не! И при най-лекия полъх на вятъра тя вече виждала момчето с белодробно възпаление, навличала го така, че приятелите му се смеели (нещо, за което такива майки обикновено не проявяват разбиране). Ако детето играело в пясъка, той бил пълен според нея с коварни бактерии. Каране на колело? Колко лесно човек може да падне, да си счупи нещо или да бъде блъснат! Излети с класа или с приятели? Какво ли не би могло да се случи, като се започне от пренощуването на открито, без добрата, питателна и здравословна майчина храна, и се стигне до възможни прелъстявания и хомосексуални атаки! Тя къпела сина си дори когато той навлязъл в пубертета, търкала му гърба, носела му закуската в леглото — накратко, той живеел в царството на безделниците, но с цената на това, че нямал право на собствена воля и възможност да израсне и в мъжкия свят.

Когато веднъж в пубертета той се осмелил да се разбунтува и искал пряко волята на майката да предприеме с приятели дълго пътуване с колела, тя застанала с разперени ръце пред вратата на мазето, където било заключено колелото, и извикала с драматичен патос: „Само през трупа ми!“ Синът се примирил и бил възнаграден с любимото си ядене и купища майчина нежност. Когато излязъл от пубертета, майката непрекъснато го предупреждавала да внимава с момичетата. Редували се горе-долу следните версии: „Те се интересуват само от парите ти“, „Не се хващай на въдицата им, те искат да се оженят, за да бъдат осигурени; та те знаят, че ти ще наследиш всичко и мислят само за твоего богатство“ и т.н. Естествено

нито едно момиче, от което той се интересувал, не издържало на критичния поглед на майката. Тя намирала кусури на всички; някои не били „от добри семейства“, други били облечени твърде еротично и предизвикателно и затова изобщо не влизали в сметката; трети не се отнасяли към нея с достатъчно респект, и накрая „Ти си прекалено добър за нея“. По този начин тя омаловажавала пред него всички момичета и понеже той бил свикнал да гледа света през очите на майка си, обикновено скоро признавал, че тя всъщност има право; в същото време рационализирал страха си, че няма да успее да спечели сърцето на никое момиче. За негово нещастие бащата починал, когато господин С. бил на 15 години. С това съдбата му била предрешена. Сега майката имала само него и той не можел да я остави сама, което тя му давала да разбере под различни, но безпрекословни форми. Той се чувствал виновен, когато вечер се прибирал късно — майката толкова много се притеснявала! Всички уикенди и ваканции той прекарвал с нея. Когато започнал следването си в един съседен град, имало сърцераздирателно прощаване, сякаш заминавал за друг континент или се сбогували за цял живот — при това имали уговорката, че той всеки уикенд ще се връща вкъщи. Майката знаела всичко за него; не че той толкова искал да споделя с нея, но тя винаги измъквала и най-малките подробности, докато накрая не му станало навик сам да ѝ разказва. Тя се гордеела, че може да каже: „Моят син няма никакви тайни от мен.“ Той самият така бил свикнал с тази липса на дистанция, че даже не намирал за неуместно тя да отваря и чете писмата му. Когато външни или вътрешни обстоятелства „заплашвали“ тази общност, майката се разболявала в подходящия момент и по този начин още по-здраво връзвала сина за себе си. Така той растял като вечния син. Малкото си неуспешни опити да скъса пъпната връв той преживявал с подхранвано от майката чувство за вина и скоро напълно се отказал от тях. Той оставал навсякъде в живота „добрият син“, пълен наивник, сърдечен и услужлив, но малко безцветен и сякаш безполов. Към жените изпитвал нарастващ страх и се държал с тях непохватно и срамежливо. И откъде би могъл да знае как да спечели една жена, след като познавал единствено поведението на добрия син; затова той най-добре се разбирал с по-възрастни, майчински настроени жени — това поне можел, като жени те не му се стрували толкова застрашаващи, а и те самите били възхитени от възпитания и внимателен млад мъж. Но

ако жена на неговите години проявяла интерес към него и потърсела запознанство, той се окопавал зад майчините предупреждения, които своевременно зазвучавали у него: „Тя го прави само заради парите ми.“ Така празнотата в живота му и все по-мъчително преживяваната неспособност да завързва приятелства с мъже, камо ли с жени, повторно го тласкала към майката, която за негова сметка оставала учудващо млада в този задоволяващ я „брак“ със сина-любовник.

От друга страна, разглезен от майката, той бил страшно претенциозен — нещо, което не съзнавал, защото за него то било обичайно и саморазбираемо. След като се дипломирал, приятели на бащата му предложили място като представител на известна фирма. Заради надценяването от страна на майката, а сигурно и като компенсация за своите слабости, той се смятал за нещо особено, което другите би трябвало да признаят, дори без никакви доказателства. Той бил чувствителен към критика и дразнел началниците си с арогантно поведение. С присъщата си учтивост обаче той бързо печелел клиенти, макар да не владеел „материята“ превъзходно. Той имал навика да отлага някои неща, ей-така между другото да си освободи някой следобед (когато работел извън фирмата това било възможно), да се заседи на кафе, да поплува или да отиде на кино. Естествено по този начин не напредвал толкова бързо, колкото си представял; според него обаче другите не забелязвали и не оценявали по достойнство неговите способности. По време на едно служебно пътуване, под влияние на алкохола, той бил прелъстен от едно момиче; след този, а и няколко последвали опита, той останал със съмнението, че е импотентен. Това беше поводът да се подложи на психотерапевтично лечение — противно на волята на майката, което за него означаваше твърде много и като прогноза беше хубав знак.

И сега още един пример за човек, чиято същност е формирана от ранно преживян отказ на любов.

Господин А. бил третото извънбрачно дете (всички от различни бащи), нежелано от самото начало и израснало с думите „да не беше изобщо се раждал!“. Веднъж по време на лечението той донесе една рисунка, на която се беше изобразил като ученик, с вързани отзад ръце, вървящ из една гора от забранителни табели, на които пише: „Тежко ти, ако...“; „Престани веднага“; „Чакай само да си дойдеш в къщи!“; „Къде пак си се размотавал?“; „Ако това се повтори още веднъж,

тогава...“ и т.н. Той отрано останал с чувството, че няма право на живот, че в най-добрия случай може да бъде търпян и дори трябва да е благодарен за това. Майката живеела оскъдно и на момчето му се струвало, че всеки негов залък ѝ се свиди. Той се научил да изглежда възможно най-малък и незабележим; той лежеше на терапевтичната кушетка с ръце, опънати по шевовете на панталоните, в началото едва се осмеляваше да се движи и така даваше израз на това, което се беше превърнало в негова втора природа: само да не бие на очи, по възможност да не бъде забелязан и никого да не дразни — тогава поне има шанс да не пречи и да не бъде пропъден. Такова изобщо било поведението му в живота: той нямал големи претенции за собствено пространство, бил свръхскромен и така и не се научил да има свои желаня и планове. Винаги ощетяван, принуден да се отказва и без надежда в бъдещето, той отрано трябвало да печели пари, разнасяйки вестници, а всичко припечелено да дава вкъщи.

Той не потърсил друга професия, а станал продавач на вестници. Малките радости в неговия живот били горещият грог, който си позволявал, след като часове наред мръзвел на ветровито място, пурата вечер, и от време на време ходенето на кино. Той живеел съвсем самотен; страхувал се от жените — в тях винаги виждал суровата, изискваща и нелюбяща майка и имал чувството, че нищо добро не може да очаква от тях. Той не познавал баща си. Копнежът по една водеща бащина фигура обаче бил буден в него и когато един по-възрастен мъж му направил хомосексуално предложение, той веднага приел. Сега той постоянно се страхувал да не бъде разкрит и изпаднал в отношение на зависимост от приятеля си, което приело чертите на мазохистично крепостничество. Той позволявал всичко, бил готов на всичко, не на последно място и от страх да не загуби неговия интерес. Защото въпреки всички прекомерни изисквания и унижения, на които се подлагал във връзката, все пак за него тя била къс човешко внимание и му давала чувството, че означава нещо за някого и че има какво да предложи. Естествено понякога в него се надигала внезапна омраза, когато се усещал използван от другия и превърнат в обект. Но и тогава страхът от загуба бил по-силен: той се примирявал и дори опитвал с нови методи да предизвика интереса му към себе си; в тази садомазохистична връзка той се наслаждавал, в идентификацията с другия, на своята собствена садистична страна, както приятелят му —

чрез него — на своята мазохистична. Той си имал едно хоби: тайно пишел комедия, на която възлагал големи надежди, но която все оставала незавършена — вероятно за негов късмет, защото тогава би рухнала и тази илюзия, която разкрасявала самотните му вечери с мечти за бъдеща слава.

Една жена на около четиридесет години се обърна към мен за психотерапевтично лечение. Ние проведохме предварителен разговор, след който тя ми написа следното писмо (по време на разговора аз между другото я попитах, какви са очакванията ѝ от лечението):

Моето детство беше толкова ужасяващо, че сигурно щеше да стане истинска катастрофа, ако го бях възприемала с цялото си съзнание; затова, така да се каже, аз потънах в себе си. Надявам се Вие да пропъдите призраците, да ме изтеглите на брега и да ме научите как да разпределям времето си между нещата и хората, които ме заобикалят. Да тръгнете с мен на битка срещу приспивателните средства, никотина и алкохола и да ме научите да утвърждавам своята позиция в отношенията с другите хора, даже и когато сме на различни мнения, вместо да трупам дълбоко в себе си планини от афекти, които ми струват толкова усилия. Аз трябва да преодолявам големи съпротиви, които никога не се вземат насериозно, вероятно защото външно съм много приспособима. Аз все още нямам истинско отношение към работата и съм изключително инертна. Връзката с баща ми сигурно е била най-значимата за мене по време на детството ми. И въпреки това той остава скрит и не се появява в нито един от сънищата ми.

Зад това описание стои детство, които наистина може да бъде наречено трагично.

Бащата бил душевно болен и до смъртта му (по това време пациентката била на около 12 години) за него се грижел санитар, който живеел със семейството. Освен това бащата бил алкохолик и под влияние на алкохола изпадал в пристъпи на ярост и бяс, на които детето било свидетел. Майката била много лабилна и по време на втората си бременност (с три години по-малкия брат на пациентката) получила родилна психоза, от която за дълго ѝ останали тежки натрапливи представи — че по жесток начин убива децата си, като пробива главите им с игла. Едно преживяване на пациентката като петгодишна, белязано от атмосферата в семейството: в разгара на един

от своите пристъпи на ярост под влияние на алкохола бащата се втурнал в стаята, където тя била с майка си, стрелял с пистолет малко над главата ѝ и отново побягнал навън. Майката искала да извика полиция или лекар, но детето казало: „Нека кажем на татко, той ще ни помогне.“

Тук границата на толерантност на детето очевидно била надхвърлена, така че то можело да овладее своя страх, само ако откъсне възприятията от чувствата си. Сега по-добре разбираме онзи пасаж от нейното писмо, в който се казва, че за нея със сигурност би било истинска катастрофа, ако бе възприемала с цялото си съзнание своето детство, разбираме също, защо бащата все още остава скрит в спомените ѝ и не се появява в нито един сън. За нея би било непоносимо, ако съзнателно свърже преживяната заплаха и ужас с бащата — по този начин би попаднала изцяло във властта на своя страх и незащитеност. Тя сякаш прескача тази „подробност“ и спасява образа на един добър и закрилящ баща, като откъсва от него застрашаващата страна, сякаш друг мъж е бил този, който я е заплашил; обръщайки се за помощ към бащата, тя сменя от него заплахата и така той може да остане в съзнанието ѝ помагачият баща, от който толкова настоятелно се нуждае. Но колко ли много страх и отчаяние са необходими, та едно дете да може, да трябва по този начин да преработи случилото се! Естествено, тази сцена е само едно особено травмиращо и мъчително преживяване; можем да си представим колко незащитена, изпълнена със страх и отчаяние е била като цяло реалността на нейното детство. Къде би могла да се скрие, къде би намерила истинско убежище? Оттогава между другото ѝ останал — наред със споменатата пристрастеност към лекарства, никотин и алкохол — този начин на живот, напомнящ състояние на сън: тя всъщност никога не е пребивавала изцяло в действителността; като защита от очаквани, винаги възможни опасности и заплахи, тя не виждала нещата в ясни и точни очертания, оттеглила от света своите чувства, за да не бъде още веднъж толкова травмиращо наранена, а нейните пристрастености в крайна сметка били израз на едно отдръпване-от-действителността, най-добре в неродеността. Така можем да разберем и нейното желание — с отворени очи и със заключени около коленете ръце да потъне в едно езеро, гледаща през водата небето, — което я изпълвало с чувство на дълбоко щастие. Тя се

спасила в един живот, подобен на този на лунатика, за да може изобщо да преживее реалността, някъде между депресията и психозата, които трябвало да я предпазят от нови, непоносими сблъсъци с действителността.

Един 32-годишен дипломат дойде на терапия заради продължителна импотентност. След като му обърнах внимание на факта, че смущенията в потентността (при него не бе на лице органична причина) могат да бъдат не само негов личен проблем, а да имат отношение и към партньора, той разказа следната история: Когато вечер се връщал от работа, той къпел, повивал и хранел шестмесечния си син, докато жена му с цигара в ръка лежала на дивана и четяла. Той бил средният от трима братя: най-големият бил активно и агресивно момче, диво и трудно за укротяване, и затова отхвърлено от майката. С детския си инстинкт пациентът усещал какъв син тя искала да има: послушен и готов на всичко заради нея. Той се отказал от момчешкото и мъжкото, вместо това помагал на майката в кухнята, бил спретнат и подреден; така станал неин любимец и изместил най-големия брат от сърцето ѝ, но за сметка на своята мъжественост. Това поведение той пренесъл и в брака — тук също бил по-скоро послушният син, отколкото съпругът, продължавал да изпълнява научената роля, поставял си свръхизисквания и позволявал на жена си да му поставя такива, без да може да изрази яда си от това — от страх да не загуби любовта ѝ, както по-рано тази на майката, ако ѝ се опълчи. Така и не се научил на свой ред да изисква нещо или да казва „Не“. Неговият симптом се оказал решението на всички конфликти: той отмъщавал и наказвал жена си, като не можел вече да я задоволява — без да изпитва чувство за вина, защото това бил един „телесен симптом“, който не зависел от него; в същото време той наказвал и себе си за своята подмолна агресия към жена си — всичко това, разбира се, несъзнателно. Осъзнаването на тази връзка доведе до пробив: една вечер, за пръв път в живота си, той се напил и изпушил първата си пура (майката не обичала да се пуши или пие и заради нея той се бил отказал от това); добре развеселен, той се върнал вкъщи, за пръв път откакто се бил оженил, едва към 4 часа сутринта, вместо както обикновено веднага след работа; жена му била изплашена, но доволна, че отново си е у дома; и тъй като била умна жена, която искала истински мъж, а не син, усмихната го прегърнала, повела го

към леглото и така се стигнало до първия успешен полов акт от дълго време насам.

ДОПЪЛНИТЕЛНИ СЪОБРАЖЕНИЯ

Примерите показаха как по принцип изглеждат страха и неговото отбягване при депресивните личности. Втората основна форма на страх — страха от „въртенето около себе си“, от биването субект, с произтичащия оттук страх от загуба, от самота, от това да не бъдеш изоставен — се различава съществено от противоположния страх на шизоидните от близост и отдаване. Ако човек отбягва Аз-ставането, индивидуацията, той остава длъжен с нещо съществено на своето бива-не човек и все повече се превръща в обект на живота. Вероятно готовността на депресивните да изпитват чувство за вина е свързана с обстоятелството, че те усещат, че избягват едно от големите изисквания на живота, като не искат съвсем да пораснат.

Нека се опитаме да оцелостим образа на депресивните хора. Когато човек отбягва индивидуацията, по необходимост надценява страната на отдаването; в следствие на това съответният друг придобива свръхценност, а самият човек загубва от своята. Позитивният аспект от загърбването на собствения Аз първоначално се изразява във всичко онова, което задава посоката към разбиращото вчувстване, съчувствие и състрадание. Човек винаги мисли първо за другия, за неговата ситуация и интереси, вчувства се в него до пълна идентификация. Това създава условията за едно дълбоко разбиране на чуждото, за едно умение да се поставиш на мястото на другия, което първоначално е нещо много позитивно. Същински депресивният обаче сякаш остава заклещен в идентификацията и не се връща отново към самия себе си; така той загубва много от своята собствена гледна точка и може да се превърне в ехо на другия — би могло да се каже, че той разбира християнското изискване да „обичаш ближния като себе си“ погрешно като „повече от самия себе си“.

И като се има предвид какви са светът и хората, човек с такава нагласа обикновено много скоро започва да бъде използван. Рядко се оправдават очакванията, че и другите са като теб самия, че те също са толкова внимателни, вчувстващи се и готови да се съобразяват. Напротив, опитът показва, че те са много по-непристорено егоистични

и така дори постигат повече. Тук е критичният момент — ние вече описахме, как депресивният превръща нуждата в добродетел и издига своето поведение в идеология, за да може да преработи завистта и оттук да извлече като утешение съзнанието за морално превъзходство. Защото наистина трябва да си широко скроен човек, за да позволиш без злоба на другите това, което забраняваш на самия себе си, или пък не можеш да постигнеш — освен ако една такава позиция не отговаря на колективни и религиозни идеали, какъвто е случая с някои изисквания на християнството.

Идеологията на депресивните хора — както в крайна сметка всяка идеология — е трудна за коригиране. Те не искат да се разделят с нея, първо, защото им е струвала твърде много откази и преработване на завист, второ, заради моралното задоволство, което извличат от нея, и накрая — човек не може изведнъж сам да започне да прави онова, което е отхвърлял и осъждал у другите. Към това се прибавя обстоятелството, че толкова много начини на общуване със света и хората са останали неизпробвани и затова неовладени, така че депресивният не се и осмелява да ги използва — тази липса на жизнена техника постоянно го захвърля в старите коловози. По този начин той все повече попада в клопките на своята идеология, която не е същинско решение на проблема, защото трябва да прикрие една слабост, един страх. Малко са депресивните, които притежават способността за истинско сублимиране — такава, каквато цитираните по-горе думи на Гьоте изразяват; скромният и смиреният по идеология няма как да подмине завистта, горчивината от „несправедливостта“ на живота.

Всекидневието е изпълнено с банални и сами по себе си маловажни ситуации, в които депресивното в невротичния смисъл на думата поведение се манифестира и си проправя път, но които допускат и промяната му, стига само човек да обърне внимание върху това. Независимо дали е поканил гости или гостува на някого — депресивният винаги има чувството, че той единствен е отговорен за успеха на вечерта, че той единствен трябва да поддържа разговора. Той изпитва чувство за малоценност или вина, когато едно гостуване премине вяло; но тъкмо неговите измъчени усилия не позволяват разведряване на обстановката. Не му хрумва мисълта, че другите също могат да допринесат за това и че изобщо, за да „случиш“ (gliückt) с

нещо, е необходимо и малко „късмет“ (Gliick) — той винаги се чувства отговорен за всичко. Така например един пациент постоянно изпадаше в мъчителна за него ситуация, когато трябваше да представи на свои приятели нов познат: той никога не го правеше непринудено, винаги се притесняваше дали приятелите ще харесат новия и дали той ще ги хареса. Отидеше ли на концерт, пак не можеше да се наслаждава свободно; идентифицираше се както с изпълнителя, така и с публиката и изпитваше двоен страх, че изпълнителят може да се провали и да разочарова публиката, или че същият би могъл да се разочарова от нейните слаби аплодисменти. Така той всъщност никога не беше самият себе си, а пребиваваше в една странна средишна позиция между себе си и другите, несъзнателно повтарящ ситуацията на своето ранно детство, — винаги да трябва да се вчувства в хората от обкръжението си, да иска да ги разбира и да задоволява желанията им, като при това загърбва самия себе си, за да не постави на карта късмето защитеност или, любов, което са му давали. Това, което тук изглежда като себеотнесеност, е само привидност, тя е съвсем различна от тази на шизоидния: последният можеше да стигне до маниакалност в отношенията заради липсата на контакти. При депресивния привидната Аз-отнесеност е в действителност една екстремна Ти-отнесеност: той се чувства отговорен за всичко не от мания за величие, а напротив, от липсваща Аз-сила, която го кара да живее повече живота на другите, отколкото своя собствен.

Лесно можем да разберем, защо в крайна сметка като последна — несъзнавана и затова непрехживявана с чувство за вина — самозащита от свръхизисквания, срещу които човек няма как иначе да се съпротивлява, се появяват телесните симптоми. Такива хора са в състояние да изпитат дълбока наслада от болест и болничен престой — най-сетне и те веднъж имат правото да оставят другите да се грижат за тях и да не мислят за нищо, в случай, че отново не се разсърдят на себе и не изпитат вина, че изобщо са се разболели и „са се провалили“.

Следователно неживяното биване субект почти неизбежно води до необходимостта да мразиш — от завист, от безсилие и горчивина за това, че се оставяш да бъдеш използван.

Едно възможно спасение от тези мъчителни и събуждащи вина чувства сякаш предлага идеологията на скромността, смирението, миролюбието и непретенциозността; така човек може би се надява да

намери покой в себе си — но това е един постоянно застрашаван покой, под чиято повърхност прикритите афекти продължават да се надигат. Струва си да се направи едно специално изследване върху факта защо християнството, което нарича себе си религия на любовта, има история, пронизана от толкова много омраза, жестокост и войни. Дали това не е свързано с християнската идеология на смирението, която политиката на власт, провеждана от църквата, използва, за да държи непълнолетни вярващите, като им обещава възнаграждение в отвъдния свят, заради смирението в отсамния? Чувствата на омраза и завист, които въпреки всичко продължават да съществуват, биват узаконени като „легитимна“ нетолерантност в борбата срещу другонерците или изменниците, както например изгарянето на вещици и преследването на еретици по време на инквизицията, когато се развихря страховит садизъм.

Всяка идеология става опасна, когато опростяващо абсолютизира един от основните импулси или се опитва да изключи някой от другите; по този начин тя с още по-голяма сигурност констелира тъкмо онова, от което бяга. Нашата душа, нашето несъзнавано, имат особената способност да ни правят чувствителни към такива едностранчивости, които застрашават плодотворното напрежение между антиномичните сили, наречено живот: чрез сънища и грешки, избор на партньор и преди всичко чрез страха — ние само трябва да се научим да ги тълкуваме. Така например свръхскромният и миролюбивият има сънища, в които изтласканото се появява в екстремна форма, обикновено прехвърлено върху други фигури, но като знак за това, какво той би трябвало да интегрира в себе си. Подобна подкана към допълване може да се крие и в избора на партньор; човек често се чувства силно привлечен, дори омагьосан от противоположния тип, тъй като несъзнателно предусеща, че може да научи от него това, което сам не се осмелява да изживее — в една такава връзка най-малкото се съдържа подобен шанс. Към този въпрос ще се върнем по-късно.

При основните импулси ние постоянно се натъкваме на феномена, че неживеният и потискан импулс се констелира наново в резултат на външни или вътрешни обстоятелства. Човек попада на ситуация или партньор, които се превръщат в неразрешим конфликт, ако не прояви смелостта да бъде субект, или достига своята граница на

толерантност и така бива заставен да изпробва други модели на поведение. В такива случаи може да се стигне до пробиви на потиснатото, които в следствие на дългото заприщване стават разрушителни. По този начин всички неинтегрирани в нашата личност части на душата могат сякаш да станат самостоятелни и да намерят израз в архаични форми, каквато бе ситуацията на младата жена с импулса за крадене и лакома ненаситност.

Депресивната структура на личността също градира от хора с депресивни изблици, които все още наричаме здрави, през по-леки до тежките и най-тежки депресивни личности; ние можем да скицираме тази градираща линия по следния начин: съзерцание, пасивна вгълбеност — тиха интровертност,

— скромност, стеснителност — задръжки в поставянето на изисквания и в себеналагането, — удобство, рецептивна пасивност

— пасивно поведение на очакване (безделнически очаквания от живота), — безнадеждност — депресия — меланхолия. Не рядко в края на тази линия стоят самоубийството, пълната апатия и равнодушие или бягството в някаква пристрастеност, която обаче само временно засилва Аз-а и сменя депресията. Маниакално-депресивната душевна болест — характерно е, че тук говорим за душевна болест (Gemeitskrankheit), а не както при шизоидния, за психическа (Geisteskrankheit), което насочва към различния генезис на двете заболявания — често отразява, в редуването на фазите на маниакална приповдигнатост и на депресивна сломеност („ликуване до небето — опечаленост до смърт“), особено пластично биографичните основания. В маниакалната фаза за известно време отпадат всякакъв род задръжки и поведение на отказ, болният е прекалено възторжен, разточителен, купува в огромни количества, прави дългове и е изпълнен с оптимизъм — до появата на депресивната фаза, в която всичко това отстъпва назад и той изпада в себеобвинения, липса на смелост, резигнация и апатия. Ако към живота изобщо по принцип принадлежи едно ритмично редуване на приповдигнатост и съкрушеност, то в жизнената история на тези болни обикновено се среща особено рязка смяна на изпълнени с надежда проблясъци и безнадеждно отчаяние, докато в меланхолията съществува само безнадеждността.

Депресивните хора често са религиозни; в религията най-силно ги привлича идеята за спасението, спасението от страданието и

опростяването на вината. Те копнеят по мистичното преживяване на всеобщата свързаност и единство, което се надяват да открият по медитативен път. Освен към християнската религия, в която им допада мисълта за смирение и пречистващото страдание, те имат отношение към будизма и неговото отричане от света. Всички форми на вяра, които целят самоозабравата и освобождаването от Аз-а, ги привличат. Тези, които не са могли да оформят пълноценно живота си тук, вярват по детски в едно по-добро отвъдно и в представата, че унижавалите се и унижаваните тук ще бъдат там възвисени. С нарастването на скептицизма по отношение на една такава изравняваща справедливост в отвъдното, все по-малко хора се обръщат към професии, които изискват големи саможертви и ограничения. Вероятно депресивните най-трудно понасят разклащането на вярата, което разкритията на модерните природни науки могат да предизвикат у тях. Тяхната вяра придава смисъл на живота им и ги води. Обикновено науките, които едностранчиво подчертават рационалното, измеримото и доказуемото, обезценяват вярата, опитват се да „обяснят“ религиозните чувства с едно примитивно неметафизично психологизиране или ги обявяват за наивност и чиста фантазия. Депресивният често не си дава сметка, че тези науки могат да обхванат със своите количествено-каузални методи само един ограничен, частичен аспект на живота и на света — мъртвия аспект на природата — и че една наука, която се стреми преди всичко да придобие власт над природата, рано или късно ще се оплете в собствените си мрежи — за което вече се забелязват признаци.

Но, от друга страна, депресивните са склонни да предоставят прекалено много в ръцете на бога и на дявола. Ние носим рая и ада в самите себе си, както и отговорността за това; така както трябва да се научим да разпознаваме злото в нас, да го приемаме и да се борим с него, а не да го проектираме върху дявола или друг враждебен образ, така би трябвало да търсим и да се опитваме да осъществяваме и доброто, божественото начало в нас, заради него самото и нас самите, а не заради някакво възнаграждение в отвъдното. Депресивните лесно виждат в твърде много неща „божия воля“ и промисъл, и така могат да избягат от собствената отговорност в криворазбрано смирение. В случай на заболяване те понякога стигат до религиозна мания, до идентификация с Христос и други подобни явления.

Здравият човек със склонност към депресия е в състояние да изпитва дълбока и искрена религиозност, която нерядко прави възможни мистични преживявания. Той гледа на смъртта най-вече като на спасение и при него най-често се среща смирението пред нея. Това „нека бъде волята ти“ може да доведе до отдаденост на съдбата, което свидетелства за голяма сила. Депресивният често приема съдбата си, в най-зрялата си форма това е приемане в смисъла на *amor fati*; той е склонен да гледа на ударите на съдбата като на нещо изключително свързано със собствена вина, готов е на изкупление и може лесно да се превърне в жертва, на онези, които знаят как да се възползват от това.

В сферата на етиката той често възприема твърде буквално повели и забрани, това обстоятелство го обременява и засилва готовността му да изпитва вина. Отричането, отказът, жертвата и аскезата са свойствени на природата му, но могат да се превърнат в средство за бягство от света и от стълкновенията с него. Както винаги, нашият живот и тук се разиграва върху „острието на бръснача“ и крачката от истинно към неистинно е много малка. Като родители и възпитатели хората с депресивна нагласа са контактни, полагат усилия да се вчувстват в детето и да го разбират. Опасността за тях се крие в това, да не би заради житейска страхливост и страх от загуба да обвържат твърде много детето към себе си; те са свърхзагрижени и трудно могат да оставят свободно пространство за адекватното на възрастта му развитие, често не спазват необходимата дистанция спрямо него. Трудно им се отдава да са последователни, а когато е необходимо и твърди; щадят детето по погрешен начин, не обичат да го подлагат на изпитания, защото не искат да загубят любовта му. При тях най-ясно се вижда проблематичността на всяка прекалено близка връзка. Майките, които са имали сурово детство, често споделят нагласата: „детето ми трябва да живее по-добре“, заради която лесно прекаляват с добрите дела.

В професионално отношение депресивните клонят най-вече към подпомагачи, обслужващи, сякаш майчинско-обгрижващи дейности, в които те, такива каквито са, способни на жертви, търпеливи и вчувстващи се, могат да разгърнат своите най-добри възможности. Прилягат им социални и подпомагачи, лекарски и психотерапевтични, обществено полезни дейности. Те могат да „чакат“ (*warten*) в хубавия двоен смисъл на думата — първо като проявявам търпение, а след това

като отглеждам, обгрижвам, което значение думата също носи. Като лекари, духовници и педагози те са онези хора, които избират професията си не толкова заради престиж или финансови съображения, а по призвание; за тях професията рядко е само средство за печелене на пари. Отдават им се всякакъв род сякаш майчински дейности — градинарство, лесничейство, хотелиерство, хранително-вкусова промишленост и др.

Сънищата на депресивните хора — доколкото те изразяват специфичното за тяхната структура — особено често засягат темата хранене, обикновено свързана с разочарования и резигнация, които поясняват проблема за непосмяването да вземеш. В съня си те стигат до една препълнена трапеза — но на нея няма място за тях, или прибори, или всичко вече е изядено, — ситуации, които можем да определим като Танталови. Задръжките на депресивния да посегне към нещо намират израз и в обстоятелството, че сънят започва с едно желание, с един импулс, чийто път бива препречен от множество трудности, така че сънуващият дори в съня си не може да стигне до своята цел и трябва да се откаже. Този, който няма право да посяга, се надява, че желанията му ще се сбъднат от само себе си — в това се крият причините за онези сънища, в които човек получава на тепсия всичко, каквото си пожелае; така той бива конфронтира с своите пасивни претенции и с нагласата си за удобство. Или пък той сънува пирати, крадци и престъпници, които го преследват — с това на дневна светлина излизат собствените му изтласкани тенденции за обир и кражба, като изкривена форма на неговата неспособност да си вземе. Сънищата на депресивния отразяват и една тема, която е съществено важна за възникването на неговата депресия — да си поставяш свръхизисквания или да позволяваш на другите да ти поставят такива. Един пример: „Аз изкачвам с баща ми един планински връх; пътят е много стръмен, аз нося раницата, освен това връхната му дреха и един пакет с негови неща.“

Здравият човек с депресивна нагласа се характеризира със способност за вчувстване и готовност да се обърне към ближния, да го „приеме“. Той се отличава със загрижено, отзивчиво и разбиращо поведение. Може да прощава, да чака търпеливо и да оставя нещата сами да узреят. Той е емоционално привързан към партньора; по-скоро скромен и непретенциозен в своите потребности, способен на

необходими откази. Обикновено депресивният възприема живота като труден, може обаче в противовес на това да проявява хумор, разбран като „да се смееш въпреки всичко“. Той често е дълбоко благочестив, не непременно в църковния смисъл, а в този на една житейска благост, която познава човешката зависимост и застрашеност, и въпреки това казва „да“ на живота и го живее. Способността да издържаш и да понасяш са негови основни добродетели. Депресивните хора сякаш са взели присърце думите на Шпителер от неговия „Прометей и Епиметей“: само „свенливо да напомнят за собствената си ценност“ — те по-скоро скриват достойнствата си, така че човек да трябва да ги „открива“. Те често са тихите, но дълбоки води; задушевността, дълбината на чувствата и топлотата спадат към техните най-хубави качества. Те са искрено благодарни за това, което имат; постигнатото от тях те приписват не толкова на себе си и на своите способности, а възприемат по-скоро като подарък и милост, и така в истинския смисъл на думата живеят смирено.

НАТРАПЛИВИТЕ ЛИЧНОСТИ

Веднъж да застинеш като камък!

Веднъж да си траен!

Х. Хесе

Копнежът по трайност е изначално и дълбоко заложен в нас. Както видяхме, сигурното завръщане на познатото и обичайното по време на детството е невероятно важно за нашето развитие. Едва то прави възможно разгръщането на специфично човешките качества, на нашата чувствена и емоционална страна, на способността ни да обичаме и изпитваме доверие и надежда. Анализът на шизоидната структура на личността ни показва, че при честата смяна на значимата фигура или изобщо при отпадането на една такава в най-ранната фаза, тези страни остават недоразвити или закърняват. Трайността и сигурното завръщане на едни и същи впечатления са от голямо значение и за развитието на нашата памет, за познанието и опита, изобщо за нашето ориентиране в света. Един хаотичен свят без познаваеми и достоверни закономерности и порядки изобщо не би ни позволил да разгърнем тези способности — на външния би съответствал един вътрешен хаос. Така възможността за придобиване на сигурно и валидно познание се явява сякаш вътрешно-душевното отражение или съответствие на порядъка и закономерностите в нашата вселена. Кацането на луната например никога не би станало възможно, ако луната описваше една произволна, неизчисляема траектория, без познаваеми закони на движение.

Тази взаимосвързаност на макро и микрокосмоса бе най-добре разпозната от астрологията, която изглежда днес отново преживява ренесанс. В своя „Завет на астрологията“ Оскар Адлер тълкува прочутите думи на Кант, че две неща постоянно ни изпълват с най-дълбоко благоговение: звездното небе над нас и моралния закон в нас, по следния начин моралният закон в нас е отражението или

съответствието на космическия порядък, на „звездното небе над нас“. Ако осъзнавахме по-добре това биване-включени-в-космическия-порядък, бихме открили един предварително заложен в нас принцип на порядъка, който стои над всички идеологии, защото не е човешко творение и в същото време е фундаменталното условие за нашата екзистенция и жизнено пространство. Използването в началото сравнение може да хвърли повече светлината върху казаното.

Стремежът към трайност следователно принадлежи към нашата същност; наред с копнежа по вечното присъствие на едно обичано и обичащо ни същество, той сигурно е един от корените на религиозните чувства. Човек задоволява тази потребност от трайност в представата за безвремието, вечността и вездесъщността на божественото. Ние не винаги съзнаваме, колко дълбоко в нас е заложена тази потребност; но я изпитваме мигновено, когато нещо познато, обичайно, смятано за неизменно изведнъж започне да се променя или дори заплашва да изчезне, да престане да съществува. Тогава ни обхваща ужасът на преходността и ние стреснати осъзнаваме нашата зависимост, нашата времевост.

С това преминаваме към описанието на третата основна форма на страх, която е зададена по този начин, страха от преходността. Той ни завладява толкова по-силно, колкото повече искаме да се предпазим от него.

Нека като начало се запитаме какви ще са последствията, ако човек надценява страха от преходността, или погледнато от страна на основните импулси, се опитва да живее, като надценява стремежа към трайност и сигурност, т.е. на езика на нашето сравнение — едностранчиво подчертава центростремителното, което съответства на силата на привличане.

Най-общото следствие е, че той ще е склонен да остави всичко по старому. Промени от всякакъв род напомнят за преходността, която той на всяка цена иска да избегне. Затова и търси да открие или да създаде все същото, вече известното и познатото. Когато нещо се промени, той се чувства смутен, обезпокоен, дори уплашен. По тази причина той ще се опитва да възпрепятства, спира или ограничава промените, и ако е възможно, изобщо да не ги допуска. Той е настроен срещу каквито и да е било нововъведения, което с времето все повече се превръща в Сизифовска задача, защото животът е постоянно в

течение, всичко е в процес на непрекъсната промяна, всичко е в потока на вечно възникване и загиване, който не може да бъде спрял.

Как изобщо би изглеждал този опит? Човек например неотклонно ще се придържа към мнения, преживени неща, нагласи и навици, и ще иска по възможност да ги превърне във винаги валиден принцип, в безпрекословно правило, във „вечен закон“. Ще избягва всеки нов опит или, ако това не е възможно, ще го преиначава и приравнява към вече познатото и сигурното. Това понякога прераства в съзнателна или несъзнателна недоброръководност, като например човек пропуска някои детайли от новото, тълкува ги тенденциозно или просто афектирано ги отхвърля с аргументи, често достатъчно плитки, за да стане ясно, че на него не му е до обективност, а до спасяване на една твърдо вкоренена нагласа, която не бива да бъде разклащана. Историята на науката е изпълнена с такива примери и неплодотворни спорове за това, кой има „право“.

Ако човек се държи здраво за познатото и обичайното, той неизбежно вече подхожда към всичко ново с предразсъдък, който трябва да го предпази от изненади, от нещо необичайно и неизвестно. Така той действително не е застрашен от опасността да приеме нещата на доверие, с наивна вяра в прогреса, но пък още повече е изложен на другата опасност, да бъде твърде малко отворен за новото и така да спира, да задържа, понякога дори да възпрепятства развитието — в това число и своето собствено.

Следователно ние можем да видим в надценяването на потребността от сигурност основния проблем на натрапливите хора. С това се свързват предпазливост, предвидливост, целенасочено дългосрочно планиране, изобщо нагласата за трайност. Разгледано от страна на страха, ние можем да опишем техния проблем като страх от риска, от промяната и преходността. Те приличат на онзи човек, който искал да влезе във водата едва след като се е научил да плува — те, така да се каже, са плувците на сухо в живота. Този начин на поведение и нагласа също може да приеме всякаква степен и да се изрази в най-странни форми.

Един мъж, е средата на трийсетте, притежавал богата лична библиотека. Въпреки това той винаги ходел в обществената и не използвал своите собствени книги, с „аргументацията“, че е възможно един ден да се премести в селище, където няма обществена библиотека

— какво щял да прави тогава, ако вече е прочел всичките си собствени книги? Тук предвидливостта и страхът, че нещо някога би могло да свърши, приемат една наистина гротескна форма.

Някои хора с натрапливи черти имат пълни гардероби, но винаги носят само старите си дрехи, за да имат „резерви“; сърцето им се къса, когато трябва да облекат нещо ново — те по-скоро предпочитат опасността, дрехите да „излязат от мода“, да бъдат разядени от молци, или да останат неносени. Да използваш нещо ново означава да го изложиш на времето и с това на преходността, да го изтъркаш и така да предопределиш края му. А всичко, което има край, напомня за преходността и в крайна сметка за смъртта.

Всички ние носим в себе си този страх, както и желанието за трайност и безсмъртие; всички ние търсим нещо безкрайно и изпитваме дълбоко удовлетворение, когато отново намираме определени неща така, както сме свикнали, както сме ги оставили. Това обяснява и нашия импулс за колекциониране: каквото и да събираме — било пощенски марки, монети или порцелан — една от причините за това, обикновено несъзнавана, е желанието ни да притежаваме късче вечност, една гаранция за безкрайност, защото човек никога няма да може да запълни изцяло колекцията си, винаги все нещо ще липсва. Други търсят трайност и вечност в изобретения, които удължават живота, или мечтаят за *perpetuum mobile*; или пък издигат своите собствени възгледи и теории във всеобщи и неподвластни на времето, и от тяхната вечна валидност те извличат нещо, което надживява преходността. Дори само спазването на любими навици и чувствителността, с която реагираме, когато сме принудени да ги променим, правят видимо това желание за трайност.

Същата тенденция за избягване на страха от промяна и преходност ние откриваме и в закостенялото придържане към завареното по традиция във всички възможни области. Традиции от семеен, обществен, морален, политически, научен и религиозен характер водят до догматизъм, консерватизъм, предразсъдъци и до различни форми на фанатизъм. Колкото по-закостеняло човек ги застъпва, толкова по-нетолерантен става той към всеки друг, който ги атакува или поставя под въпрос. Зад това винаги стои страхът, че обичайното, наученото, повярваното, познатото, което ни дава сигурност, би могло да бъде релативирано посредством нови възгледи

и развитие, така че евентуално да се окаже грешка или заблуда, и заради това ние да трябва да се пренастройваме, да променяме себе си. Колкото по-тесни са собственият хоризонт и жизненото пространство, колкото повече човек иска да ги запази непроменени, толкова повече той се страхува да не загуби своята сигурност заради новото развитие на нещата.

Колкото повече следователно се опитваме да задържим старото, толкова повече по необходимост изпитваме страх от преходността; колкото повече от друга страна се противим на развитието, толкова по-сигурно констелираме противодействащите сили, само че още по-остро, както това особено ясно се вижда в сблъсъка на поколенията: упоритото придържане към съществуващото и грубото отхвърляне на новото от страна на старото поколение често принуждават младите да прибегват до екстремни начини на поведение.

Разбира се, традицията и придържането към признати ценности имат първоначално положително значение; ние трябва да търсим принципното и абсолютното, което има трайно битие — само така можем да открием надвремени закономерности. Но тук става дума за прекаляването в това отношение, за липсващата способност или готовност за преориентиране, за противенето срещу назрели промени, срещу обогатяването и коригирането на досегашния опит, към което животът постоянно ни тласка. Старата мъдрост „*tempera mutantur et nos mutamur in illis*“^[1] като че ли не е валидна за натрапливия човек; но той заплаща своя стремеж към закостеняла неизменност със страха от промяна. Той се опитва да натрапи на живота схеми и правила, проявява нетърпимост и своеволно отхвърля всичко, което го обезпокоява, защото е ново и различно от обичайното. Но това, което човек иска да натрапи, се превръща в натрапливост за самия него.

И така, зад всяка привичка, всяка догма и всеки фанатизъм винаги се крие и страх, страха от промяната и преходността, в крайна сметка страха от смъртта. Затова натрапливите хора трудно могат да се примирят с факта, че нещо или някой се изплъзва от властта им и не се подчинява на тяхната воля. Те искат да натрапят на всички и всичко да са такива, каквито според тях би трябвало да бъдат. Но тъкмо поради тази причина животът непрекъснато ги води към провал, и подобно на бумеранг, отново към тях самите като натрапеност се връща това, което са искали да натрапят: ако човек иска да натрапи нещо на живота, ако

не може да се остави на случващото се, защото желае сам да определя всичко, то все повече му се натрапва необходимостта постоянно да внимава, да не би нещо да се промени и да се изплъзне от неговата воля. Така с впечатляваща последователност искацията да натрапва се превръща в натраплив, в което отново можем да разпознаем компенсиращата едностранчивостите сила на живота.

Натрапливият човек трудно приема, че в сферата на живота не съществуват абсолютни и неизменни принципи, че живота не е изцяло предвидимо. Той смята, че може да обхване всичко в една система, за да го обгърне открай докрай с поглед и да го владее, и така изнасилва естеството. Ницше бе казал веднъж, че във волята за система винаги вече се съдържа късче неискреност — тъкмо защото така човек насилствено опростява многообразието на живота.

Натрапливите начини на поведение се проявяват в подобна форма и в сферата на междуличностното. Съзнателно или не, човек твърде много иска да предпише на другия какъв трябва да бъде. Това проличава най-ясно в отношенията към партньор, деца и зависими от него хора. Както вече споменахме, проблемът или по-точно конфликтът между поколенията се констелира особено грубо при натрапливите. В желанието си да отхвърлят и подчинят всичко ново, необичайно, нетипично, те лесно довеждат своята нагласа *ad absurdum* и тъкмо по този начин извикват на преден план плашещите ги противодействащи сили — бунтовника и революционера, който на свой ред смята, че трябва да се бори срещу тях със средствата на другата крайност и затова често изхвърля заедно с мръсната вода и детето. Тук е заключен къс неизбежна човешка трагика, неизбежна, но не и непреодолима, ако човек покаже готовност да приеме новото и поиска да го разбере.

Тези хора носят със себе си вечния страх, че всичко веднага ще стане несигурно, дори хаотично, ако те съвсем малко отпуснат юздите, ако се отворят към различното и отстъпят само една крачка, или ако поне веднъж се оставят да бъдат спонтанни, без постоянния собствен и чужд контрол. Те непрекъснато се плашат, че потисканото и изтласканото в тях, или че нещата навън, които според тях не бива да съществуват, биха наводнили всичко, стига те дори един единствен път да го допуснат — подобно на Херакъл, който сякаш предварително бил уверен, че на хидрата ще ѝ израснат поне две глави, ако той ѝ отсече

едната. Те следователно изпитват страх от „първата крачка“, която, веднъж направена, би отключила според техните представи непредвидимото. Затова те постоянно са заети с мисълта, как с още повече власт, знание и опит да направят така, че нищо нежелано-непредсказуемо да не се „случва“ и живеят според мотото „what — if“ какви ще са последиците, ако аз направя това или онова, така те се превръщат в онези „плувци на сухо“, които от много застраховане и подготвяне не стигат до живота.

Един пациент, подканен да се отпусне на дивана и да се остави на своите хрумвания, възнегодува: Но тогава ще изплува цялата мръсотия/ — драстично изразявайки по този начин, колко много неща е изтласквал и държал изтласкани чрез постоянно себеконтролиране и „овладяване“. Предпазването от всичко, което не бива да се случва, което човек иска да избегне, се превръща в най-важния жизнен принцип на натрапливите; те са много изобретателни в опитите си да го запазят на всяка цена. Нека разгледаме, това с помощта на няколко примера.

Една от възможностите да се отдръпнеш от живия поток на случващото се е нерешителността, колебанието и съмнението. Откъс от писмото на една пациентка с натраплива структура — ставаше дума дали тя иска да се подложи на психотерапия при мен или вместо това предпочита да отиде в балнеолечебен санаториум:

Сърдечни благодарности за Вашето писмо! То ме доведе до тежки конфликти, аз не зная, дали в нашия пръв разговор Ви споменах за моята невроза при взимане на решения. Вероятно съвсем повърхностно.

Аз тъкмо пишех до Бад Х., откъдето ме бяха помолили за категоричен отговор до 15.7. Междувременно пристигна Вашето писмо със съобщението, че евентуално мога да започна терапия при Вас. Оттогава непрекъснато се колебая, състоянието е отвратително. Врѳх на всичко ще бѳде, ако Бад Х. е вече пѳлен, в случай че все пак реша да отида там. А всѳщност решението е съвсем просто: аз нямам достатѳчно пари, за да дойда при Вас в Мюнхен. Непрекъснато пресмятам сумите, които ще ми трябват, но те все не стигат. Значи няма как. Тогава веднага се замислям колко необходима, колко наложителна дори би била една терапия. Надявам се, че нещо ще се

подобри във връзка с моите вечни, очевидно органични заболявания, а с това и цялостното ми състояние, което ми създава грижи.

Но в Мюнхен няма къде да отседна. Тази година сигурно и по-късно бих могла да отида в Бад Х. — но няма ли да е много измерително да пътувам всеки ден (от там до Мюнхен)? Аз не бива да го правя при никакви обстоятелства. Само като си помисля, че отново трябва да се впусна в нещо неизвестно, ме обхваща страх и ужас. Но това все пак нали не е крайт на света! Предполагам, че сте ужасен от моята нерешителност. Но нали Вие сте аналитик! И Ви е известно, че дори не сключих брак с един мъж, когото обичах, само защото не можах да се реша на това. А после вече беше късно! Натам отиват нещата и с това пътуване. Всъщност не става нито едното, нито другото. Що се отнася до парите, малко ме е страх за Мюнхен. Просто фактите са такива. Не е ли по-добре човек първо да се погрижи за парите и тогава да пътува на спокойствие. До май или юни идната година сигурно ще съм ги събрала. Цели два месеца бяхме само на половин заплата. Отсега нататък нещата ще се нормализират. Мисля, че все пак ще избира Бад Х., дори и ако след това страдам за Мюнхен. Това мога да си позволя без финансови притеснения. Но ако оттам получа съобщение, че не могат толкова дълго да пазят резервацията ми, вероятно ще се реша за Мюнхен. И в такъв случай бих искала да Ви попитам, дали мога да платя сесии на 15.09. и да работя с Вас от 7.08. до 7.09. Това е едно трудно раждане!!... Докато Ви пиша, си мисля, че непременно трябва да продължа с анализата, и то веднага, но нещата остават такива, каквито са.

P.S.: Не мога да взема решение, това е мъчително. Искам да видя, дали в Бад Х. все още има нещо свободно. Само ако знаех дали ще сте в Мюнхен до 7.09. и дали бих могла да платя на 15.09. Може би ще изпратя телеграма. (Тя действително го направи и в крайна сметка избра анализата.)

Не е трудно да си представим, колко мъчителни могат да бъдат такива колебания, както и невъзможността да се решиш, особено когато става дума за вземане на по-важни решения от тук споменатите. Тези хора правят своите решения зависими от някакви външни обстоятелства — някои от тях хвърлят зарове или броят „за“ и „против“ по копчетата на сакото си и т.н.; по-късно ще видим как се стига до този страх от собствена отговорност.

Един следващ пример за начина, по който натрапливите хора си затварят пътя към непосредствените преживявания; един пациент разказва по време на анализата свой сън и след това продължава:

Има ли изобщо смисъл да придаваме някакво значение на сънищата? Та нали всичко винаги е относително, човек може да вложи и да извлече какво ли не — кой ще ми каже, че съм открил правилното хрумване? Вероятно съм променил съня още с разказването или пък не съм го запомнил съвсем точно? Това не прави ли всичко съмнително? Та нали сънищата са само пяна, заниманието с тях е ненаучно. Фройд и Юнг имат съвсем различни схващания относно съня и тълкуват сънищата различно. Очевидно тук няма нищо сигурно и достоверно. И тези хрумвания! Какво би трябвало да ми хрумне... така човек попада в неконтролируемото... изгубва се целият в несигурното... освен това изобщо нищо не ми хрумва...

Тук добре се вижда както себезастраховането, в случая чрез умело рационализиране, което човек избутва пред преживяването, от което се предпазва, така и страха от „неконтролируемото“ — изобщо не ставаше дума за научни дискусии върху сънищата, той трябваше само да се остави на своите хрумвания. Някои може би ще си помислят, че съмненията на пациента относно сънищата са съвсем оправдани — но по този начин пропускат обстоятелството, че той ги използваше само като средство за отклоняване; освен това неговите съмнения в никакъв случай не се ограничаваха само до сънищата — той се страхуваше от всичко, което смяташе за „несигурно“ и се опитваше да го избегне.

Много натрапливи хора, водени от подобни мотиви за подсигуриране, остават заклещени в подготовката на нещо, както следният виц много сполучливо илюстрира: един мъж отива на небето и вижда там две врати с надписи „Врата за небесното царство“ и „Врата за доклади върху небесното царство“ — и той избира да мине през втората врата.

Психическа закономерност е, че всичко, което изтласкваме, се натрупва; по този начин вътрешният натиск се засилва и затова натрапливият се нуждае от още повече време и сили, за да държи в шах изтласканото; така възниква натрапливият дяволски кръг, от който може да се излезе, само ако човек приеме „другата страна“, изтласканото, и влезе във взаимодействие с нея. Само тогава той ще

може да интегрира отбягването и плашещото и вероятно с учудване ще установи, че потисканото съдържа в себе си дори позитивни сили и че „лишените от смисъл сънища“ имат да му кажат нещо много съществено.

Можем да си представим колко тесногърд и закостенял, колко принципен и нетолерантен, колко „желязно последователен“ е един човек с такава нагласа, колко нежив става животът му, когато той поиска да му натрапи тази абсолютност и своите условия. При това единственото, което натрапливият съзнава, е, че застъпва „правилното“ (като онзи пациент, който си мислеше, че трябва да намери „правилното“ хрумване и тъкмо по този начин правеше невъзможни свободните хрумвания), а не стоящия зад това страх от риска.

Ако човек приема всичко толкова принципно, живият порядък се превръща в педантична подреденост, необходимата последователност в непоправима закостенялост, разумната икономичност в скъперничество, здравословното своеволие в твърдоглаво своенравие, чак до деспотичност. И ако всичко това все още не е достатъчно, за да надвие страха, тъй като пълнотата на живота не позволява да бъде обхваната в твърди правила, се стига до появата на натрапливи симптоми и действия. Първоначално те имат функцията да вържат ръцете на страха, но постепенно придобиват самостоятелност и се превръщат в едно вътрешно Трябва. „То“ ги натрапва на човека, и дори да му изглеждат безсмислени, той вече не може да не ги извършва. Натрапливото миене, размишляване, броене и спомняне са такива натрапливи действия. Всеки път, когато човек се опитва да ги „пропусне“, страховете, свързани с тях, изскачат на воля.

Колкото и различни да са натрапливостите, накрая винаги се сблъскваме със страха от риска, от безгрижната спонтанност. Тяхното възникване е продиктувано от желанието да се избегне нещо, било то нещо ново, неизвестно, несигурно, забранено, било то някакво изкушение, отклонение от обичайното. Ако всичко остане такова, каквото е: предметите върху бюрото в свещен ред; едно становище в необратима валидност; едно морално съждение в параграфна вкамененост; една теория в неатакуеми твърдения; една вяра в непоклатима абсолютност — тогава сякаш времето спира. Тогава всичко е предвидимо, светът престава да се променя и животът е само повторение на същото и вече известното — живият пулсиращ ритъм се

е превърнал в еднообразно стереотипен такт. В такова поведение понякога може да е заложено величие, но в крайна сметка това е едно трагично величие, защото упоритото желание за подчиняване и покоряване на стихии на живота, липсата на еластичност и невъзможността на начинанието вече носят в себе си зародиша на неуспеха. Към тази трагика спада и провалът по отношение на един абсолютен човек, който преживява като действително или сякаш неизбежно изискване, което трябва да изпълни или си мисли, че трябва.

Един елементарен пример може да ни покаже по-ясно принципното в натрапливото поведение — при което, както често се случва в живота, трагичното и комичното се намират много близо едно до друго: ако някой се опита да поддържа една стая без абсолютно никакъв прах, преживява цялата трагикомичност на човек, който не иска да допусне неудържимо случващото се и иска да спре времето. Той налива вода в бездънната бъчва на данайците. Но тъй като прахът замества нещо друго, което човек всъщност иска да изчисти, триенето на прах ще бъде натрапливост дотогава, докато истинският проблем, прехвърлен върху праха, не бъде разрешен. Защото желанието му да няма никакъв прах се отнася към нещо по-съществено, което той иска да опази непокътнато, например моралната чистота, която преживява като застрашена от изкушения. Натрапливостта се поражда тъкмо с прехвърлянето на същинския проблем върху нещо банално; истинското стълкновяване с проблемите ни се превръща в натрапливост. Винаги, когато изпитваме ирационалното чувство, че трябва да извършим дейности, които в крайна сметка са без значение, бихме могли да се запитаме, от какви съществени стълкновения или решения искаме да се изплъзнем по този начин.

Романът на Ф. Т. Фишер „Още един такъв“ представя в хумористична форма натрапливата проблематика. Героят на романа е в постоянна битка с „коварствата на обекта“, както се казва там. Той непрекъснато допуска грешки — произтичащи от изтласкани афекти и импулси, преди всичко агресивни, — които обаче приписва на обектите като тяхно коварство. Ако „по недоглеждане“ изсипе соса върху роклята на своята несимпатична съседка по маса, то това е плод на коварството на обекта, в този случай на купичката със сос и на копчето на костюма му, за което тя се закачила, а не израз на неговата

потисната неблагоприятност и агресия спрямо дамата. Така наречените от Фройд грешки се срещат особено често тъкмо при натрапливите хора, защото те изтласкват твърде много жизнени импулси. В грешките — грешки на езика, забравяне, бльскане „по недоглеждане“ в някого и т.н. потисканото си прокарва път, и то „по недоглеждане“, следователно без собствена вина или съзнателно желание; те сякаш им „се случват“, изплъзват се от обичайния контрол и издават това, което натрапливите са искали да скрият.

У същински болния натрапливостите могат да придобият ужасяващо-зловещ характер, като все повече изпълват живота му и с почти демонична мощ водят свое собствено съществуване. Не е трудно да разберем защо по-ранните епохи, непознаващи психологическите закономерности, са си представяли тези страховити натрапливост, които човек извършва, даже когато съзнава тяхното безсмислие, като обсебеност от дявола или зли духове. Самият натрапливо болен също преживява Трябването да извършва своите натрапливи действия често като принуда на чужда сила, защото тя му се струва чужда на Аз-а.

Всяка натрапливост проявява склонността — нека си послужим с едно сравнение от соматичното развитие на болестта — да създава метастази, следователно сякаш да избуява и да се разпространява върху други, все още необхванати от нея области. По този начин животът на един такъв човек все повече отеснява, изпълва се от натрапливост, както ще видим по-късно от примерите.

Описаните процеси могат да се разиграват и само във вътрешно-душевен план, например при отбрана от обезпокояващи, „зли“ мисли, желания и импулси, които натрапливият смята, че трябва да потиска. Тогаваш една голяма част от времето и силите му отиват в това, да се бори с тях. Човек се опитва да ги прогони, като използва нещо като противомagia. Ако той иска да се предпази от греховни и нечисти помисли или желания, трябва натрапливо да предприеме незабавни противомерки всеки път, когато те заплашват да се появят. Може би е достатъчна само една магическа формула („Иисус — Мария — Йосиф“) или пък той трябва да направи и нещо друго, за да изтласка от съзнанието си това, което иска да избегне. В една по-тежка форма понякога се стига до самонаказване, нещо, което свързваме преди всичко с религиозния фанатизъм — нека си спомним например за флагелантите. „Метастазите“, т.е. избуяването на натрапливост, могат

да се разпрострат върху все повече неща, които трябва да се избягват: дори безобидни думи и понятия, които чисто звуково или по какъвто и да е било начин се асоциират с отбягваното, също се възприемат като съмнителни и трябва да се избягват. Карикатурността на това положение е сполучливо представена във вица за „християнското броене“, в който се брои така „едно — две — три — четири — пет — пфу — седем“, защото шест (sechs) напомня за забраненото сексуално и трябва да бъде прескочено. Тук също изпадаме в ситуацията на човека, който искал да поддържа стаята си абсолютно чиста от прах. Нека си припомним латинската поговорка: „naturam expellas furca, tamen usque recurret“ — природата, животът не позволяват да бъдат насилствено прокуждани или подчинявани, те винаги намират някакъв начин да се завърнат. Това завръщане понякога може да приеме една много рафинирана форма, както в следващия пример, където зад съзнателния аспект на отбраната сякаш подмолно отново се въвежда отблъскването:

Една невротична пациентка страдеше от натрапливо миене, което в символичен план бе несъзнателен израз на нейните „мръсни“ сексуални импулси, а именно тези за самозадоволяване, преживявани от нея като грях. Тя съответно трябваше да мие своите гениталии — същински „греховното“ — особено интензивно и толкова често, че така „подмолно“ отново въвеждаше и задоволяваше забраненото чувство на удоволствие чак до оргазъм, но сега „без да иска“ и затова без чувство за вина, тъй като съзнателно тя само искаше да бъде чиста.

Християнската църква, с нейното заклеймяване на сексуалността и с чувството за вина, което будила по този начин, и за съжаление днес понякога все още буди, е виновник за не малко еклезиогенни неврози. Нейната враждебност към тялото е посяла в душите на много млади хора ненужни страхове и чувство за вина, особено по време на пубертета. Вместо младите да бъдат внимателно въвеждани в тази важна фаза на развитие — подобно на ритуалите на посвещаване на така наречените първобитни хора, — например с помощта на училищни занятия или групови вечери и разговори по темата, в които те да могат да изкажат своите въпроси, дълго време съществуваха само часовете по религия, които се състояха предимно в наизустяване на църковни песнопения и на катехизиса, а „неудобните“ въпроси се заобикаляха по най-подходящ начин. За щастие някои неща в тази

насока се промениха и младежта сама си взе много от това, от което бе лишена. Занимаващите се последните няколко десетилетия с психотерапия са наясно с опустошителните последствия от религиозно фундираната враждебност към тялото: тя обикновено започваше с борбата срещу онанирането, което „водело“ до ужасяващи телесни и духовни увреждания, всяваше тежки страхове и чувство за вина и нередко тласкаше младите към самоубийство, ако те не бяха в състояние да продължат напразната битка срещу „греха“.

[1] Времената се менят и ние се променяме с тях (лат.). — Бел. прев. ↑

НАТРАПЛИВИЯТ ЧОВЕК И ЛЮБОВТА

Любовта, това ирационално, преодоляващо граници, трансцендиращо чувствено изживяване, което може да се превърне в опасна страст, само по себе си вече е дълбоко обезпокоително за тези хора. В любовта очевидно има нещо, което не може да се „направи“, което сякаш се подчинява на свои собствени закони, изплъзва се на волята, може да връхлети някого подобно на болест и да го доведе дотам, да действа в разрез с разума. Всичко това трудно се съчетава с тенденцията за сигурност и с волята за власт на натрапливите.

Затова хората с натраплива структура на личността се опитват да „вземат в ръце“ поводите чувства, да ги държат под контрол на чувствата не можеш да се осланяш, те са твърде субективни, люшкащи се и преходни. Страстта изглежда на натрапливите още по-подозрителна; тя е изцяло непредвидима, неразумна и като че ли знак на слабост. По тази причина те са по-скоро икономично-дозиращи в чувствените си прояви, трудно се оставят на своите чувства и проявяват към тези на партньора малко разбиране. Деловитостта им в неподходящи моменти може да повлияе невероятно отрезвяващо на интимната връзка.

Затова пък те носят чувство за отговорност във всякакъв род партньорски отношения и стоят зад своите решения, след като веднъж са ги взели. Трудно им се отдава да признаят партньора за равноправен; те клонят повече към един вертикален порядък: да бъдеш горе или долу, чук или наковалня — това им се струва едно неизбежно „или — или“, а кой би искал да бъде наковалня? Така за тях връзката лесно се превръща в битка за превъзходство. Ако депресивният искаше да направи партньора зависим от себе си заради страх_от_загуба, то натрапливият го прави от желанието_за власт: той иска да го оформи според своята воля. Затова той трудно допуска биването друг на партньора; лесно го възприема като свое притежание, своя собственост, която се подчинява на волята му. Така че нерядко в партньорските отношения натрапливият живее за сметка на другия, от който изисква твърде много приспособяване и съобразяване. От друга

страна връзката за него означава нещо съдбовно. Той може да издържа и понася големи натоварвания; остава верен дори по икономически причини. Нерядко се сключват бракове по сметка, в които материалната страна и друг род осигуреност играят съществена роля. Преди да се обвърже, натрапливият може да преживее период на дълги съмнения; това често води до „безкрайни“ годежи и многократни отлагания на сватбата. Но веднъж решил се, той вече гледа на връзката като на неразтрогваема — било по религиозни или морални съображения, било само защото човек не иска да се откаже, дори ако самият той или партньорът страдат от това, или последният иска да прекрати връзката.

Когато една жена попитала мъжа си защо не иска да се съгласи на развод, нещо, което тя от дълго време предлагала, понеже техният брак, и според двамата, станал непоносим, той само отговорил: „Защото сме женени“, сякаш така било създадено нещо валидно завинаги. Не религиозни или други разумни основания го карали да мисли по този начин, а единствено фактът, че веднъж вече се е оженил. В това отношение важна роля играели навикът и неговата потребност да властва, струвало му се, че е по-добре здраво да се държи за съществуващото, отколкото да предприеме нов риск. Така може да стигне до бракове, в които тлеещата омраза и взаимното измъчване изпълват цялата „връзка“, и всеки в крайна сметка очаква смъртта на другия.

Колкото по-силни са натрапливите черти, толкова повече бракът бива схващан като юридически договор, със строго установени права и задължения. Формалното придобива свръхценност, на която човек винаги може да се позове. Докато това остава в разумните рамки на „чисти сметки — добри приятели“, няма какво да му се възрази. Когато обаче формалното идва да замести чувствената връзка, може да се стигне до предявяване на мними права и до преминаващи в садистичното принципи, където под прикритието на коректността кипят враждебни чувства и претенции за власт.

По време на брачна криза една жена отива при адвокат с молба да изготви договор, в който да бъдат уточнени честотата на сношенията със съпруга, както и желаната от нея по време на тях стайна температура; в същото време договорът трябвало да забрани на мъжа да пуши в спалнята и да определи паричните глоби при

неспазване на тези условия. Ако съпругът подпишел този договор, тя била готова да продължи брака си с него. Тя действително беше убедена, че това е едно делово и честно предложение от нейна страна, което прави възможно запазването на брака. Тук под формата на правила се поставят условия, вместо да се атакува проблема там, където той е: в емоционалното неразбиране и в стремежа ѝ за налагане на своите желаниа.

В кризи и стълкновения натрапливият човек не проявява благоразумие; трудно отстъпва, дори и когато вижда, че не е прав. Той сякаш се е сраснал с миналото, и педантично, с точни времеви и други доказателства държи сметка на партньора за това, в какво той е грешал и продължава да греша, колко често се е случвало едно или друго. По време на кризи той нерядко има странна представа за това, какво би могло да помогне — като в току-що приведения пример. И понеже не цени чувствата, той прави на партньора програмни предложения, изглеждащи му разумни, опитва се да изработи правила, които двамата да спазват. Ако например жена му се оплаква, че в неделя той винаги се занимава със своите пощенски марки или нещо майстори, а на нея ѝ е скучно и иска да бъдат заедно, той ще ѝ направи компромисно предложение. Ще състави програма, според която само всяка втора неделя ще се отдава на любимите си занимания, а другата ще предприемат нещо двамата. И след това програмата бива спазвана, в което проличава опита му да прояви старание и внимание. Но всичко е много нагласено и не на мястото си, защото всъщност той изпълнява едно задължение, което сам си е наложил, и смята, че с това си е свършил работата. Той е много учуден и ядосан, когато въпреки всичко жена му не е доволна, понеже е усетила нежеланието му; онова, което тя иска от него, е повече внимание, а не излет по задължение.

Този пример може да бъде показателен в много отношения за начина на поведение, посредством който натрапливите хора се опитват да разрешат своите партньорски проблеми. Но така партньорът никога не получава онова, което всъщност желае: повече радост, повече спонтанност и видима благосклонност, повече разнообразие и ведрост във всекидневието. Натрапливият привижда в тези „претенции“ — той сигурно ги възприема като такива от позицията на своето скъпене и резервираност — ненаситността на партньора, по този начин двамата се разминават и проблемите набират все по-голяма скорост.

Време и пари, точност и спестовност играят особена роля в партньорството; в тях най-ясно се проявяват нагонът за власт, педантичността и закостенялостта на натрапливите хора. Яденето трябва да се сервира „точно на минутата“; парите за домакинство се разпределят и отчитат до последната стотинка, или мъжът оставя заплатата си в къщи и получава джобни пари и т.н. Нужните за набавяне неща се превръщат в трагедия; тяхната необходимост се дискутира безкрайно или се приема като знак за страстта към разточителство на партньора или за това, че той не пази вещите и „отново пак“ се налага да се купи нещо ново. В такива бракове паричните проблеми са най-честата причина за кризи.

В привилегироващото мъжа патриархално общество не са рядкост браковете, в които жената е била ощетявана. Дори само „съпружеското задължение“, до което била принизена нейната сексуалност — а по този начин самата тя унижавана, — е един от примерите за това. В следващата глава върху хистерията ние ще видим, как жената си отмъщава за стореното ѝ. Характерни за патриархата са браковете, в които мъжът държи всичко в ръцете си, а жената сякаш е лишена от права, или най-малкото третирана като незряло дете и държана в пълна зависимост.

Най-важното за хората със силно изразени натрапливи черти е партньорът да „функционира“ точно, стриктно, сигурно и безотказно като добре смазана машина, без собствени желания или дори претенции за чувства. Вместо жива обмяна, вместо взаимно даване и получаване, съществуват само условия и предписания за начина, по който партньорът трябва да се държи. Можем да си представим колко студен и програмиран изглежда един такъв брак, в който често дори и сексуалните отношения протичат според твърдо установен график, като изпълняване на задължение, а не според желанието и настроението — те спят заедно, когато или защото му е „дошъл редът“.

Със засилване на натрапливостта нагласата към сексуалния живот, както и към всички други радости на живота и възможности за наслада, става още по-проблематична. Вече споменахме, че и сексът често бива „планиран“. По този начин в любовната сфера се влива нещо враждебно на ероса и отрезвяващо атмосферата, нещо изцяло Недионисиево. Това може да провали още първата среща с другия пол — нека си припомним за многобройните катастрофи по време на

първата брачна нощ. Липсата на способност за вчувстване в партньора, липсата на еротична фантазия е причината, любовния живот и занапред да протича по веднъж установените релси. Нерядко сексуалността на натрапливия притежава садистичен уклон — в желанието да подчини партньора, в смесването на интимното отношение с волята за власт.

Запазването на рано придобитото чувство за срам и вина по отношение на сексуалността също може да превърне интимната връзка в нещо измъчено, нерадостно и лишено от фантазия, което се допуска само в-строги рамки и при определени условия. Ролята на преграда пред „забранените“ нагони могат да играят продължителни съмнения, погнуса, всякакъв род скрупули и рационализирания, както в следния пример:

Един млад мъж се запознава с момиче, което много му харесва. След първата среща той се прибира вкъщи и започва да размишлява: „Що за последствия може да има тази връзка (която изобщо още не съществува)? От какво ли семейство произхожда момичето? Дали е била с много мъже? Дали всъщност е здрава? Каква е представата ѝ за любовта? Ами ако се стигне до бременност? Сигурно ще ме зарази с нещо! Тя има толкова чувствени устни — кой знае, може би спи с всеки? И изобщо, защо ми трябва да се захващам с нея? Кой ще ми гарантира, че няма да се окаже провал? Всъщност нищо не говори в полза на тази връзка... та аз съм още млад, защо ми трябва отсега да се обвързвам?“ (нещо, което изобщо не стояло като проблем).

Тук се вижда изключителната предпазливост и презастраховане на натрапливия; всички негативни възможности биват допускани, често с изсмукани от пръстите аргументи, само да не трябва да се вземе решение или да се действа, да се поеме някакъв риск. Младият мъж имаше и други натрапливи черти — така например още през последните семестри той вече беше решил коя вратовръзка ще носи на държавния изпит. Освен това страдаше от натрапливо спомняне: след всяка среща трябваше да извиква съвсем точно в паметта си какво той и другите са казали, дали той не е казал нещо щекотливо, дали в приказките на другите не е имало нещо двусмислено, което може би му е убягнало. Той често прекарваше часове в реконструиране на разговорите; този симптом също бе един вид застраховане, преди всичко от спонтанността.

Натрапливият човек не рядко пренася своята воля за постижения и в сексуалната сфера; той превръща интимните отношения в поле за доказване на своите възможности и потентност, а партньора по този начин — в пробен обект за своите постижения. Немският език изразява връзката между сексуалната и финансова потентност с една и съща дума „Vermogen“; натрапливите често притежават същата нагласа към своята сексуална потентност, каквато и към парите: те или искат да покажат „големите си възможности“, или се скъпят на потентност от страх, че нямат на разположение купища от нея и затова трябва да я разпределят, а не да „изстрелват патроните си наведнъж“ — както боравят и с парите си.

При тях еротично-сексуалната любовна връзка е лесно смутима, често зависима от определени условия, които трябва да бъдат изпълнени: шумове, миризми, осветление, отворени врати и други външни обстоятелства могат да се окажат истинска преграда за тяхното желание или потентност. Някои от тях се нуждаят от продължителна подготовка (например миене) и така предварително отнемат от интимното съвместно биване всичко възбуждащо; или те му се изплъзват, като все имат някакви „задължения“ — нещо трябва да доподредят, да довършат. Често изтъкват като претекст своята умора или свръхнатовареност в работата — разбира се, съществуват много възможности да се избяга от живото партньорство и жадуваното от другия внимание. Те трудно намират пътя към непосредственото сетивно удоволствие. Ако не престанат да възприемат партньора като своя собственост, те са склонни да проявяват ревност, която тук по-скоро е желание за власт: партньорът не бива да се изплъзне от властта им. В случай, че опита, те ще го притискат все повече и ще искат да са сигурни в него, с което ситуацията само се изостря. Вероятно този, който на времето е открил колана на целомъдрието, е страдал от натрапливост.

И при тях често се среща строгото разделяне на любов и сексуалност, на нежност и чувствена наслада — те не могат да изпитват плътско желание там, където обичат, и обратното, те изпитват плътски желания само когато не обичат, защото не са в състояние да обременят с „мръсното“ (според техните представи) сексуално една жена, която обичат — това би я унизило. Така сред тях не рядко се

срещат хора, които благоговоят пред една жена, но изживяват своята сексуалност с проститутки.

Здравите хора с леки натрапливи черти като цяло не са страстни любовници, но затова пък благонадеждни и стабилни в своята благосклонност. Те могат да дадат на партньора равномерна топлина и с това чувството за сигурност, за отговорното заставане-зад-него, за усещането, че той е в добри ръце. Те са грижовни брачни партньори и тяхното семейство често събужда впечатлението за една „честита“ общност в най-хубавия смисъл на думата, стабилно изградена върху взаимно уважение, благосклонност и отговорност.

НАТРАПЛИВИЯТ ЧОВЕК И АГРЕСИЯТА

Натрашшвият човек също среща трудности при справянето със своите агресии и афекти. Той е трябвало отрано да се учи да контролира и владее себе си; както ще видим от жизнената му история, спонтанните реакции обикновено предизвикват у него чувство на страх; още в детството си той е трябвало да потиска проявите на яд, омраза, инат, враждебност и т.н.; те били санкционирани или последвани от лишаване от любов. В живота обаче те са неизбежни — тогава какво да правим с тях? Неговият Аз е по-силно развит от този на депресивния; затова като дете той не е изпитвал страха от загуба, заради който депресивният изоставя своите афекти, той не е допускал агresiите си заради страха от наказания. Нека се спрем на възможностите, които му остават в такива ситуации.

Обикновено той борави много внимателно със своите афекти и агресии; колебае се, съмнява се дали му е позволено да бъде агресивен в дадена ситуация, или ако вече е бил такъв, след това често е склонен да омаловажава стореното, да го смекчава, оттегля и опровергава, както в следния пример: Когато веднъж по време на сесия мой пациент направи една малко агресивна забележка за своята жена, на която с право се бе ядосал, веднага добави смекчаващо: „Аз, разбира се, малко попрекалих с казаното; всъщност нямах точно това предвид; моля Ви, не ме разбирайте неправилно, иначе ще останете с погрешно впечатление — като цяло ние с жена ми се разбираме съвсем добре.“ Тук добре проличава, с какъв ужас и чувство за вина се преживява една проява на агресия; тази тенденция за омаловажаване може да стигне до поправяне на вече стореното или дори до самонаказване.

Понякога натрапливият човек също си създава идеология като по-нататъшен опит за разрешаване на конфликта: да имаш афекти, но да не бива да ги проявяваш. При него отказът от тях обикновено става посредством идеологизиране на себевладеенето и самодисциплината; според тази нагласа изразяването на афекти е знак за капитулиране, за невъзможността да се вземеш в ръце, поведение, което е под достойнството му. Колкото и здравословна да е една такава позиция в

определени граници, винаги съществува опасността от прекаляване, от това афектите да бъдат задушавани и трупани навътре, и да е необходим все по-голям контрол, за да не се разразят. Това може да доведе до поява на натрапливи симптоми; една пациентка, която не проявявала своите враждебни чувства към мъжа си, развила страх от ножове и остри предмети, които трябвало да прибира, веднага щом зърне — те биха могли да отключат нейните потиснати агресии, ако по-дълго се намират в полезрението ѝ, и кой знае на какво би била способна. Ако беше влязла в конфликт с мъжа си, нейните агресии нямаше да придобият толкова застрашителни размери, както в сегашния случай, в следствие на натрупването им.

Един друг начин, по който натрапливите се опитват да разрешат тази дилема, е търсенето на сякаш легитимни възможности, на поводи и случаи, в които проявите на агресия не само са позволени, но дори се възприемат като ценност, което е възможно в някои професии. Тогава те воюват срещу всичко онова, което е трябвало да забранят на самите себе си — навсякъде, където се сблъскат с него. Така се раждат фанатици във всички възможни области, които безпощадно, безкомпромисно и безогледно винаги се борят с нещо — било то в сферата на хигиената, на инстинктите, на морала или религията. Те вече не насочват агresiите към самите себе си, както депресивните, а към нещо или някого извън себе си, и то с чиста съвест, защото са убедени, че по този начин правят нещо необходимо. Лесно е да си представим колко опасно може да стане това; когато човек търси преди всичко вентил за своите агресии, той навсякъде ще намери нещо, с което може да се заяде „по убеждение“. Тази нагласа дава зелена светлина дори на най-масивни агресии, които биват оправдавани в името на целта — ние вече обърнахме внимание на това в примера с християнската идеология.

И тук границата между здравето и болното е много тясна, защото сега агресията се обвързва с норми, които сами по себе си представляват ценност, най-малкото могат да представляват такава. Пример за катастрофалните последици, до които е възможно да се стигне, ако цял един колектив бъде накаран да постави своите агресии в служба на определена идеология, е преследването на евреите по време на Третия Райх. Такъв пример е и всяка война, в която

унищожаването на врага се издига в добродетел, а понякога дори се одобрява от църквата.

Един малко по-смекчен вариант на описаните „легитимни“ агресии е премерената коректност, която, наред с потискането на агresiите, е най-честата форма на проявяването им — при това обикновено без натрапливият да съзнава агресията. Такава коректност, граничеща понякога със садистични начини на поведение, предлага изключително много възможност за изживяване на афекти: чиновникът, който затваря гишето точно на минутата, дори и ако лесно би могъл да обслужи още някого; учителят, който поправя с червено и най-малките грешки в пунктуацията или тези по невнимание; изпитващият, който признава за верен само точно очаквания от него отговор; съдията, който се придържа към буквата на закона, за когото стореното е сторено, без оглед на мотивацията — могат да се намерят още много примери за такива еквиваленти на агресия. Всички тези хора изживяват своите агресии по този на пръв поглед легитимен начин — чрез свръх-коректност, злоупотребяват с властта си и замаскират своето поведение пред самите себе си с обяснението, че те последователно застъпват нещо правилно, някаква ценност. Тъкмо това обаче е опасното в агресията на натрапливите — те често се позовават на ценности и така е трудно да се разпознае, кое действително е необходимо и кое самоцел. Разбира се, „ред трябва да има“ — но един жив ред, а не някаква педантична подреденост; нравствеността е ценност — но един враждебен на живота морал вече не е.

Оттук директно се стига до всичко, което можем да означим като дресура, като строево обучение. Както вече видяхме, характерно за агресията на натрапливите е придържането към норми, правила и принципи; тя обикновено се извършва „в името на...“ и е тясно свързана с инстинкта за власт. Затова агресията им трудно се доказва, тя сякаш носи нещо анонимно, свръхлично, зад което се крие личното удоволствие от извършването ѝ.

Друга характеристика на натрапливата агресия е нейната обвързаност с волята за власт; тя вече не е само отбрана, самозащита и отреагиране на страх, както при шизоидните. Агресията на натрапливите служи на властта и властта на свой ред обслужва агресията. Затова тези хора често се насочват към професии) които

придават власт и в същото време предлагат възможности за легално изживяване на техните агресии, в името на реда, дисциплината, закона, авторитета и т.н. Поради тази причина не би трябвало да ни учудвай обстоятелството, че към натрапливия структурен тип спадат много политици, военни, чиновници, съдии, духовници, педагози и прокурори. Начинът, по който те боравят с властта и с агresiите, зависи от зрелостта и интегритета на съответната личност. Както всяко общество, така и нашето, с неговите порядки и йерархии, предлага на натрапливия богати възможности за легитимно изживяване на неговите агресии и омраза, под прикритието на един справедлив принцип. Родителският дом, училището и църквата са първите възпитателни институции, които чрез военна закалка, дресура, лишени от любов методи на възпитание, събуждане на чувство за вина и наказания, създават благоприятна почва за по-късното натрапливо развитие на личността на детето — в следващата глава ще разберем това още по-добре.

Една от формите на натраплива агресия, чийто произход се вижда още в езиковото означение, е лукавството (*Verschlagenheit*), т.е. страхливо-подмолната, скрита агресия, която напада изневиделица. Тя се среща у хора, които в детството си са били строго наказвани за своите прояви на агресия; те никога не са имали възможността и позволенията открито да изразяват упорство, афекти и т.н., а само тайно и зад гърба на другите — ако все пак се осмелявали, те били удряни (*verschlagen*). Оттук до коварството, вероломството, до „вълка в овча кожа“ има само една крачка.

Друго следствие от строгите наказания, преди всичко за моторно-експанзивното и афективно-агресивно поведение на детето, е обстоятелството, че по този начин то не може да изгради едно здравословно усещане за тяло. То не се научава да общува правилно със своето тяло, да се чувства в него като „у дома си“. За да изпиташ удоволствие от тялото си, трябва да ти бъде позволена свобода на движение, която доставя радост. Ако, напротив, човек постоянно трябва да внимава „да не се удари“, той не само изостава в моторно-агресивното си развитие, но и проявява голяма несигурност в собствените си движения, която стига до левачество, а в тежки случаи дори до пълна непохватност. Тогава агресията може да си пробие път само чрез вече споменатите грешки. Агресиите на непохватния човек

„се случват неволно“, сякаш непреднамерено. Той изживява своите потиснати афекти само по такъв начин: „без да иска“ изтървал ценната ваза, която отивал да пълни с вода, спянал се и бутнал нощната лампа и т.н. Човек действително може да му се ядоса, но не и да го държи отговорен за това, което е направил — така натрапливият се наслаждава на свободата на глупака, и човек е склонен да прояви към него дори определено добронамерено-състрадателно чувство за превъзходство — толкова фино направлявано може да протича неговото отмъстително поведение спрямо околните, които изначално носят вината за неговите „две леви ръце“. Този факт нерядко е свързан с още едно предимство: другите не го оставят да върши нищо, защото така или иначе няма да го направи добре, и по този начин той си спестява много досадни задължения.

Нека накрая споменем, че постоянното трябва-да-се-владееш и надценяваният самоконтрол могат да дадат тласък за едно хипохондрично самонаблюдаване; то от своя страна отново може да бъде използвано като еквивалент на агресия: човек измъчва околните със своите хипохондрични страхове и симптоми и по този начин руши всяко ведро настроение. Например проблемите в ходенето по голяма нужда — действителни или мними — понякога се превръщат в семейна катастрофа и т.н.

Като еквивалент на агресия от страна на натрапливите хора можем да опишем още два начина на поведение, в които — отново несъзнавани от тях и затова преживявани без чувство за вина — си прокарват път техните потиснати агресии и афекти. Една много фина, скрита форма на агресия е размотаването, обстоятелствеността, нерешимостта, с които те са в състояние действително да измъчват и обременяват околните. Към тази категория спадат жените, които никога не са готови навреме със своя тоалет преди концерт или театър и така вбесяват партньора си; или мъжете, които при обясняването на най-елементарни неща започват, така да се каже, от Адам и Ева, както в следния пример с един натраплив пациент, който искаше да ми обясни, защо днес е закъснял с „почти две минути“ (!): Излязох от кабинета си, както винаги точно в 18.15; вървах с обичайния си ход към автобусната спирка; автобусът закъсня с около три минути, но после навакса близо една минута. С това закъснение стигнах до спирката, на която слизам, за да дойда при Вас; аз исках да наваксам

още малко с бързо ходене, но бях спрял от една жена, която ме попита за някаква улица, и на която естествено трябваше да дам информация; не беше много лесно да ѝ опиша пътя — последните метри към Вас тичах. Всичко това — ако двете минути закъснение изобщо заслужаваха да бъдат споменати — той можеше да обобщи в изречението: „Извинявайте, че малко закъснях.“ Той беше от пациентите, които пристигат за сесия точно на минутата и демонстрират с това една недосегаема неутралност: не идват нито по-рано, което би могло да се изтъкува като настоятелност, или като знак, че идват с удоволствие, че не могат да дочакат; нито по-късно, което би могло да се сметне за неучтивост или недобронамереност. Един друг вариант на същото поведение е сдържаността, нежеланието да дадеш нещо, докато не се намерят разумни основания за това. Натрапливите хора го използват като вентил за агресията си, като индиректна агресия. Съпругът, който принципно трябва да бъде помолен и за най-дребната сума; упоритото или убийствено мълчание, в което другият се блъска като в стена, са примери в това отношение. Човек не става открито агресивен, така че не може да бъде упрекнат в нищо, и по този начин може много повече да засегне и нарани другия. Като цяло бихме казали, че натрапливият е склонен по-скоро към греховно бездействие, отколкото към греховно действие — греховното бездействие по-трудно се доказва.

Пълната противоположност на това сякаш е настоятелността, липсата на дистанция, които намират израз в така нареченото „бръщолевене“, неспирното говорене „без точка и запетая“, с което можеш да засипеш някого. И най-накрая трябва да споменем постоянното мърморене и недоволстване, което е типична форма на агресия за натрапливите.

Ако страхът на натрапливия човек от наказание, от угризения на съвестта и чувството за вина във връзка с неговите агресивни импулси са толкова силни, че той вече няма на разположение гореописаните възможности и еквиваленти на агресия, при него също се стига до соматизиране. Смущенията в сърдечната дейност и кръвообращението, колебанията в кръвното-налягане (преди всичко високо кръвно налягане, нерядко предвестник на сърдечни удари), главоболието, преминаващо в мигрена, нарушенията на съня, стомашно-чревните заболявания (колики и т.н.) могат да бъдат последствия, съответно

израз на езика на тялото — на дълго потисканите афекти и агресии. Тук се разиграва неразрешимият за тях конфликт между желанието и невъзможността да бъдеш агресивен, между искащата подчинение власт и непосмяването-да-се-оставиш-на-случващото се. С натрупването на афектите и с нарастването (в следствие на това) на вътрешния натиск може да се стигне до пробиви на потиснатото, до амок, изблици на ярост и желание за безразборно унищожение. В своя роман „Записките на Малте Лауридс Бриге“ Рилке великолепно е описал един такъв моторен изблик.

Нека онагледим с пример соматизирането на афекти и агресии: Един много коректен и владееш се мъж, заемащ висок и отговорен пост, бил толкова делови и неутрален в отношенията си с хората, че в тях не се съдържало почти нищо емоционално, преди всичко нищо афективно. Той бил стигнал дотам, никога да не показва било то скръб или радост, било то гняв или нетърпение — нищо не било в състояние да го разтърси или раздразни в този му стоицизъм, и той бил горд с това, че се е „взел в ръце“, че е духовно недосегаем и превъзхождащ. Но и той имал своето уязвимо място: в ситуации, в които всъщност би искал да реагира ядосано и бурно, но не си позволявал заради престиж или заради идеалната представа за себе си, той все по-често получавал осезаемо ускоряване на пулса и болки в сърцето — очевидно неговото брониране не било изцяло успешно. Когато тези симптоми се влошили по време на една професионална криза, в която той трябвало да устои на много атаки и съперничества, консултиращият лекар установил непосредствена опасност от сърдечен инфаркт, в случай че той не се отпусне и разтовари за което, както много често, не професионалното натоварване бе дало решаващия тласък, а неестественото му себевладеене и „поведение“, които не оставяли отворен вентил за неговите афекти. Ние знаем, че натрупването на афекти е довеждало Бисмарк до истеричен плач. Често трагичност се крие в обстоятелството, че хора със силни афекти заемат постове, в които, както те смятат, не бива да си позволяват такива, заради своя имидж или заради създадената от самите тях идеална представа за себе си.

Искам да спомена още един вид защита от агресии, характерна най-вече за натрапливия: той може да се предпазва от своите агресии като идеализира личността, към която те се отнасят и по този начин я прави недосегаема — освен в детството ние откриваме това най-вече в

отношението ученик-учител — но така човек винаги остава в някаква степен син или дъщеря; същото е валидно и за религиозната сфера.

БИОГРАФИЧНИ ОСНОВАНИЯ

Нека отново се запитаме, какви конституционални фактори и влияния на околния свят благоприятстват развитието на натрапливата структура на личността. В конституционално отношение роля за това изглежда играе една особено жизнена моторно-агресивна, сексуална и като цяло експанзивна предразположеност, както и структурно подчертани своенравни, самостоятелни характери. Следователно заложи, с които едно дете като цяло по-лесно и по-често предизвиква недоволство (например пада и се удря в нещо), възприема се от родителите като неудобно и затова по-често бива спирано и органичавано в поведението му, отколкото едно сравнително по-тихо, „по-послушно“ дете. Но определено влияние върху натрапливото развитие може да окаже и една структурна мекота и готовност за приспособяване със склонност към отстъпчивост и послушание, защото така самото дете си позволява твърде малко спонтанни реакции и се напасва повече, отколкото е необходимо. Следващите фактори, които изглежда трябва да се вземат предвид, са вродената склонност към размишляване, към задълбоченост и обстойност, както и едно по-силно чувствено тендиране към миналото, посредством което всички впечатления се отпечатват по-дълбоко и траят по-продължително. Отново трябва да оставим отворен въпроса, дали и доколко такива признаци са заложиба или вече реакция на влиянието на околните и възпитанието, т.е. доколко тези начини на поведение са повече следствие, отколкото причина. Ние едва ли някога ще намерим задоволително решение на този въпрос — за целта е необходимо да оставим едно и също дете да расте в различни среди. Но несъмнено съществува факторът, наречен заложиба, който лесно бива пренебрегван, ако интересът е отправен преди всичко към изследване на околния свят, както по-рано околният свят бе подценяван поради насочване на вниманието предимно към наследствените фактори. Как обаче изглеждат влиянията на околния свят, които водят до надценяване на потребността от сигурност и трайност, от една страна, и страха от преходност и изменения, от друга?

За да разберем това, трябва да разгледаме по-отблизо фазата на развитие, която следва двете, описани по-рано. Тя обхваща времето от втората до четвъртата година, когато детето за пръв път се сблъсква с повелите и забраните на своето обкръжение. По този начин то отпада от краткия райски период на „невинното“ най-ранно детство, в който все още нищо не се е изисквало от него, нищо не е било забранено и всичките му потребности са били задоволявани без усилия от негова страна. Сега то за пръв път изпада в конфликт с обкръжението си, в конфликта между своите собствени желания и импулси, своята воля и волята и изискванията на неговите възпитатели. Детето вече е навлязло във възрастта, в която могат да му се поставят изисквания; то обаче вече е развило дотолкова Аз, дотолкова собствено биване, напор за движение и изразни възможности, че сега от своя страна иска да тръгне към света и да предприеме нещо, за разлика от предишните фази, когато всичко все още е трябвало да му бъде поднасяно. То все повече може да изразява — също и езиково — своите желания и афекти; то овладява пространството и изпробва силите си, опитва се въпреки съпротивите да наложи своята воля.

След времето на пълната зависимост от майката детето преживява сега една фаза на отделяне с нарастваща склонност към самостоятелност — това е времето, когато то за пръв път казва „Аз“ като израз на разпознатата, преживяна различеност от майката, от онази симбиоза с нея, в която Аз и Ти все още не са били отделени в неговото преживяване. Заедно с овладяването на способността да борава с тялото си, в този период неговата моторика, неговият напорист дух, неговото желание за експанзия и своеволие все повече се насочват към заобикалящия свят. По този начин то се запознава не само със съпротивата на „материята“ в сблъсъка си с нея, но и с реакциите на околните спрямо поведението му. Така то узнава както своите възможности и своята сила, така и техните граници. Тук то придобива между другото — но от много съществено значение за тази фаза на развитие — за пръв път ориентацията за позволено и непозволено, предформите на категориите добро и зло. Всяко дете трябва да намери своето индивидуално решение някъде в полето между своеволие и послушание, между това да се наложи и да се приспособи. Резултатът от този опит винаги зависи от заложибите на детето и от околния свят, с който те се сблъскват.

Възпитаването в хигиена предлага първите важни — и вече очертаващи определени начини на поведение — възможности за преживяване на неговото своеволие или послушание. Тук може да бъде положена основата както за едно здравословно самоопределяне на детето, така и за твърдоглаво поведение или отстъпчива податливост, в зависимост от проявеното отношение към него: дали му е било предоставено достатъчно време, за да извърши постепенно тази крачка; дали чрез форсирана дресура е било констелирано твърдоглавието му, или в крайна сметка отрано насила и с наказания е било пречупено своеволието му. Но непрекъснатото нарастване на способностите на детето и неговата потребност и желание да предприеме нещо със света и предметите в него водят до възникване на все повече ситуации, в които то може да се сблъска със света, да пречи и да се преживява като „лошо“ и „непослушно“ заради реакциите на околните. Някъде в периода между втората и четвъртата година още в зародиш се предопределя съдбата на неговите експанзивно-моторни и агресивни инстинкти, както и формите на неговото своеволие; усвоените тук начини на преработване се превръщат в модели на поведение за разгръщане на неговата личност.

От решаваща важност е кога и как детето влиза в съприкосновение с тези първи повели и забрани. Едва преживяването на първите наченки на биването-добър-или-лош прави възможно едно „грехопадение“. За пръв път детето чува „ти трябва“ или „ти не бива“ или „сега ти не бива“ и т.н. и се преживява като добро в послушанието и като лошо в упорството. Ако то бъде конфронтирано твърде рано или твърде късно с тези изисквания; ако те бъдат прилагани прекалено закостеняло и принципно, или пък прекалено свободно и непоследователно; ако твърдоглавие и непослушание бъдат пречупени в зародиш, или чрез любящо водене пренасочени в доброволни прояви — всичко това създава онези ранни отпечатъци, които същностно преоформят най-вече отношението на детето към неговата собствена воля и спонтанност. По този начин тук се полагат основите на това, дали един човек по-късно ще притежава нормално самочувствие, собствена воля и доблест, дали твърдоглаво ще въстава срещу авторитети, или пък послушно ще се приспособява и така ще придобие наченките на една бъдеща натраплива структура на личността.

Именно опитът от първите сблъсъци на желанията на детето с трябването, с разрешеното и забраненото, предопределя свободата или несвободата на неговите волеви импулси, строгостта или мекотата на неговото морално съзнание, на неговия „Свръх-Аз“ — така психоанализата нарича тази придобита по време на детството инстанция, тази обусловена от околните част на разпростиращата се върху всичко съвест, — както и степента на неговата естествена спонтанност или задръжки заради надценяване на самоконтрола. Детето отново поема вътре в себе си реакциите на околните спрямо неговото поведение, но сега като съдия, който застъпва изначално положените отвън повели и забрани в него и така продължава наученото и отпечаталото се.

Жизнената история на натрапливите редовно ни изправя пред обстоятелството, че в детството им преждевременно и прекалено грубо са били задушавани, задръжани, наказвани или потискани техните жизнени, агресивни, афективни, желаещите да оформят и променят импулси, както често и всяка спонтанност, всяка проява на здравословно своеволие. И то тъкмо в тази фаза на развитие, в която е необходимо разгръщането на възрастово на зрели и предстоящи за усвояване способности и начини на поведение, които трябва да доведат до по-голяма самостоятелност и независимост. Както можем да видим навсякъде в сферата на живота — нека си припомним резултатите от изследванията върху поведението, — първите впечатления и опити оказват формиращо въздействие, особено когато се отнасят към нещо ново за изучаване, към на зрели стъпки в развитието; тъкмо тогава те лесно придобиват съдбовно значение и формират в зародиш категориалните начини на поведение в областта на усвояване на новото.

Започва се например оттам, че всичко в обкръжението на детето трябва да се случва или прави винаги само по един определен начин, така че то преживява отклоненията от тази норма като опасни или като своето биване-лошо. То асоциира и свързва реакциите на околните спрямо неговото „неправилно поведение“: укор, предупреждение, заплаха, лишаване от любов и наказания със своите очевидно нежелани от околния свят импулси. Опитът му показва, че майката го гледа с укор и упрек или го наказва, когато е шумно, събори или счупи нещо. С честите повторения на този опит детето става по-предпазливо,

по-колебливо, по-контролирано, може би дори вече несигурно и затормозено; при силни страхове, с появата на импулс в опасната посока, постепенно се създава рефлекс, който веднага го спира и потиска.

Тук по-добре можем да разберем споменатата в началото зависимост между околния свят и конституционалната предразположеност в развитието на натрапливи личностни структури: жизнените, импулсивните, моторно-виталните, агресивно-експанзивните деца естествено по-често биват порицавани; спирани и по-строго обуздавани, отколкото спокойните деца; ако родителите не се задоволят с порицанието и стигнат до заплахи за лишаване от любов или наказания, последствията съответно ще бъдат по-тежки.

Несъобразените с възрастта изисквания могат да се изразяват в много неща: детето отрано трябва да бъде чисто, да седи и да се храни „прилично“ на масата, да не разваля нищо, да не проявява никакъв — дори и основателен — афект. Един от най-гротескните примери в това отношение: В едно семейство децата трябвало да стискат монети под мишниците, за да не се разпростират нашироко по време на хранене и да се научат на „добри маниери“ — монетите не трябвало да падат. Разбира се, едно добре функциониращо, дресирано дете е по-удобно за родителите, а за останалите то е образец, живо доказателство за добрите възпитателни методи на родителите, с което човек няма от какво да се срамува. Прибавим ли към това условията в големите градове, където по правило жилищата се превръщат в истински затвор за детето и за него няма достатъчно пространство, ще видим, че то буквално не знае къде да дәне своите витални потребности. Ако прекалено рано се научи да внимава и да се владее, това не само става за сметка на неговата естествена непринуденост и спонтанност, но и води до надценяване на страха от наказания и готовност да се изпитва вина.

В тази фаза обикновено много трудно се преработва раждането на братя или сестри, тъй като Каин-Авеловата проблематика се констелира най-отчетливо в една възраст, в която детето вече е развило своеволие и агресивност и съзнателно възприема идващите след него братя и сестри като съперници. Ако родителите не проявят разбиране в това отношение и не го улеснят, може да се стигне до обременяващи детето ситуации, в които то трябва да изпитва вина заради своите

враждебни чувства и агресии спрямо братята и сестрите — обстоятелство, което отрано предизвиква едно натрапливо предпазване.

Единственото дете на майка, която била особено чувствителна и раздразнителна заради пристъпите си на мигрена, трябвало всеки път, когато се прибира от игра в градината или на улицата, да си събува обувките пред входната врата, за да не вдига шум и да не цапа. Когато си играело вкъщи и имало желание да покаже нещо на майка си, то се втурвало в нейната стая и без да иска разбърквало ресните на килима; последното се оказвало най-важно — майката с въздишка го укорявала, че никога не внимава; тя вземала гребен и отново сресвала ресните на килима много „акуратно“ (това била любимата ѝ дума), без да обръща никакво внимание на потребността, която карала детето да дойде при нея. Или пък то непрекъснато слушало: „Не ми пречи точно сега; нали виждаш, че ме боли глава; че чета; че съм заета; че нямам време.“ Лесно бихме могли да си представим последствията от подобен продължителен опит.

Всичко това може да започне и много по-рано; следващият откъс от дневника на една майка се отнася за нейното първо дете (първите деца обикновено са подложени най-силно на подобни „мероприятия“, защото човек иска да направи всичко правилно, а и толкова много неща е прочел); бележките се отнасят за първата година от живота на детето:

Аз още от третия месец започнах да те уча да свикваш с гърнето — ти трябваше колкото се може по-рано да бъдеш чист. Ти беше едно неспокойно и жизнено дете; когато не стоеше мирен при хранене, трябваше порядъчно да те потупвам отзад, докато се научиш да бъдеш кротък — по-късно беше достатъчен само един мой заплашителен поглед и ти ставаше послушен. Още от самото начало гледах да не налагаш ината си, както бях прочела в една книга: той трябва да бъде прекършен още в зародиш. И ако ревеше, когато излизах от стаята, ти удрях няколко здрави шамара отзад; тогава ти се разреваваше още повече, но аз те оставях сам, докато се изморяваше да плачеш — беше ясно, че ти само искаш да ме ядосаш. По-късно стана добричък; вече нямаше такива борби за власт и хората се учудваха, че си толкова послушно дете и можеш да бъдеш командван само с поглед. Понякога трябваше сама да се насилвам, за да съм толкова твърда — но нали

виждах, че така бе най-добре за теб и си казвах, че по-късно ще разбереш, че съм ти мислила само най-доброто и че от любов съм била толкова строга с теб. По това време баща ти беше на война и аз сама носех цялата отговорност за тебе; когато той се завърне, трябваше да намери едно добре възпитано дете.

Откъсът е достатъчен, за да покаже, че едно такова дете трябва отрано да се научи да възпира своите импулси „на мига“, да ги задушават, за да не бъде отблъснато или да не пречи. С времето това се ошлайфва и се превръща във „втора природа“, в рефлексии, които в крайна сметка се автоматизират. По-късно човек вмъква между всеки импулс и неговото осъществяване едно задържане-в-себе-си, сякаш един процеп, едно прекъсване, защото първо трябва да размисли, дали може да рискува да последва импулса, или е по-добре да се откаже от него. Прекъсването и размисълът дотолкова отслабват импулса, че той вече не може да си проправи път; или той сякаш остава заклещен в съмнението, дали бива или не бива; това съмнение може да се разрасне до такава степен, че да добие самостоятелност в една натраплива необходимост-да-се-съмняваш, която се включва при всеки изглеждащ опасен импулс и сякаш го анулира.

След казаното дотук става ясно, защо съмнението във всички възможни варианти играе голяма роля в живота на натрапливите хора. То е защита от опасната спонтанност, от това, да се оставиш да бъдеш завладян от нещо, за което би могъл да съжаляваш. Така съмнението може все повече да се абсолютизира, да се превърне в самоцел и с това в заместител на живото действие. Всички тези съмнения в крайна сметка биографично се свеждат до прасъмнението: разрешено ли е да съм самия себе си и да правя каквото искам или трябва да се подчинявам и отказвам от импулсите си — трябва ли, следователно, да съм „добър“ или ми е разрешено да съм и „лош“, съответно, е ли това, което искам да направя, добро или лошо? Едно такова съмнение тласка натрапливите хора към характерната за тях склонност към бавене, колебаене, нерешителност и отлагане. Те сякаш непрекъснато изпадат в ситуацията на онова магаре, което умираше от глад между две купи сено, защото не можело да реши, с коя да започне; за натрапливите смелостта за действие и страхът от наказание са двете купи сено, между които те не могат да се решат. При тях вземането на решение се затруднява от конфликта между изначалната склонност и вменения

страх да следват тази склонност. Като цяло бихме могли да кажем, че силата на техните натрапливости зависи от установеното още в детството отношение между нагонния импулс и страха от наказание.

Съмняващото се колебание и протакане, мъчителното да-не-можеш-да-се-решеш стават още по-разбираеми, когато имаме предвид, че за тези хора веднъж вече взетите решения носят нещо окончателно, нещо невъзвратно; те трябва да са „абсолютно“ правилни, защото иначе ги чака наказание. По този начин и най-маловажните решения стават проблем — та нали винаги трябва да намират правилното решение, иначе в тях се настанява страхът.

Колкото по-натраплив е човек, толкова повече натрапливите съмнения заемат мястото на смисленото действие; те могат да достигнат до манията да се съмняваш и да се превърнат в своего рода рефлекс, който вече ни принуждава да отговаряме на всяка мисъл с противоположната. Все по-бързото редуване на импулс и противоимпулс довежда в крайна сметка до почти едновременната поява на двата: първоначално паузата — процепът между импулс и противоимпулс — е сравнително дълга; след това тя става все по-кратка, сякаш преминава в едно светкавично редуване да-не-да-не, което, преведено на езика на тялото, може да се изрази в треперене или заекване, в зависимост от това дали става дума за желанието-да-направиш-нещо и непозволеността, или за желанието-да-изкажеш-нещо и непозволеността. В крайна сметка двата противоположни импулса могат практически да съвпаднат във времето и изцяло да се парализират в тотално блокиране и кататонна вкамененост: ако човек иска едновременно да говори и да не говори, да посегне и да се въздържа, това задължително води до пълно парализиране. В края на тази линия възбудите и импулсите престават изобщо да бъдат възприемани, те вече не постъпват в съзнанието, защото отбраната се е включила под формата на рефлекс и е задушила импулса още във възникването.

Следователно натрапливият човек твърде рано в своето детство се е сблъскал с опита, че в света много неща се правят само по един точно определен начин, и че много от нещата, които той с удоволствие би правил, са забранени. Така у него възниква представата, че несъмнено винаги съществува нещо като абсолютно правилното, от която се ражда неговото влечение към перфекционизма. Натрапливият

издига този перфекционизъм в принцип; той иска да постави условия на целия живот, да определи какъв той би трябвало да бъде според него, „защото“ — както Моргенщерн оставя своя Палмщрьом да каже — „не може да съществува нищо, което не бива да съществува“.

Но и едно дете, което расте в хаотична среда, може да развие натрапливи черти, тук обаче реактивно и компенсаторно: то не среща в заобикалящия го свят никакви възможности за ориентация, никаква опора, живее сред свобода, която го плаши, тъй като в нея се съдържат всички възможности за произвол. И понеже не намира опора навън, то търси вътрешна такава. То ще се опита, изхождайки от себе си, да си изгради порядки и твърди принципи, към които може да се придържа и които му дават сигурност. Те приемат натрапливи форми, защото постоянно биват застрашавани от обкръжението му и то е принудено още по-неотклонно да ги следва.

ПРИМЕРИ ЗА НАТРАПЛИВИЯ ТИП ПОВЕДЕНИЕ

Как се поставя началото на създаване на натрашгави симптоми върху основата на една вече съществуваща, но все още небиеща на очи натраплива структура на личността, може да ни покаже следният пример:

Един млад мъж, възпитан в добрите стари традиции, изпращал вечерта след заключителния бал своята партньорка по танци до вкъщи. Момичето много му харесвало и по пътя в него се породило желанието да я прегърне и целуне. Той толкова се ужасил от дръзката си фантазия, и същевременно изплашил да не се държи непохватно и да не бъде отблъснат от нея, че започнал да брои дърветата по улицата. Това отклонявало вниманието му от неговите опасни импулси към нещо неутрално. Веднъж прокарало си път, то така се настанило в него, че в ситуации, в които изпитвал чувство на страх или вина заради „срамните“ си желаня, той натрапливо започвал да брои нещо, което в този момент се изпречвало на пътя му. По този начин той се спасявал от рисковани за него ситуации, от решения и активно действие в това натрапливо броене, което продължавало дотогава, докато траело изкушението. Той не виждал връзката между двете, само страдал от тази необяснима за него натрапливост, която го преследвала и която той възприемал като досадна.

Тук можем добре да разпознаем повода, възникването, затвърждаването и функцията на един натраплив симптом: поведът е ситуация на изкушение., изпълнена със страх; за да не трябва да реши, дали да се откаже или да посегне, той вмъква една неутрална дейност с цел отклоняване на вниманието, която го предпазва от действие, докато опасността премине.

При този млад човек това имаше своята предистория: Неговата рано овдовяла майка също имала силно изразени натрапливи черти. След смъртта на съпруга си тя се стараела да запази всичко в жилището така, както било по негово време, стигайки дотам, че дори поставяла на масата прибори за бащата. Тя педантично поддържала бюрото и книгите му, както той правел, със следното обяснение: когото

баща ти се върне, трябва да завари всичко, както го е оставил. Така атмосферата в къщата носела нещо музейно, пропито от една свещена традиция, която се разпростирала и върху някога изказани възгледи и съждения на бащата, представяни като неопровержими истини. По този начин бащата останал недостижим за сина — той изглеждал безгрешен и съвършен; но в същото време това затруднило отношението му към жените: изхождайки от майката, той останал с впечатлението, че жените очевидно са невероятно фини и нежни създания, че сравнени с тях мъжете са недолягани типове, които не знаят как да се държат с една жена. Бащата и тук бил изключение: той години наред ухажвал майката, без да бъде настоятелен, винаги я обграждал с внимание и я „носел на ръце“. Сигурно и той самият би трябвало да е такъв, за да се харесва на жените, би трябвало да отговаря на недостижимия идеален образ на майката за един мъж.

Ако натрапливият симптом не се оказал достатъчно надеждна защита от неговите импулси, той щял да бъде принуден да изгради една по-сигурна такава. Тогава още при мисълта за сексуалното отбраната би задействала мерките за сигурност. Или в критични ситуации той би могъл да получи „смущения в съзнанието“, едно внезапно кратко „отсъствие“, което би означавало ефектно измъкване от опасната ситуация; той би могъл да усети и внезапна умора, накратко, съществуват различни възможности, за да избегнеш по натраплив начин ситуацията на изкушение и да предотвратиш конфликтите.

Господин Б. страдеше от уикенд-невроза. Щом се зададяла събота, той започвал да изпитва неопределени и необясними страхове, чувство за вина, неразположеност с телесни симптоми като умора, главоболие и безсилие, което можело да се засили до състояние на пълно изтощение. Тези оплаквания продължавали цялата неделя и отзвучавали едва понеделник следобед, със загадъчно за него постоянство. След продължителна психотерапевтична работа най-вече излязоха следните основания за неговите оплаквания:

Родителите на господин Б. имали изключително лош брак. Най-драматични били уикендите, когато обикновено двамата заедно се напивали „до козирката“. Стигало се до бурни сцени, скандали и побои между тях, които момчето и малката му сестра преживявали с много страх и противоречиви чувства. Те се бояли, че избухливият баща би

могъл да стори нещо на майката, даже да я убие, както той в пиянската си възбуда често заплашвал. Към страха се прибавяло чувство на омраза, преди всичко към бащата, която се засилвала от обстоятелството, че в пияно състояние той често обиждал сина, безжалостно го критикувал, а след това във внезапен прилив на сантименталност го карал да го целуне, което детето правело от страх, въпреки че изпитвало отвращение.

Когато в неделя вечер децата си лягали, често чували все още ожесточените разправии между родителите, взаимните обвинения, заплахите за развод и т.н. В понеделник бащата отивал рано на работа; майката си отспивала след пиянството и децата трябвало сами да си приготвят закуската, така че те тръгвали за училище, без да са видели и двамата родители. В понеделник сутрин господин Б. все още се чувствал зле; от една страна го преследвали страхове — та той не бил виждал родителите си от неделя вечер преди лягане — какво ли не би могло да се случи междувременно вкъщи, дали при завръщането си ще завари всичко по старому, или майката, както често заплашвала, може вече да си е тръгнала завинаги? В същото време той изпитвал чувство на дълбок срам и страдал, че в семейството му се случвали такива неща, че не може като съучениците си да разкаже за един приятно прекаран уикенд. Той се опитвал да се изплъзне от подобни въпроси и разговори, които биха извадили целия ужас наяве. Това естествено отново засилвало омразата към родителите. Неговото емоционално състояние било допълнително усложнено от факта, че той изпитвал състрадание и към двамата, усещал, как те взаимно се измъчват и сами са нещастни.

Когато в понеделник следобед се прибирал вкъщи и заварвал всичко спокойно, без следа от катастрофа, неговите страхове отново отзвучавали, той бил облекчен и се надявал, че нещата ще се оправят — до следващия уикенд, който той вече очаквал със страх. Следователно той никога нямал възможност да се чувства спокоен през уикендите и да се наслаждава на свободното време; случващото се между родителите не само засенчвало всичко, той дори заживял с представата, че сигурно следващият път няма да е толкова зле, ако той е много послушен, ако се откаже от собствените си желания, сякаш като жертва и противозаклинание.

С годините това дотолкова се установило при него, че той продължавал да преживява уикендите със старите, вече изцяло несъответстващи на действителността стракове и чувство за вина и чрез отказите си отново извършвал „противозаклинание“, като че ли все още трябвало да предотвратява злини и заплахи, които всеки момент можело да се случат. Той пак се радвал, когато уикендът отmine и отново можел да се залови за своята работа, естествено и защото не знаел, какво да предприеме в свободното си време.

Ако като момче се беше поддал на своите импулси, той поне веднъж би казал на бащата всичко, което си мисли за него, би захвърлил в лицето му своята горчивина и омраза, а вероятно би поискал да направи и нещо по-лошо. Но може ли едно дете да разреши този конфликт? В представите му бащата би го пребил от бой и това само би влошило ситуацията вкъщи; майката със сигурност би застанала на негова страна, но така само би насочила яростта на бащата още повече върху себе си и т.н. Неговата невроза бе оправдана с оглед на всички тези комплексни и сложни проблеми: тя го предпазваше от рисковани действия, изпълняваше функцията на едно магическо противозаклинание и беше разкаяние, покаяние, жертва и самонаказание, слети в едно. И тъй като афектите на омраза, горчивина и разочарование, както и неговият копнеж, неговата болка, чувството за срам и вина никога не могли да бъдат изразени, те създали, именно чрез тяхното потискане, основата за по-късните натрапливи симптоми. Ако той открито се бе конфронтирал с родителите си, ако можеше да сподели с тях или с някой друг това, което става с него, което го кара да страда и да се разкъсва от противоречиви чувства, той щеше да намери някаква изразна възможност и така нямаше да стигне до създаването на симптоми.

Нека разгледаме онези възпитателни среди, също благоприятстващи натрапливото развитие на децата, в които към въздействието на личността на родителите се прибавят и техните социални роли и обществен престиж, напр. военни кръгове, учители и духовници или други професии, които са непосредствено ориентирани към външно влияние и престиж и сякаш изискват натрапливи начини на поведение. Така например при военните — преди всичко при старите пруски военни — себевладеенето, биването-в-готовност и неоставянето-на-произвола-на-нещата бе мъжка професионална

идеология; „стойката“ се подчертаваше дори и от високите твърди униформени яки на офицерите.

Един офицер с висок чин имал двама сина: той бил много амбициозен по отношение на тях; те трябвало да отговарят на неговите точно определени очаквания. Възпитанието било прусашко в споменатия смисъл; проявите на чувства, да не говорим за плач, били забранени („немските момчета не плачат“). Всичко въкъщи трябвало да бъде като по конец, семейството да функционира като добре обучени новобранци на казармения плац. Преди лягане синовете трябвало в опъната стойка „да поискат разрешение“, по-големият точно един час по-късно от една година по-малкия, сякаш имал по-високо звание с повече свобода. По-малкият бил едно по-скоро музикално и чувствително дете, и заради това вече изглеждал женствен на бащата; „Ти изобщо не си истинско момче“, чувал всеки път, когато показвал необходимост от нежност или очите му се напълвали със сълзи, защото в следствие на закалителните методи на бащата през зимата ръцете му замръзвали до синьо и ужасно го болели — ръкавиците не били за мъже; закалката във всички възможни области била от изключителна важност. Бащата решил да изпрати сина в едно от прочутите навремето училища, в които се възпитавало национал-социалистическото попълнение. Естествено изобщо не попитали момчето за неговото мнение — децата трябва да се подчиняват безусловно, бащите знаят, какво е добро за тях. На 15-годишна възраст той постъпил в едно такова училище с военна подготовка, бил нещастен до смърт и не правел добро впечатление. Малко след това, по време на сбор, той бил остро смъмрен при рапорта, и започнал да заеква, което скоро се влошило дотам, че и дума не можело да става да остане в училището, което във всяко отношение трябвало да селектира само най-доброто. Така той объркал сметките на бащата, без да е отговорен за това. Същевременно този бил единственият изход, единственото решение, пред което и бащата трябвало да се преклони; съзнателното въставане на сина срещу бащата би било немислимо и със сигурност би довело до още по-строги мерки — но на момчето не му и хрумвала подобна мисъл. Несъзнаваното открило в симптома средството за постигане на това, което трябвало да бъде постигнато: да се отърве от омразното училище без чувство за вина, без да окаже открита съпротива на бащата и в същото време да задоволи желанието си за

отмъщение, тъй като той просто бил безсилен спрямо симптома; в страданието — понеже заекването било нещо мъчително и свързано с неудобство — се криело и несъзнавано самонаказване за бунта. Колкото и необходимо да е за детето здравословното ограничаване и безспорния авторитет на родителите, толкова опасно е едно авторитарно възпитание, което изисква безусловно подчиняване, без на детето да е позволено да пита за причината и смисъла на забраните. Сляпото покорство като крайна форма на този вид „възпитание“ създава масовия човек, който, закърмен в безпрекословно подчиняване, е способен да извърши всичко, каквото му бъде заповядано. Антиавторитарното възпитание — още това „анти“ би трябвало да ни направи скептични, защото едно „неавторитарно“ възпитание би било напълно достатъчно — изпада в другата крайност на един разрешен произвол, който е опасно да бъде вземан за свобода.

В някои тежки случаи поведението на твърдоглавост може да продължава цял живот. Тогава човек непрекъснато въстава срещу действителни или мними принуди, често възприема като принуда дори напълно естествени порядки и ги атакува. Тук става дума за онези трудни хора, които извличат своето самочувствие от своенравието си, принципино казват „не“ на всичко, намират недостатъци на всяко нещо и така по невротичен път наваксват това, което като деца не им е било позволявано.

В семействата, в които „персоната“ — както Юнг я нарича, ролята, която човек изпълнява в света или си мисли, че трябва да изпълнява — се взема много насериозно, децата особено често са принудени да изглеждат образцово възпитани. Поведението, което родителите „трябва“ да демонстрират „заради положението си в обществото“, и което светът очаква от тях, задължава децата да бъдат образцови, да представляват нагледно доказателство за добро възпитание, да се отличават от другите с примерното си държане и високи постижения и да не „срамят“ родителите си. Ситуацията става още по-сложна например в едно учителско семейство, в което детето е ученик в училището на бащата. В децата от тези среди сякаш винаги трябва да проблясва личността на бащата или ранга на семейството — би било немислимо, те да се провалят или по друг начин да изложат фамилното име. Това обстоятелство може да се превърне за тях в основа за натрапливо развитие — ако те не са достатъчно силни, за да

се спасят в бунта и „да изпаднат от рода“. Само по себе си това е по-здравословно, но няма да им бъде простено: нито от родителите, защото за тях то е доказателство за „лошия характер на детето“, а не и за тяхното погрешно възпитание, нито от по-широкото обкръжение, особено в селата и в малките градове, където всеки познава всеки — съседите скриват зад моралното негодувание своето злорадство.

Много деца биват жертвани пред олтара на тази професионална персона, на обществения, съсловен или социален престиж; да поставиш благо на децата над социалните си амбиции е знак за истинско човешко величие.

Така стигаме до още нещо, характерно за натрапливите хора: за да се предпазят, те стават зависими от общественото мнение, от това какво ще кажат „хората“, какво се казва и прави или не се казва и не се прави, от съответните конвенции. Този факт отново е отражение на тяхното възпитание, в което са слушали единствено „това не се прави“ и т.н., без да им се дават смислени обяснения за причините. Ако на детето се поставят забрани и изисквания, без да му се дават разбираеми основания, то едва ли ще е склонно да ги изпълнява. В отзвучаващия днес патриархат родителите сякаш по правило винаги имаха право и техният авторитет не се поставяше под съмнение. Още в мита за рая над Адам и Ева тегне една забрана без всякакво обосноваване, което, с оглед на човешката природа, съвсем естествено предизвиква тъкмо тяхното любопитство и така констелира грехопадението.

Вероятно от примерите стана по-ясно, колко многообразни и сложни са основанията за натрапливото развитие на личността, което тук можеше да бъде представено само в съкратена форма и сякаш на бързи обороти. Защото всеки живот се разиграва върху един изключително многопланов фон и човек би трябвало да е поет, за да е в състояние да улови и представи всичко онова, което в крайна сметка прави от нас точно хората, които сме.

Една тежко натрапливо болна, малко над тридесетте, отделяла за събличане и обличане до час и половина, за къпане два часа. Когато постъпи на лечение, тя се миеше около 6 часа на ден и беше прекратила всякакъв сексуален контакт с мъжа си. Децата ѝ не трябвало повече да я докосват, тя лежала почти целият ден в леглото и не можела да се допре почти до нищо без страх да не се изцапа или да

не забременее. Трябвало да я хранят, защото всичко, до което се докосвала, ставало нечисто чрез нея; Тя развила като „метастаза“ един натраплив страх от допир, който стигал дотам, че дори си представяла как става нечиста, само като види нещо нечисто — например дръжка на врата, пипана от много хора и т.н. Както легендарният крал Мидас превръщал в злато всичко, което докоснел, така за нея нечисто ставало всичко, до което се допирала.

По време на предварителния разговор тя седеше с прибрани крака и със склучени около коленете ръце толкова вдървено, че в края на сесията крайниците ѝ бяха изтръпнали и тя почти не можеше да се движи. Всеки пък, когато влезеше в кабинета, тя шепнеше в продължение на минути: „Аз не съм мръсна“ и едва след това можеше да се обърне към мене. Докоснеше ли някакъв предмет, наред с миенето тя трябваше постоянно да повторя това изречение, като магическо противозаклинание. Тази жена, която бе граничен случай на психоза, произхождаше от една пуританска среда в провинциален град в южните щати на Америка. Майката била строга и морално взискателна, бащата мекушав, лесно раним и сякаш се страхувал от живота. В деня на сватбата на дъщерята той се чувствал толкова зле, че трябвало да остане на легло и не могъл да присъства на празничното събитие. Пациентката била възпитана да се съобразява изцяло с родителите, да не им създава грижи, а те от своя страна се гордеели, че тя и нейният брат били смятани за най-добре възпитаните деца в малкия град. Те трябвало да бъдат образцови във всяко отношение; пушене, пиене, танци и играе-не на карти били забранени; до встъпването си в брак (на 30 години) тя посещавала неделното училище, където мъжете и жените седели строго разделени. Родителите били „толкова благи“, никога нямало плесници или сурови думи — „Ние са убивахме един друг с нежности“ каза тя веднъж особено показателно. На девет месеца вече пишкала в гърне. Когато била на 14 години, седящият до нея мъж в киното поставил ръката ѝ върху своя член; тя първо позволила това, после обаче избягала, чувствала се много виновна, но не споделила с никого случилото се. На 16 годишна възраст, по време на любовна игра в една кола, малко сперма попаднала върху ръката и палтото ѝ — така се сложило началото на нейното натрапливо миене, което първоначално сякаш не се различавало много от нормалното, само било по-често и по-

основно. Тя се чувствала съгрешила, изпитвала непросветена, каквато била — ирационалния страх, че е забременяла и развила симптоми на бременност с повръщане и закъснение на мензиса. Това тя също не разказала на никого — та как би могла да разочарова родителите, че ѝ се е случило нещо такова!

По време на лечението излезе наяве, че три години по-малкият ѝ брат бил безспорният любимец на майката; в семейството той минавал за гениален, недостижим за нея; тя самата смятала себе си най-много за средна категория, но успяла благодарение на старанието си за перфектност все пак да заслужи любовта на родителите. Тази линия на поведение правела естествено невъзможно всяко „биване лош“; тя потискала своята ревност, завист и омраза към предпочитания брат, като идеализирала него и родителите. Нейният страх от допир я карал да отваря дори и вратите вкъщи, само като натиска дръжката с лакът. Родителите наистина забелязали този факт, но „от съобразяване“ и такт пропуснали да му обърнат внимание — сигурно би ѝ било неудобно да говори за това. Така тя не получила отвън никаква помощ и нейните натрапливи симптоми все повече се засилвали. Между впрочем — както обикновено става — много преди разразяването на същинската натраплива болест тя показвала наченки на такива симптоми: седем-осем годишна тя не тръгвала за училище, преди три-четвъртите ѝ чорапи да се опънати еднакво високо на двата крака — алармен сигнал, който никой не разбрал. Още по-лошо би станало, както рядко се случва, ако я бяха наказвали или ѝ се бяха присмивали заради симптомите ѝ; тогава тя би трябвало да предприеме много по-сериозни, по-тайни защитни мерки; всички в това семейство били просто твърде „тактични“, за да говорят за това; което обаче за съжаление означавало, че тя била изоставена сама със своите проблеми.

Когато след известно време ѝ намекнах, че тя сигурно е идеализирала своето семейство, защото в едно толкова „честито“ обкръжение, каквото тя смята, че е имала, не би трябвало да развива своите симптоми, и че ми се струва, че тя сякаш е насочила към самата себе си афектите и агресията, които никога не е могла да си признае, камо ли да им даде израз, тя ме погледна изпълнена с омраза и тържествено ме увери, че нейните родители са били „винаги благи“. В противоречие с казаното обаче бе нейният инициален сън: „Аз виждам

гроба на моята майка и датата върху него, която забравих“ (майката още бе жива). И до днес родителите не знаят нищо за нейната болест: „Ако трябваше да им пиша, че съм имала сексуални контакти преди брака, щях да ги разстроя до такава степен, че те не биха го преживели; по-добре да си остана болна.“ Тя не можеше да отиде на лекар в града, в който живееше, защото тогава би ѝ се наложило да говори за своята сексуалност и връзките си преди брака; затова тя си мислеше, че и занапред ще трябва да живее със своите на-трапливости. Симптомите се бяха влошили, защото нейният мъж, един витален човек, изпитващ удоволствие от чувственото, проявявал по-големи сексуални претенции към нея — тя смятала сексуалността за допустима само с оглед на единствено разрешената цел — създаване на деца.

ДОПЪЛНИТЕЛНИ СЪОБРАЖЕНИЯ

В известен смисъл бихме могли да кажем, че навиците вече са наченки на натрапливости. Определени церемонии, например последователността на ставане, измиване и обличане или други „любими навици“, които трайно са се установили, ни доставят определено задоволство и ние лесно губим доброто си настроение, ако не можем да ги упражняваме както сме свикнали. Но тези навици не биват възприемани като мъчителни, като принуда; те до голяма степен възникват заради икономия на време и сили, и ние бихме могли да ги променим, ако поискаме, ако това ни изглежда целесъобразно. Много такива церемонии са широко навлезли в нашия социален, обществен и религиозен живот. Към нашето битие-в-света спада и създаването на порядки и правила на поведение, които обикновено спазваме. Едва когато човек не е в състояние да се държи другояче, освен да прави определени неща само по един точно определен начин, дори и ако това е безсмислено, можем да говорим за натрапливости.

Ние видяхме, че закостенелите възпитателни методи, твърде авторитарното и принципно поведение на родители и възпитатели често се превръщат в задвижващ натрапливото развитие механизъм, особено ако прекалено рано се вменяват на детето. Необходимостта да се избягват всички нежелателни начини на поведение отрано прокарва пътя към перфекционизъм, към нетолерантност спрямо себе си и другите, към диктаторски и догматични черти. Този перфекционизъм на натрапливия винаги успява да намери начин да излезе на повърхността, и може да доведе до чужди и враждебни на живота нагласи. Той иска да предпише на живота какъв трябва да бъде. Колкото повече иска да принуди живота — първоначално е трябвало да принуди живота в себе си, — толкова повече тези усилия се превръщат в принуда за самия него. Защото само вечно бдящият над „хаоса“ контрол и неговото полагане в правила и закони може да даде гаранцията, че няма да се случи нищо, което не бива да се случи. Дори една накриво окачена картина понякога страшно дразни — не само от естетически съображения, а и защото с това се нарушава порядъкът,

законът, как трябва да висят картините. Всички тези толкова маловажни отклонения от „нормата“ напомнят за възможни заплахи, от рода на: щом даже картините започнаха да висят накриво, кой знае какъв ли още безпорядък ще настане и в крайна сметка нещата ще се изплъзнат от контрола ми. Така разгледани, някои начини на поведение на натрапливите хора стават по-разбираеми: тяхната голяма дразнимост, а също и чувствителността, с която реагират на дреболии — за тях една дреболия вече може да означава началото на края, едно малко непостоянство и кратко отслабване на вниманието може да доведе до пробив на потиснатото, да се превърне в последната снежинка, която кара лавината на изтласканото да тръгне неспирно надолу.

Геолозите са формулирали едно парадоксално изречение, което сякаш прави казаното още по-ясно: тъй като, отстранявайки обгръщащите слоеве, човек лесно може да се престарае и да нарани вкаменелостта, те дават съвет никога да не се нанася последният удар. Тъкмо това трудно се отдава на натрапливия; неговият перфекционизъм непрекъснато го тласка към крайна прецизност. Колкото и правилна и необходима да е тази нагласа в области, в които прецизността е първо и последно изискване, например за функционирането на една машина, за стабилността и солидността на една постройка, толкова ограничаващо е нейното въздействие в сферата на живата природа, а също и на живото, близко до живота мислене. Само един натраплив дух сериозно може да размишлява върху въпроса, колко ангела се събират на върха на една игла; натрапливото мислене лесно преминава в стерилни орбити и не рядко се превръща в бариера, задържаща свободната творческа сила. Те надценяват необходимостта да се застраховат срещу възможни грешки и заблуждения, което ги кара никога да не приключват с корекции и подобрения, защото перфектността все още не е достигната. Така натрапливите хора са изложени на опасността да доведат до абсурд сами по себе си истинни познания и възгледи, в желанието си да ги издигнат до абсолютна, опростяваща всичко вечна валидност. Но разгледано в по-общ план, те може би осъществяват по този начин една от закономерностите на живота: със своите строго определени и желаещи да определят схващания те възбуждат едно срещуположно движение, което, живо и близо до действителността, коригира

твърденията, отново ги релативира и с това дава тласък за по-нататъшно развитие и извежда от стерилността. Натрапливото „quod dixi, dixi“ — казаното е казано „веднъж завинаги“ не допуска никакво по-нататъшно живо развитие. Твърде показателно за натрапливата нагласа би могло да бъде следното изказване на един експериментален психолог относно душата: Ние наистина не знаем какво точно измерваме-но това, което измерваме, измерваме точно.

Във всекидневния живот линията, тръгваща от трябва-още-веднъж-да-погледна дали кранът на газта е затворен, дали вратата е заключена, често води до все по-тежки и отнемащи време натрапливости, които сякаш имат свой собствен живот. Дори засегнатият обикновено ги възприема като чуждо на Аз-а случващо се, което му е натрапено: той няма друг избор. Ако все пак се опита да не изпълни натрапващото се, в него се пораждат неопределени страхове и чувство на безпокойство. Характерното в случая е, че човек рационализира пред себе си и пред другите своите натрапливости, опитва се да ги представи за разумни, защото усеща неестественото в това да-не-можеш-иначе и не иска да го признае. Когато някой покрива с тоалетна хартия седалката на тоалетната чиния, натиска с лакът дръжката на вратата и обяснява поведението си с опасността от инфекции, това вече е прекалено; то може да се превърне в страх от инфекции, който привижда навсякъде бактерии и все повече стеснява жизненото пространство.

Възможността за помощ е заложена в осъзнаването на същинските причини за натрапливостите и в допускането и интегрирането на плашещите и затова избягвани жизнени импулси. В повечето случаи става дума за агресивни, афективни и сексуални импулси. Аз вече споменах, че човек, който Постоянно се брани от обявеното за забранено, индиректно и трайно се занимава с него. Това хвърля светлина и върху хората, които фанатично се борят срещу нещо: фанатикът на целомъдрието надушва навсякъде сексуалното, и в борбата за целомъдрие продължава да се занимава с „мръсното сексуално“ — но от „морални мотиви“, както изобщо е присъщо на натрапливия човек: по-скоро да се бори срещу злото, отколкото за доброто.

Един пациент с натраплива структура на личността можеше часове наред да седи пред един водопад, омагьосан от това, което сам

не беше в състояние да направи: да се остави на течението, да излее себе си без страха, че в един момент няма какво повече да дойде, че нещо отива към своя край. Лесно разбираемо е защо застраховащото се срещу преходността поведение на натрапливите се простира преди всичко върху боравенето с времето и парите. Тук ние най-силно усещаме преходността и същевременно възможността да задържим в своя власт илюзията за трайност и сигурност: как аз разполагам с моето време и с моите пари, зависи само от моята воля. В романа си „Госпожицата“ Иво Андрич превъзходно обрисова една натраплива личност с цялата ѝ безизходна трагика.

В практиката на американските погребални бюра мъртвите да бъдат така реалистично приготвени, че да изглеждат като живи, намира израз нежеланието да се признае преходността и смъртта, граничецо с ужасяващото. Това бива надминато от предприемчиви бизнесмени, които срещу огромни суми замразяват мъртвите — един ден науката ще бъде в състояние да ги събуди отново за живот. Но — безсмъртни са само тези, които не познават смъртта; включването на смъртта, дори и на собствената, принадлежи към биването човек и едва то прави човека действително човек.

Нека сега се опитаме да екипираме начините на поведение на натрапливите в най-съществените сфери на живота. В религията те проявяват склонност към догматизъм и ортодоксалност с присъщата и на двете нетолерантност спрямо инаковярващите. Техният образ за бога често носи аспекта на строгия и наказващ отец, който притежава всички патриархални качества и изисква безусловна вяра и подчинение. Те често се поддават на суеверни и магически представи. Впечатляват се от ритуали и церемонии, чието спазване може да стане за тях по-важно от същинската вяра. Само натрапливи мозъци биха могли да родят идеята за индулгенциите и откупуването на греховете. Воденичките за четене на молитви и молитвени броеници — когато не служат за концентрация и вглъбяване — лесно се превръщат в шаблонно изпълняване на едно предписание. В своя разказ „Шутът Памфалон“ Николай Лесков описва впечатляващо една такава перфекционистко-натраплива набожност, на която противопоставя обикновената човечност на героя.

Натрапливите хора строго се придържат към всякакъв род институции, правила и принципи, и в буквалното им следване ги

правят механични и безсмислени; и тъй като те до голяма степен представляват несъзнателна защита от страха, натрапливите стават много нетолерантни, ако нещо разклати тези принципи, защото това би снело тяхната защита от страха. Но тъкмо заради стремежа им към абсолютност тяхната вяра винаги е изложена на опасността, да бъде обхваната от съмнения — та тя не си позволява никакви въпроси и съмнения; затова при тях нерядко се срещат най-тежките битки в името на вярата и непрестанните усилия да се потисне или опровергае съмнението. Както при всички изтласквания, и тук потиснатото може изведнъж да избие навън, в случая под формата на богохулствени мисли. Докато църквата с нейната политика на власт злоупотребява с религията, за да държи будни у вярващите чувствата на страх и вина, тя ще насажда у тях натрапливи черти, за което свидетелстват много еклезиогенни неврози; днес се долавя един опит за освобождаване, съпротива срещу това лишаване от самостоятелност. Обикновено натрапливите хора стигат до кризи, когато техните желязно застъпвани принципи, мнения, теории и т.н. се сблъскат с ново развитие, с нови познания и напредък, които застрашават тяхната досегашна ориентация и ги принуждават към отказ от системата им; или когато сякаш нещо заплашва тяхната сигурност и собственост.

Като родители натрапливите са благонадеждни, последователни и съзнаващи отговорността си. Те убедително застъпват определени ценности, дават опора и насока. Със засилване на натрапливата структура това поведение става все по-закостеняло и безпрекословно. Докато съм жив, няма да разреши нищо да се промени; когато бяхме деца, и на нас това не ни беше позволено; ако това се случи още веднъж, тогава всичко между нас е свършено и т.н. са само някои типични примери. Те прекалено малко се съобразяват с възрастта и спецификата на детето, оставят му твърде малко пространство за действие и игра, и трудно променят представата си за него; за тях навсякъде е валиден основният закон: Който веднъж излъже, на него вече не му се вярва. Натрапливите често са типът „край и баста“, за който едно „не“ значи и си остава „не“, след като веднъж вече е било казано, без възражения или основания; това изисква сляпото послушание на детето и го лишава от свобода. Те създават у него чувството, че грешките трудно могат да се поправят, често са злопаметни, така че и най-малките „провинения“ се превръщат в нещо

значимо, а страхът от вина и наказание, страхът от угризения на съвестта се засилва допълнително от продължително скарване и трудна за извоюване прошка. Те отрано поставят граници на детето, тъй като се страхуват, че всяко отпускане би могло да има опасни последици. Натрапливите нямат доверие в естественото развитие, защото самите те не са го преживели. Адекватната на възрастта изпробваща активност на детето се възприема като израз на опасни черти на характера и пред него се поставя свръхизискването отрано да бъде перфектно — например да проявява качества като безсмислена точност, педантична подреденост и т.н., то трябва на всяка цена да изяжда всичко, което се слага на масата, и то в количества, които друг определя. Ако детето демонстрира характерното на възрастта упорство, те вече виждат в него бъдещия бунтовник, нещо, което трябва своевременно да се избие от главата му. Посредством смазващото трябва-всичко-отрано-вече-да-се-умее детето става несигурно и получава чувство за малоценност; това, дали ще бъде обичано, винаги зависи само от постиженията му. Така от страх и поставяне на свръхизисквания човек може да отгледа кариеристи и неудачници. Възпитанието задушава не само експанзивните и агресивните, но най-вече сексуалните импулси на детето. Ако то все още не владее своята моторика и по невнимание бутне нещо, бива смъмрено, сякаш случилото се е било разрушително не само като резултат, а и като намерение. Това може да доведе до пълна неувереност в отнасянето към собственото тяло, както вече видяхме. Същевременно така биват задушавани в зародиш първите опити на детето да се упражнява в изграждането на конструктивни и художествени способности. По този начин тези родители отглеждат в най-добрия случай шпалирни, вместо свободно растящи дървета, те повече дресират, отколкото възпитават, и превръщат децата в марионетки. Във възпитанието те отдават голямо значение на наказанията и тук често се проявява тяхната садистична страна — в желанието си да изискват подчинение, в строгостта на наказанията, които карат детето да изпитва властта на родителите и нерядко го унижават. Стоенето е ъгъла и налагането с бой бяха популярни форми на наказване в училищата и семействата и в началото на нашето столетие. Необходимостта-да-молиш-за-прошка (никога няма да правя повече така) и т.н. също спада към онези възпитателни мерки, които

могат да разрушат у детето чувството за лично достойнство и същевременно изискват от него нещо неизпълнимо.

Тези родители, самите те ограничавани и натрапливо възпитавани, трудно признават на децата правото на свобода, което те не са имали, и така възпроизвеждат традицията, в която са израснали, въпреки че сами са страдали от нея. Затова иатрапливите родители изпадат в най-ожесточени конфликти с младото поколение, на което трудно успяват да наложат своя закон на генерациите. Те продължават да застъпват „изпитаните“ възпитателни методи и не забелязват, че междувременно светът се е променил и че младите трябва да израснат в един друг свят. Така при тях често се стига до най-острите стълкновения между стари и млади; те смятат, че винаги трябва да демонстрират своята власт и превъзходство и трудно могат да признаят собствените си грешки, сякаш с това биха накърнили достойнството си. Те си мислят, че трябва да бъдат абсолютни авторитети и да оставят у младите впечатлението за безпогрешност.

Сънищата на натрапливите хора се отличават със семплост и безцветност. Като цяло те сънуват по-рядко, което означава, че по-трудно от другите задържат своите сънища в паметта си; изобщо те много трудно намират достъп до дълбоките несъзнавани пластове на душата. Те изпитват недоверие към сънищата, които определят като пяна, вместо да ги възприемат насериозно. Техните сънища обикновено представят жизнените процеси в технико-механични образи, като израз на тяхната отдалеченост от телесно-природното; често се среща темата неудобство, както и анални теми, което свидетелства за връзката между възникването на техните натрапливости и възпитаването в хигиена. В сънищата задържаната агресия се проявява като елементарен пробив (изригване на вулкани, земетресения, срутване на бентове и т.н.). Нерядко присъства и темата импулс — противоположен импулс, извършването на действия, които отново се снемат в същия сън.

Освен към вече споменатите професии, свързани с власт, натрапливите хора проявяват структурно обусловена склонност и към такива, в които определяща роля играят точност, солидност, прецизност, отговорност и цялостен поглед, които изискват повече издръжливост, задълбоченост и търпение, отколкото инициатива, гъвкавост и творческа свобода. Те обикновено притежават отлични

познания в своята професионална сфера, те са благонадеждни и много активни. В зависимост от степента на натрапливост те могат да достигнат върхови постижения или да се посветят на дейности, в които точните предписания снемат необходимостта от собствени решения; импровизирането не е тяхната сила.

Те са както съзнателни, отговорни, така и педантични чиновници; занаятчии, в чийто занаят прецизността е решаваща; изследователи в точните природни науки, юристи, хирурзи, финансови чиновници и банкери, педагози и духовници, систематици във всички възможни области. Често само една крачка разделя положителните от отрицателните качества на тази структура на личността. Например съдията може да бъде както съзнаващият отговорността, стремящ се към обективност съдник, така и безчовечният „човек на параграфите“, за когото стореното е сторено и който изобщо не пита за мотивите и психосоциалните основания, защото те биха направили несигурна неговата съдеща според буквата система, която не само му придава власт, но и му спестява собствените решения и може би скрупули. Духовникът тук може да бъде както образцовият баща на общността, така и неумолимият морализатор, който със заплахи за наказания в ада и със събуждане на чувство на страх и вина неоснователно си присвоява една почти граничеща със садистичното власт. Обикновено натрапливите хора проявяват интерес към всичко историческо; привлича ги историята като такава, както и историята на изкуството, медицината, философията и т.н.; това, което вече е минало, не може повече да отmine, и така заниманията с него носят нещо от безвремието. Те се интересуват най-вече от археология, история на древните култури и сродни области; сред филолозите те са класическите филолози, сред историците праисториците и т.н.

Политиката е съблазнителна за натрапливия, особено от гледна точка на властта; тук той може най-легитимно да изживее своите желания за власт и от неговите човешки качества зависи, как и доколко ще го направи. Като цяло той е склонен повече към консерватизъм и към това, да остава верен на съответната партия или на съществуващия режим, не на последно място и заради нагласата, че старото все пак е изпробвано и познато. Той отхвърля като чужди на същността му всяка крайност и всякакъв род експерименти.

По разбираеми причини натрапливите черти обикновено се засилват с възрастта, когато един дълбок жизнен инстинкт кара човека изобщо да се залови по-здраво за това, което все още има и да се опита да спре потока на времето. Така гореописаното натрапливо поведение може да придобие у него още по-отчетливи форми: той иска на всяка цена да задържи своята власт и позиция, да не отстъпи мястото си, даже и когато той, остарял, вече не е в състояние да го заема, което може да премине в омраза към всичко ново и младо. Натрапливият особено трудно се примирява с остаряването — изцяло ориентиран към постижения и устрем, той тепърва трябва да се учи да се оставя на случващото се, да отпуска юздите. Той обича да се смята за незаменим; при него отслабването на силите лесно води до хипохондрични черти, до изпълнено със страх самонаблюдение и до фанатизъм по отношение на здравето. Тъй като има очи само за отслабването на силите, на обичайните постижения, той не възприема шансовете на остаряването, заложи в освобождаването от задължения и в предоставянето-на-случващото-се. При силно изразени на-трапливи черти закостенялата своенравност може да направи умирането особено мъчително, защото той гледа на всяко отстъпване като на слабост, и това тук често води до най-ожесточените битки със смъртта.

Понякога обаче тези хора достигат тъкмо в старостта едно патриаршеско величие и достолепност и могат да се превърнат в символ на застъпването от тях ценности. Тогава за тях смъртта става природна необходимост, бунтът срещу която е безсмислен; тя е последната реалност, пред която човек трябва да се преклони и да приеме подобаващо и с достойнство, когато настъпи часът. Те своевременно уреждат своите задължения и изготвят завещанието си. Някои се опитват чрез условията в завещанието да упражняват власт и след смъртта си.

Ако натрапшивият не достигне тази зрялост, той може да вижда целия смисъл на живота единствено в това, да продължава да живее на всяка цена, което води до страховити начини на съществуване; изтласканият страх от смъртта се трансформира в невъзможност да изхвърлиш каквото и да е; човек трупа около себе си излишни предмети и отбягва всичко, което му напомня за преходността и края.

Ако отново се опитаме да скицираме линията, която води от здравия човек с натраплива структура през по-силно натрапливия до същински натрапливо болния, се очертават две възможности: при хората с витално силни заложби тази линия тръгва от деловия, верен на дълга си, надежден човек и посредством нарастващо отрезвяване стига до честолюбивия карьерист — до непоправимия своенравник и вечно недоволния — до тираничния човек на властта, деспота и автократа, чак до същински натрапливо болния; в нейния край би се намирала болничната картина на психотичния кататоник. Линията на витално по-слабите изглежда по следния начин: приспособяващи се хора (небиещи на очи) — предимно застраховащи се, изпитващи страх от живота — съмняващи се и протакващи — педанти и вечно недоволни — подмазвачи и слагачи — аскетични хипохондрици; на края и тук стоят натрапливо болните в строгия смисъл на думата.

Здравият човек с натраплива структура се отличава със стабилност, издръжливост на натоварвания и чувство за дълг. Той е усърден и старателен, планиращ и целенасочен; тъй като обикновено е устремен към далечни цели, повече го интересува това, което иска да постигне, отколкото това, което вече има, и често не знае как да се наслаждава на настоящето. Със своята последователност, вещина и жилавост, със своето съзнание за отговорност и силно изразен усет за действителност, той е в състояние да постигне нещо голямо. Присъщи са му добродетели като солидност, коректност, надеждност, постоянство и чистота — също и в преносния нравствен смисъл на думата. В чувствата си той е по-скоро сдържан, но постоянен, както изобщо винаги залага на трайността и не се оставя лесно да бъде отклонен от вече планираното. Неговото основно настроение е сякаш сериозният поглед върху живота; той застава зад схващанията си, добросъвестен и загрижен за обективността. В своята книга „Филип II“ Райнолд Шнайдер обрисова един човек от голяма величина, принадлежащ към този структурен кръг.

Следователно опасността при тези хора винаги е заложена в това, че те твърде едностранчиво подчертават своята потребност от трайност и сигурност. Затова за тях е от особена важност, да разпознаят зададената по този начин възможност за заставане в неподвижност. Те би трябвало повече да интегрират противоположния импулс на готовност за жива промяна и да се осмелят на това, от което

смятат, че трябва да се застраховат: приемането на преходността. Те би трябвало повече да се учат не само да искат, а и да се оставят на случващото се. В рамките на общността те имат важната функция да запазват и възраждат традициите; в някои отношения те са „опората на обществото“, ако тяхната застраховаща и жадна за власт страна не вземе връх и не ги превърне в задържащи развитието фактори; тогава те биват победени от по-жизнени противоположни сили.

ХИСТЕРИЧНИТЕ ЛИЧНОСТИ

Във всяко начало живее едно вълшебство...

Хесе

Вълшебството на новото, очарованието да опознаеш неизвестното, радостта от осмеляването — те принадлежат също толкова към нашата същност, колкото желанието за трайност и сигурност. Приключението ни изкушава; чуждите страни ни привличат; ние познаваме както носталгията по дома, така и носталгията по чуждото, както копнежа по сигурна закрила, така и по впечатления и преживявания, които взривяват обичайните рамки, обогатяват ни, разкриват нови страни в нас и ни променят. Ние търсим нови контакти; нещо ни тласка да опознаем и изчерпим всички възможности на нашата същност, да се разширим, да съзреем и станем по-цялостни в срещите ни с другите хора.

С това ние стигаме до четвъртата и последна основна форма на страх, на страха от неизбежното, от необходимостта и от ограничеността на нашия порив за свобода. Този страх е огледален образ на онзи, който натрапливият човек изпитваше. Ако натрапливите се бояха от свободата, от обрати и риск, то при разглежданите сега хистерични хора става дума точно за противоположното. Те решително се стремят към промени и свобода, казват „да“ на всичко ново, обичат да рискуват; бъдещето, което се простира открито пред тях с всичките си възможности, е големият им шанс. И съответно те се боят от всички ограничения, традиции и твърдо установени закономерности, които бяха тъкмо ценностите на натрапливите хора. Или казано отново на езика на народната мъдрост: те живеят според мотото случилото се един път не се е случило — това означава, че в крайна сметка нищо не е обвързващо и задължаващо, нищо не може да предявява претенции за вечна валидност. За тях всичко трябва да остане относително, жизнено и цветно — важно е единствено настоящето, мигновението.

„Carpe diem“ — използвай възможността, вероятно тя никога няма да се появи отново. Миналото е отминало и вече не е интересно; бъдещето е широкото поле на възможностите; но те всъщност не са запланувани — това отново би било прекалена установеност, важно е само човек винаги да е отворен за тях, готов да се откъсне от наличното.

Как би изглеждала ситуацията на един човек, който, на езика на нашето сравнение, пренебрегва свързващата всичко, концентрираща сила на привличане и се опитва да живее предимно противоположния импулс на центробежната сила? Това би означавало човек да живее в мигновението, не с твърди планове и ясни цели, а винаги в очакването на нещо ново, в търсенето на нови очарования, впечатления и приключения, да се оставя да бъде отклоняван от нещо и съблазнявай от царящите в момента възбуди или желания, които му се предлагат отвън или отвътре. Такъв човек се нуждае преди всичко от чувството за свобода, защото порядките и закономерностите констелират страха от определянето, от невъзможността да избягаш. Общовалидните, задължителни порядки биват преживявани предимно под аспекта на-ограничаване на свободата и затова по възможност отхвърляни и избягвани. Така преследваната свобода е повече свобода от нещо, отколкото за нещо.

Какво се случва, когато човек не е готов да приеме валидните правила на игра в съвместния живот на хората, закономерностите в природата и живота? Тогава той живее сякаш в един гумен свят, който изглежда произволно податлив и разтегляем, чиито порядки в крайна сметка няма нужда да бъдат вземани насериозно, защото те също постоянно се променят. В един такъв свят човек винаги намира задна вратичка, за да се изплъзне от евентуалните последствия на своето действие. Законът за каузалността например, за връзката между причина и следствие, може да е в сила в сферата на физическата природа — аз не съм склонен да призная валидността му по отношение на мен, и кой знае, може би тъкмо тук и днес той не важи.

Естествено в такъв случай човек най-много се страхува, и по възможност избягва всичко, което ни определя и ограничава веднъж завинаги: биологични дадености като половите роли на мъжа и жената, стареенето и смъртта, но също така и конвенции, предписания и закони, всякакъв вид правила на игра, които един колектив създава с

оглед на общуването между хората. Нека обобщим всичко това: той се бои най-много от неизбежно ограничаващите ни страни на живота и света, които обикновено обозначаваме като действителността, „реалността“. Следователно става дума за света на фактите, към който ние трябва да се приспособим и който трябва да приемем, съзнавайки нашата зависимост от закономерностите на живота.

Хистеричният човек разполага с тази реалност твърде нашироко: поставя я под въпрос, релативира я, омаловажава я или я недовижда, опитва се да я взриви, да ѝ се изплъзне и да използва всички останали възможности, за да я избегне и да не я признае. С това той придобива една привидна свобода, която обикновено с времето става все по-опасна, защото така човек живее всъщност в един недействителен, илюзорен свят, в който съществуват само фантазии, възможности и желания, но не и ограничаващи реалности. По този начин той все повече и повече заживява в една псевдореалност, в една „недействителна действителност“. Но колкото повече се отдалечава от реалността, толкова повече той заплаща своята привидна свобода с факта, че не познава „действителната действителност“, че не може да общува с нея. Поради тази причина опитите му да участва в нея са твърде неумели и затова протичат разочаровашо, вследствие на което той още повече се оттегля в своя свят на желанията, а пропастта между този свят и действителността става все по-голяма — неизбежният дяволски кръг за хората с хистерична структура.

Нека разгледаме по-отблизо аспекта на псевдодействителността. Една от реалностите на нашето съществуване е вече споменатият каузален закон за причина и следствие, действие и резултат, който ние не можем безнаказано да омаловажаваме. Воден от чувството, че този каузален закон само ограничава, принуждава към последователност и откази, хистерикът се опитва да се изплъзне от него посредством политиката на щрауса. Той се държи така, сякаш каузалността не съществува. Завладян от някакво доминиращо, моментно желание, за чиито възможни последствия не иска и да знае, той сякаш действа според мотото след мен и потоп. Той наивно се надява, че може би тъкмо за него не са валидни каузалността и последователността на случващите се събития, или поне не във въпросната ситуация. Хистеричният човек е дотолкова погълнат от своето желание, от това, което в този миг иска да има, да постигне, че поставя себе си над

възможните последствия; той мисли, така да се каже, само за края и прескача каузалността, което може да му придаде едно изключително сугестивно въздействие. Един пример в това отношение:

Учениците от едно училище трябвало да продават значки с благотворителна цел. Всеки от тях получил по един формуляр, в който се вписвали сумите, събрани от дарители и съответното количество значки за продаване. Със своя естествен чар и пленяваща усмивка тринадесетгодишната Инге успявала да спечели хората и те не можели нищо да ѝ откажат. Тя набързо продала значките си. Изведнъж изпитала силно желание да направи нещо за себе си — та нали добре се била потрудила и си го била заслужила. В същото време парите били изкушение: те предлагали толкова много възможности — за произхода и целта им тя вече не се замисляла — във всеки случай в този момент „те ѝ принадлежали“. Тя не могла да потисне желанието си, взела малко от събраните пари и си купила любимите сладки — с характерната за тези хора неясна представа, че „все някак“ ще у оправят нещата, погълната само от потребността, която изисквала неотложно задоволяване.

Хистеричните поначало се отличават с нисък праг на напрежение, с липса на склонност или способност да понасят изобщо напрежения в потребностите си. Всеки импулс, всяко желание трябва възможно най-бързо да бъдат задоволени, защото чакането е непоносимо. Затова те лесно се оставят да бъдат съблазнени и трудно устояват на изкушения.

Още на същия ден списъците и парите трябвало да бъдат предадени в училище. Какво да прави? Тя отишла при учителката си и помолила за още значки; със сигурност би могла да продаде и допълнителните, след това ще донесе всички пари заедно — събраната вече сума тя междувременно била оставила вкъщи (изнамирайки няколко извинения в повече, което също е характерно за хистеричните, защото едно оправдание или лъжа се нуждаят от толкова повече „основания“ колкото „по-къси са им краката“, във всеки случай повече, отколкото едно отговарящо на истината деяние). Тя получила нови значки; с това спечелила време, а и надежда, че може би ще се случи „чудото“, което би разрешило нейната ситуация (печеленето на време и зальгването на другия с обещания също са типични за хистеричните). Скоро се свечерило и дошъл последният срок за предаване на парите.

Момичето стигнало до едно — както ѝ се сторило — блестящо хрумване: отишла при съседката и я попитала, дали не може да ѝ заеме до утре липсващата сума, защото спешно се нуждаела от няколко тетрадки; казала, че майка ѝ в момента е на гости при приятелка и не може да я намери. Тя получила сумата и с това отново спечелила време и пространство за чудото; поне била в състояние да предаде всички пари. Съседката и заемът били забравени, с тайната надежда, че ако не мисли за тях, може би и съседката ще забрави за тези „няколко стотинки“.

Тези хора са виртуози в създаването на такива неопределени представи и очаквания за възможни чудеса и магически решения; те с учудваща наивност вярват, че по този начин ще се изплъзнат от изискванията на действителността, например според мотото: Това, което не знам, не ми създава главоболия. А и в крайна сметка, всеки човек понякога забравя нещо... В описания по-горе случай добре можем да разпознаем тенденцията към изместване — същинското, а именно откраднатите пари, вече е забравено; в паметта е останал само легално взетия от съседката малък заем, който, разбира се, ще ѝ бъде върнат, как и кога не е важно в момента. Ако ѝ направят забележка преди да е успяла да върне парите, тя винаги може да каже, че просто е забравила, нека да я извинят. Възможно е и съседката да не си спомни за случая — та за нея това е само една незначителна сума, а и аз също съм ѝ правила услуги. Или — може пък „отнякъде“ внезапно да ми дойдат пари, или сама да ги спечеля — с времето ще дойде и решението.

След няколко дни съседката помолила майката на Инге да ѝ върне заема, цялата работа излязла наяве и била много по-неприятна, отколкото едно своевременно признание. Невъзможността да се откаже от задоволяване на своето желание „на мига“ бе причината за една верижна реакция от неприятни последствия, което сякаш бе твърде висока цена за краткото удоволствие.

Примерът е показателен в много отношения; той представя цяла поредица типични хистерични начини на поведение: обсебеност от желанието и порив за задоволяването му „на мига“, които не позволяват да се мисли за нищо друго; нереална нагласа, проявяваща се в незачитане на последиците от собствените деяния, от взаимовръзката между действие и следствие; желание да се спечели

време и вяра в чудеса; изобретателна ловкост в изплъзването от последствията, при[^] което обаче запълването на една дупка отваря следваща; пресъчиняване и фалшифициране на „историята“, т.е. на действителния ход на събитията, съобразно желанията; умение да се забравят неприятни неща, преди всичко собственото чувство за вина; и най-накрая избягване на неприятни необходимости, като това човек да се отказва, да чака и да застава зад своите действия. Сякаш именно за тези хора се отнасят думите на Ницше: „«Аз направих това», казва паметта ми, «не може да съм направил това» — казва гордостта ми и остава непреклонна. Накрая паметта се предава.“

С подобен замах се характеризира отношението на хистеричните и към една друга реалност, тази на времето. Точността, планирането и разпределянето на времето за тях са нещо досадно, то им се струва педантично и маловажно, което обаче нерядко става за сметка на другите.

Или да вземем биологичната реалност, нашата зависимост от полово обусловените дадености, от процесите на съзряване и стареене. И тук хистеричният човек не позволява да бъде определян; той иска възможно най-дълго да остане безгрижно дете, или поне юноша, защото към тях светът е все още снизходителен и не е нужно те да бъдат изцяло отговорни. Отговорността е едно от онези неудобни понятия, които изискват да се определиш, които напомнят за каузалния закон и за тягостните последици. А що се отнася до стареенето — има средства, с които то може да бъде задържано; човек е на такава възраст, на каквата се чувства, а и няма защо да казва на всеки годините си. Ако се избягва всичко, което го кара да изглежда стар, може да се съхрани илюзията за вечна младост. Наред с облеклото съществуват много други възможности за поддържане на тази илюзия — козметични средства и пластична хирургия; хистеричният по възможност не допуска до себе си грижи и напрежения; той се брани от тях, като заявява, че тъкмо сега не е в състояние да ги понася, а ако те са неизбежни, той винаги може да се разболеє к така да им се изплъзне.

Подобно е положението с етиката и морала. Докъде би стигнал човек, ако ги приеме за задължаващи, и кой ли наистина го прави? Случилото се един път не се е случило и все още не води до никакви последствия. Кой изобщо е наясно, какво е добро и зло; в крайна сметка всичко е относително и зависи от гледната точка. По този начин

светът става приятно пластичен и гъвкав, а за сторените грешки все има някакво обяснение. И преди всичко: кой знае какво се случва с някого, какво вече се е случило с него? За щастие мислите са свободни, и ако достатъчно убедително увериш другия, че всичко е станало така, както ти се е искало да стане — никой не може да докаже обратното.

Логиката също е една толкова досадна реалност. Но човек е в състояние да се изплъзне до голяма степен и от нея като обяви собствената логика за различна от тази на другите, но затова пък не по-малко логична. Ако хистеричният извършва скокове в мисълта, които другият не може да последва и затова ги определя като нелогични, то това е негов проблем; аз самият ги разбирам и намирам за логични. И какви фантастични възможности предлага езикът, ако човек веднъж вече е прозрял, че може да прави с него каквото си поиска и да поставя другите в мат! Така той развива една псевдологика, която стига дори до съзнателни или несъзнателни лъжи, в които е трудно да бъде уличен.

Такива хора също не съзнават същинския си страх — в случая от необходимостта и окончателността. Вместо това у тях срещаме страхът от преминаване на открити пространства и улици (агорафобия), страхът от пребиваване в затворени помещения, в асансьори, железопътни купета и т.н. (клаустрофобия). Често се срещат и фобии, свързани с животни. Тези страхове представляват изместване на същинския страх върху нещо второстепенно и безобидно, преди всичко върху нещо преодолимо. Ако например човек се страхува от асансьори или мостове, той може като цяло да ги отбягва и така да се скрие от страха си. Същинският страх — от ограничаване на свободата или от ситуация на изкушение, за която той не е дорасъл, защото нито действително иска да се откаже, нито се осмелява да вземе пожеланото, този вътрешен конфликт бива прехвърлен върху външни обекти на страх, които „разрешават“ конфликта по следния начин: заради този си страх човек вече изобщо не изпада в ситуации на изкушение. Защото ако не мога повече — най-малкото сам — да изляза на улицата, не мога и да съм изложен на изкушения. Естествено това отбягване не е истинско решение и надеждна защита срещу страха — все нещо кара човек отново да се конфронтира със своя страх и го тласка към стълкновение с него. Ако той въпреки това се чувства заловен на тясно и не вижда никакъв изход, се стига до реакции на

паника, до „отстъплението напред“, което прави невъзможно разумното обмисляне на положението.

Нека сега покажем как погрешните нагласи, характерни за хистеричните хора, постепенно се сумират и водят до все побезизходни ситуации.

Какво може да направи един човек, за да успее да се изплъзне от задълженията и окончателното? Най-сигурният метод като че ли е винаги да се живее само в настоящия момент, сякаш той няма предистория и последствия. Ако вчера съм направил грешка или глупост, които не са останали незабелязани — то не е имало вчера и животът започва едва днес. Хистеричните придобиват своята невероятна пластичност посредством нарушаването на времеви и каузални взаимовръзки; те живеят сякаш без история, без минало. По този начин те действително отхвърлят значителен баласт, но, от друга страна, така в живота им навлиза нещо точкообразно, фрагментарно именящо оттенъците си, една липса на континуитет. Те могат, подобно на хамелеони, да се приспособяват към всяка нова ситуация, но развиват твърде малко от онзи Аз-континуитет, който обикновено наричаме характер. Затова те изглеждат непредвидими и трудно уловими. Тъй като хистеричните винаги играят някаква роля, съобразена със съответния момент и неговите потребности, както и с човека, с когото общуват, от толкова много ролеви игри най-накрая те вече не знаят кои са самите те. Така те развиват една псевдоличност без континуитет, ясни контури и характерен израз.

Когато човек изпитва страх, защото се чувства заловен на тясно, има една друга възможност — тази да обърне играта, като прехвърли вината върху другия. Тогава самоупреците се превръщат в упреци към другия, което става рефлексивно, както при децата: ако например едното каже „ти си глупав“, другото автоматично отговаря не, ти си глупав. Ако човек бива критикуван и упреквай, той веднага превръща казаното в противоположна критика и упреци, които понякога са изсмукани от пръстите и нямат никаква връзка с дискутирания проблем — но в момента снемат бремето и правят излишно вглеждането в себе си. Това проектиране на собственото чувство за вина като упрек навън може да достигне такава степен, че накрая човек сам да повярва, че другият е бил виновен, според мотото дръжте крадеца. Естествено такава поведение води до нарастваща неискреност

спрямо самия себе си, която понякога се превръща в лъжа, обхващаща целия живот. Така се пораждат неопределени страхове и едно смъртно чувство на несигурност; в краен случай човек винаги може да намери още една роля, която го предпазва от последствията и от необходимостта да приеме реалността: бягството в болестта, което поне му позволява отново да спечели време.

ХИСТЕРИЧНИЯТ ЧОВЕК И ЛЮБОВТА

Хистеричният човек обича любовта. Той я обича както обича всичко, което е в състояние да засили самочувствието му: възбудата, екстаза, страстта; той обича да достига върховите точки на преживяването. Ако можем да разгледаме Аполоновото начало като копнеж на един по-скоро натраплив човек, то Дионисиевото е копнежът на хистеричния. Преодоляващите граници преживявания го привличат; но не както при депресивния като отказ от Аз-а, а като разширяване на Аз-а, като апотеоз на Аз-а. Ако депресивният човек се опитваше да трансцендира себе си в снемашното границата на Аз-а отдаване и в симбиотичното сливане, то хистеричният се опитва да достигне до такава интензивност на преживяването, която да му позволи да израсне над самия себе си.

Затова човекът с хистерични черти е интензивен, страстен и изискващ в любовните си отношения. Той търси преди всичко потвърждение на самия себе си; той се опиянява от своята любов и от тази на партньора, и вижда в това една от кулминациите на живота. Той умее да създава еротична атмосфера и знае как да омагьосва, често е майстор на еротиката. Хистеричният умело свири на този инструмент и владее всички негови нюанси — от флирта през кокетството до прелъстяването. Той отлично знае как да даде на партньора чувството, че е достоен за любов, нещо, което много допринася за неговия чар и сексапил. Той притежава голяма сугестивна сила, от която човек трудно може да се изплъзне — той така убедително представя своите достойнства и очарование, че е трудно да не му се повярва.

В любовта хистеричният особено много залага на споменатата по-горе сила на желанието. Той е човекът на „veni-vidi-vici“ и завладява крепостта с щурм, а не чрез продължителна обсада. Той умее да общува с другия пол; контактът с него никога не е скупен. Той често обича любовта повече отколкото партньора и, изпълнен с любопитство и жажда за живот, иска да опознае възможно най-много нейни форми и образи. Той обича блясъка и великолепието, празненствата и забавите, винаги е готов да се весели, а и умее да

организира празници; със своите чар, темперамент, обиграност и директност той обикновено е център на вниманието. Единственият смъртен грях е да не го сметнеш достоен за любов, това той трудно може да понесе, камо ли да прости. С него можеш да предприемеш всичко; колкото по-сензационен е животът, толкова по-добре — скуката е нещо убийствено, а когато е сам, тя лесно го връхлита. Хистеричните са такива — цветни, жизнени, раздаващи се партньори, спонтанни в своите чувствени излияния, способни интензивно да изживяват мига. Те обичат да се наслаждават, богати са на фантазия и гледат на всичко като на игра. Верността не е толкова важна за тях поне собствената; тайните любви притежават едно особено очарование и създават пространство за романтичната им фантазия.

В сексуално отношение нещата са малко по-трудни за хистеричните; често еротичната игра и нежната прелюдия са по-важни от задоволяването на сексуалните желания; те искат да кажат на мига поспри, ти тъй си хубав, дълбоко да му се насладят и да забавят идването на края. Те искат медения месец и сватбеното пътешествие да продължава;! вечно и трудно понасят потъването на брака във всекидневието. Те обичат разнообразието. Ако отсъства здравословна нагласа към собствения и противоположния пол, лесно се стига до увреждане на сексуалните способности, дори до фригидност и смущения в потентността. И двата пола обичат да гледат на секса като на средство за постигане на целта — както за засилване на самочувствието, така и на желанието им за власт над партньора; но не толкова, за да подчинят партньора, както натрапливите, а за да преживеят опиянението от властта, която самите те излъчват. По пътя на изнудването жените особено лесно злоупотребяват със сексуалността в себеотдаването или в отказа.

Колкото повече става дума за същински хистерични структури на личността, толкова повече се засилва изискващото поведение и се надценява потребността от намиране на потвърждение. Тогава любовната връзка се превръща в институция, която е необходима на човек за себеутвърждаването му, която постоянно трябва да представя свидетелства за неговата неустойчивост. Защото самочувствието на хистеричните се гради преди всичко на такива успехи, на възхищението, отразено в очите на другия, на биването-желан. Естествено с годините това става все по-трудно, тъй като тяхната

привлекателност, основана предимно на външността, отслабва, и тогава те преживяват дълбоки кризи, свързани с възрастта. Хистерикът се нуждае от партньора; но не защото смята, че не е способен да живее без него, както депресивният, а като огледало, в което желае да види отразен себе си като достоен за любов, като средство за повишаване на лабилното си самочувствие. Неговият нарцисизъм, неговата любов към самия себе си се нуждаят от непрекъснато потвърждение; затова той лесно се поддава на ласкателства, на които обича да вярва. Така че партньорът му е необходим преди всичко, за да го уверява в неговия чар, хубост, значимост и други достойнства. Затова той е склонен към нарцистичен избор на партньор; но не заради страха от „съвсем различното“ в противоположния пол, както шизодният, а защото търси в партньора нещо възможно най-подобно на самия себе си, защото иска да открива себе си и да обича себе си в партньора.

Нерядко обаче някои хистерични представители и на двата пола търсят незабележими партньори, в сравнение с които те изглеждат още по-блестящи, и които безрезервно им се възхищават. Това напомня на баснята за пауна, който искал да се ожени за една обикновена кокошка; в съвета служителката сврака изразила своето учудване от обстоятелството, че един толкова великолепен паун иска да сключи брак с невзрачната кокошка, на което той отвърнал тържествено: „аз и моята жена ме обичаме до полуда.“

Такива отношения, стъпили здраво на желанието за намиране на потвърждение, естествено в никакъв случай не са устойчиви на кризи; партньорът едва ли е в състояние напълно да задоволява тези потребности. Тогава човек си търси нов партньор, с когото се разиграва същата история. Към тази група спадат отявлените донжуани и мъжемелачките, които сякаш колекционират скалпове и чието самочувствие зависи от броя на техните жертви; за тях любовта е само една игра, в която те на всяка цена трябва да спечелят. Тъй като техните любовни претенции са твърде големи, животът им е низ от разочарования; недоволство, капризи, лошо настроение и оплаквания, изискване на все нови и нови доказателства за любов, за които не малка роля играят финансовите възможности и общественият успех на партньора, в които хистеричните искат да се отразят, сякаш са техни собствени. И понеже хистеричният човек извлича самочувствието си почти изцяло от доказателствата за любов, той е ненаситен в това

отношение, а средствата и пътищата за тяхното изтръгване са най-разнообразни: сравняване на партньора с другите, които обичат „истински“; изтъкване на обстоятелството, че някой друг би направил всичко за него; сцени и страстни упреци, че твърде малко му се предлага; реакции като при катастрофа, когато партньорът се дистанцира. Във всичко това често се среща една трудна за разгадаване смесица от чувство и пресметливост, така че партньорът никога не знае, къде точно се намира.

Ако човек храни към любовта или към брака илюзорни очаквания и изисква повече, отколкото сам е готов да инвестира, той непрекъснато бива разочарован; обикновено той не схваща тази взаимосвързаност и остава в търсене на „голямата любов“. Затова в партньорските отношения на хистеричните се срещат най-честите раздели и завързване на нови контакти; тъй като новите връзки трябва да компенсират предишните разочарования, към тях още от самото начало се поставят прекомерни изисквания, в което пак е заложен зародишът на провала.

Ние всички придобиваме първия си опит с другия пол чрез нашите родители, братя и сестри. Отношението на родителите един към друг, представата за брака или за други общности, изградена чрез тях, опитът с нашите братя и сестри, оформят очакванията ни за партньорство, любов и сексуалност. Ако сме имали щастието да обичаме нашите родители и като семейна двойка, без да трябва да ги идеализираме, без от друга страна да трябва да ги съжаляваме или презираме, дори мразим; ако сме могли да съпребивеем тяхната ограниченост, техните грижи, проблеми и усилия, но и техните радости, взаимната подкрепа, разбирането и доверието им един към друг, тогава ние имаме по-големи изгледи да намерим партньор, който да отговаря на такива очаквания и в същото време разполагаме с един реално осъществим образ за собственото ни биване партньор. Родители, които смятат, че трябва да поддържат у детето представата за своето превъзходство и непогрешимост, които разиграват пред него образцов брак, изглеждащ съвсем различно зад кулисите, го карат да живее с идеята за един възможен идеален брак, който то по-късно ще се опитва да намери. А родители, които не могат да задоволят потребността на детето от образци, специфични да съответния пол, и с

начина си на живот му предлагат нещо разочароващо и плашещо, обогряят негативно неговите очаквания от партньорството.

Любовният живот на хистеричните хора е затруднен от обстоятелството, че в сравнение с другите те по-дълго остават фиксирани към първите значими фигури от противоположния пол и по-трудно могат да се освободят от идентифицирането с тях. Това се дължи на факта, че хистерията се появява през последната фаза от детското развитие — приблизително от четвъртата до шестата година, — в която детето, както ще видим по-нататък, се идентифицира със заварените образци и придобива първите предформи на своята по-късна нагласа към собствения и другия пол. Принципно съществуват следните възможности: човек повтаря по отношение на партньора някогашната си детински-обожаваша или идеализираща нагласа към родителя от противоположния пол или към брата или сестрата, и следователно очаква от него мъжа-мечта или жената-мечта. Или човек пренася като очакване върху партньора старите разочарования, страх или омраза, породени от значимите фигури в детството и останали непреработени, следователно своя негативен опит, така че по-късните отношения от самото начало са обременени с предразсъдъка, че мъжете или жените са такива, каквито сме ги преживели за пръв път. Тогава човек проектира върху партньора някогашния образ на бащата или на майката и се настройва към тази своя проекция по същия начин, по който е бил настроен към праобразите, без да е в състояние да оцени справедливо нито партньора, нито своята собствена партньорска роля, защото е останал заклещен в старата си роля на син или дъщеря.

Разочарованият от майката син може да развие омраза към жените и да отмъщава на партньорките си за някогашните разочарования, като например подобно на дон Жуан ги прелъстява и изоставя, причинявайки им на свой ред това, което някога е преживял от майка си. Разочарованата от бащата дъщеря си отмъщава на мъжа по свой начин: тя може да развие омраза към мъжете, или да се превърне в криворазбираща еманципацията жена, която се стреми към равнопоставеност на половете не от чувство за справедливост и собствена ценност, а просто иска да обърне играта и да отмъсти: издигайки изискването за равноправност, тя всъщност има предвид надмощието на жените. Или се хвърля в краката на всеки мъж, за да нарани с това бащата (щом ти не ме обичаш, значи нищо не струвам и

мога да се унижавам, колкото си искам — психодинамичните основания на някои проститутки). Или пък подобно на Кирка превръща мъжете в свине, както е описано в Одисеята, т.е. тя ги използва, уронва достойнството им и се опитва сексуално да ги закрепости. Подобна нагласа имат жените, които физически, духовно или материално насилват мъжа, използват го, изсмукват го, отнемат властта му, „кастрират“ го, обезценявайки неговата мъжественост. Романите и пиесите на Стриндберг често представят такива демонично-разрушителни жени. И най-накрая — и при двата пола разочарованията от противоположния пол или страхът от него могат да доведат до хомосексуалност. Разбира се, възможно е ролите на бащата и майката да бъдат представени и поети съответно от брат или от сестра.

Дълбоката свързаност с нашите първи значими фигури от противоположния пол е един общочовешки феномен, който французите изразяват по следния начин: „On revient toujours a ses premiers amours.“^[1]

Един следващ пример за зависимостта на хистеричните хора от най-ранните значими фигури, т.е. от техния „семеен роман“, е обстоятелството, че те нерядко попадат в любовни триъгълници, в които несъзнавано повтарят своето положение между родителите, което най-често се среща при единствени деца в семейството. Те попадат в тези любовни триъгълници неволно и сякаш съдбовно, както обикновено те се изразяват; такава очевидно е тяхната орис — всички жени, съответно мъже, които им харесват, вече винаги са обвързани. В действителност те търсят тъкмо такива обвързани партньори, влизат в интимни отношения с тях със съзнанието, че те не са свободни, и така повтарят старото съперничество, което като син или дъщеря са имали с бащата, съответно с майката. Те остават фиксирани към това, да нахлуват във връзката на двама партньори и да отнемат единия от другия, като си съперничат с партньора от техния пол и се опитват да го изместят; в същото време обаче те се боят от връзка, в която партньорът е свободен, защото по този начин към тях биха били отпращани по-сериозни и обвързващи изисквания.

Трябва да познаваме житейската история на тези хора, за да разберем тяхното поведение; те обикновено само предават по-нататък греховете, които са били извършени спрямо тях: в семейството те са

нямали възможността здравословно да разгърнат своята женственост или мъжественост, твърде много са били обвързани със семейството си; или са нямали образци за развитието на своята полова роля, защото са били отхвърлени в нея, или пък защото пола в тях е бил пробуден твърде рано и неуместно, и така мъжкото и женското е констелирано, преди те да са придобили дотолкова идентичност и самочувствие, че да могат да развият мъжа или жената в себе си, следователно преди духовно да са съзрели за половото.

Основният проблем на хистеричните по отношение на любовта и партньорството може да бъде видян в техните илюзорни очаквания от живота, от любовта, брака и от другия пол. Изискващото поведение от една страна и готовността да даваш, от друга, обикновено не се намират в здравословно отношение помежду си и тъкмо този факт е непрестанен източник на разочарования за хистеричните, от които те биха могли да научат, че тяхната основна нагласа се гради на едно заблуждение (Tauschimng), което прави разочарованието (Ent-tauschimng) [2] необходимо. Вечно будният копнеж и изпълнената с очакване претенция на хистеричните, които не се питат за своето собствено участие в случващото се, е тяхната проблемна страна.

При избора на партньор това намира израз дори в обстоятелството, че материалната и престижна гледна точка — положение в обществото, състоятелност, звания и външни достойнства на партньора — е по-важна за тях, отколкото личностните качества. Те и в това отношение дълго остават деца, лесно се впечатляват от външната страна на нещата, която сякаш им обещава безгрижен живот; разочарованията те обикновено прехвърлят върху партньора. Страхът от преживяването на себе си като нестойностен може да се превърне при хистеричните в пристрастеност към търсене на потвърждения, която, както всяка пристрастеност, никога не може да бъде задоволена, защото търси „навън“ това, което човек всъщност би трябвало да осъществи в самия себе си: в случая разгръщането на една истинска способност да се обича, която е в състояние да създаде истинско самочувствие.

Склонността да проектираш собствените си липси става особено проблематична в партньорството. Тя може да приеме всички степени — от вечния Някой е „виновен“ за нещо, през обвинения и тенденциозна, изопачаваща фактите логика, до клевети и интриги.

Особено трудни са взаимоотношенията между един хистеричен и един натраплив партньор, които освен това са противоположни типове. Колкото повече натрапливият партньор неотстъпно и последователно настоява за точното разискване на конкретната ситуация, за да докаже, че той има право, толкова повече хистеричният се изплъзва посредством една непонятна „логика“, посредством „хода на коня“ в мисленето, както Шулц-Хенке сполучливо нарече този прием, имайки предвид придвижването на коня в играта на шах; защото хистеричният ясно схваща тенденцията на другия, който иска, отрязвайки му всички пътища за изход, да го уличи в сторените грешки, на което той се съпротивлява с всички възможни средства. Ако натрапливият е по-гъвкав, ако му построи мост или остави отворен пътя за отстъпление, нещата се развиват много по-добре. Следователно вместо да го притиска към стената, натрапливият трябва по-скоро да се опитва да разбере ситуацията от позицията и преживяванията на своя партньор.

Хистеричният човек сякаш инстинктивно избягва шизоидни партньори — те лесно го разгадават и проявяват твърде малко готовност да задоволяват неговата потребност от потвърждение и възхищение. Напротив, той обича да си избира депресивни партньори, които притежават тази готовност, както и другата — да се подлагат на прекомерни изисквания; с течение на времето в една такава връзка всичко става за сметка на депресивния. Отношенията между двама хистерични партньори се развиват добре само тогава, когато хистеричната структура не е силно проявена — иначе съперничеството и желанието да се засенчат един друг се превръщат в неизбежно препятствие.

В литературата се срещат много примери на превъзходно обрисувани хистерични жени, като например Скарлет в романа на Маргарет Митчел „Отнесени от вихъра“. В писмата на Пушкин и фонтане добре могат да се видят трудностите в общуването с жени с изразена хистерична структура. Тук бихме могли да споменем и приказката „Рибарят и златната рибка.“^[3]

[1] „Човек винаги се връща към първата си любов“ (фр). — Бел. прев ↑

[2] Немската дума *Enttauschung* означава разочарование, но с оглед на представката „ent“ и разкриване на заблудението,

развенчаване на заблудата. — Бел. прев. ↑

[3] Буквалният превод на заглавието на тази приказка „Fischer und seiner Frau“ е „Рибарят и неговата жена“. — Бел. прев. ↑

ХИСТЕРИЧНИЯТ ЧОВЕК И АГРЕСИЯТА

Специфичната форма на агресия, която детето усвоява във възрастта от четвъртата до шестата година, е съперничеството и конкуриранетр. В тази фаза, както при всяка нова стъпка на развитие, се запазват и по-ранните форми на агресия. Сега става дума за полово специфичната агресия в нейните основни форми на домогване и завладяване, или, казано по-общо — битката за всичко, което подпомага утвърждаването на собствената значимост и битката срещу всичко, което изглежда да я заплашва. Следователно тук агресията се изразява най-вече в надпреварата с другите, в желанието да се докажеш; тя се поставя в служба на стремежа за валидизиране.

За разлика от вече описаната агресия на натрапливия човек, тази на хистеричния е гъвкава, спонтанна, нехаеща и често необмислена, затова пък не толкова продължителна и злопаметна. Тя обхваща всички степени на импулсивни прояви, стигайки до произвол, тя е по-скоро лично, отколкото обективно отнесена.

Колкото по-силни са хистеричните черти, толкова повече агресията се използва в името на стремежа за валидизиране; нейни екстремни форми са възторжените апотеози на самия себе си, преминаващи в безпочвено самохвалство, както и невероятната чувствителност спрямо нарцистични накърнявания. На дневен ред излизат изхвърлячеството и ненаситната страст за валидизиране; човек иска винаги да застава на преден план, да свири първа цигулка; всеки друг от същия пол е потенциален съперник, чието засенчване увеличава собствения блясък.

Често срещано сред хистеричните хора е „импониращото поведение“; те непременно искат да направят впечатление, да бъдат в центъра на вниманието това желание за импониране може да достигне толкова по-висока степен, колкото по-голяма несигурност се крие зад него, колкото по-голяма е диспропорцията между привидност и битие, между желан-Аз и реален-Аз. Поради липсата на самокритика и самоконтрол, тук агресията носи нещо прекалено импулсивно; човек лесно се оставя да бъде завладян от нея и отива твърде надалеч, както

изобщо прекаляването е свойствено за тези хора. Характерна за тях е и тенденцията към обобщаване; при агresiите по отношение на партньора всички мъже са мърльовци, всички жени са глупачки и т.н.

Хистеричната агресия често наподобява архаичния внезапен щурм; но докато при шизоидния той е израз на екзистенциалната застрашеност на неговото съществуване, тук той се използва повече за драматизиране, за впечатляване на другия. В своите изблици на агресия хистерикът е изненадващият победител; той обича да действа изневиделица, защото това сякаш му обещава по-голям успех, отколкото планираната стратегия. За него нападението е най-добрата защита. Наред с това хистеричната агресия би могла да бъде характеризирана и като „нелогична“. Един пример:

На обективно справедливата и спокойно поднесена критика от страна на мъжа ѝ заради някакво недоглеждане, жената изпада в диви афекти, без изобщо да обръща внимание на същественото, и от своя страна го засипва с порой от упреци, които нямат нищо общо с проблема и се отнасят към съвсем странични неща. Следователно тя просто обръща тоягата (ситуацията) и загърбва реалността посредством „бягството напред“.

Това може да се обясни с лесно наранимо, лабилно самочувствие на хистеричните хора, което ги кара да реагират толкова болезнено и на най-незначителната критика и нападки; заради недостатъчната им идентичност със себе си то се крепи върху тясна основа и затова е лесно за разплащане; дори и най-лекото накърняване на любовта към себе си може да предизвика интензивни чувства на омраза, в които ясно личи страха от биването-недостоеен-за-любов.

Една особена форма на хистерична агресия е интригата. И тук можем да открием семейния ѝ произход: в нея човек несъзнавано повтаря ситуацията, в която като дете се е намирал между родителите (и евентуално братята и сестрите), в която е трябвало да лавира между тях, защото е бил използван от единия родител срещу другия или срещу някой от братята и сестрите, и така е бил превърнат в обект на неразрешими семейни проблеми, в обект, на чийто гръб са били изживявани конфликтите в брака. Това води до възникване на интриги, омаловажаване на другия чак до сриване на авторитета и унищожаването му, отявлено отмъстително поведение. Ако към това се прибави и омразата между половете, отмъстителността може да

достигне екстремни форми. Хистеричната агресия обича „сцените“, в които човек все повече се разпадва, прилагайки своите актьорско-изпълнителски умения, открито насочени към „публиката“. Пламенното негодувание, патетичните жестове и страстните обвинения са типични хистерични прояви на агресия, които често замират, ако вече няма публика.

Един пример за омразата към мъжете и отмъстителното поведение на жена със силно изразени хистерични черти: Заради претенцията ѝ за съобразяване с нейните слаби нерви и крехко здраве, съпругът ѝ можел да пуши — дори и през зимата — само на балкона на жилището, тъй като тя не понасяла дима. Когато гледал футболен мач по телевизията, тя му се присмивала пред децата заради този примитивизъм, както и изобщо подценявала всичко, в което не можела да вземе участие, защото не проявявала интерес или била по-слаба от него. Той имал по-добро образование от нея; книгите, които ѝ препоръчвал, тя намирала за скучни, тъй като не ги разбирала или изобщо не полагала усилие да ги разбере. Неговите сексуални желания надхвърляли нейните представи, и тя все намирала оправдания, за да се измъкне от тях. Така тя обезценявала неговите качества във всяко отношение и по този начин, без да съзнава това, тя си отмъщавала на него за разочарованията от своя баща, който предпочитал поинтелигентната ѝ сестра.

И един пример за интригантство:

След много време един от пациентите ми сподели, че едновременно с лечението при мен бил започнал психотерапевтично лечение и при друг колега. Той искал да изпробва кой от двамата е по-добър, кои методи повече му допадат. При мен се изказваше негативно за моя колега и неговия начин на работа, при него правел същото с мене, без нито един от нас да предполага, че той едновременно ходи и при двамата ни; защото той описваше на всеки от нас лечението при другия като проведено отдавна. Така той ни разиграваше един срещу друг, както някога родителите му са го използвали един срещу друг. По този начин той си отмъщаваше за злоупотребата, която родителите някога са извършили спрямо него, като всеки зад гърба на партньора се опитвал да го спечели за себе си и да го настрои срещу другия. Той повтаряше това отмъщение, за да извлече, както тогава, облаги за себе си, да се възползва от нас двамата ни, както преди от родителите; но в

същото време, точно както някога, той не беше искрен с никой от нас и по този начин бойкотираше терапевтичната ситуация.

БИОГРАФИЧНИ ОСНОВАНИЯ

Как може да се стигне дотам, страхът от необходимостта и окончателността да бъде толкова надценявай или, разгледано от страна на импулсите, импулсът към центробежното, следователно към промяната, да бъде преживяван толкова едностранчиво? Ако ние отново се опитаме да потърсим предразполагащи структурни фактори, можем да предположим наличието на една възприемчивост към емоционалното, голяма спонтанност и жизнения порив да изразяваш, да споделяш себе си, да представяш навън своите вътрешни изживявания; следователно удоволствие от контакти, потребност от контакти, както и силно изразена потребност от валидизиране. Такива заложи правят човек по-зависим от околните, от техните симпатии и от потвърждението, което те му дават. В позитивен план това се изразява като жизненост, откритост, способност за приспособяване и промяна; а също и в една интензивност на живеене, която може да бъде заразителна — тези хора никога не са скучни; те се нуждаят от стимул, но и самите те стимулират. Благодарение на вродения си чар, а често и на хубостта си, те от рано събуждат симпатии; човек лесно ги заобичва и затова те са свикнали да бъдат харесвани просто такива, каквито са; те действат възбуждащо и естествено скоро усещат това. Това, че тези достойнства могат да се окажат и един „данайски подарък“, е свързано преди всичко с обстоятелството, че по този начин хистеричните свикват да бъдат обичани и да будят възхищение, без да трябва да полагат каквито и да е усилия от своя страна. По този начин те отрано свикват да се осланят на своите външни достойнства и очакват да бъдат обичани винаги и навсякъде. Тези заложи имат проблематични последици, когато са налице определени влияния на околния свят, които сега бихме искали да разгледаме.

Според опита на психоанализата едно евентуално хистерично развитие започва между четвъртата и шестата година. На тази възраст детето излиза от фазата на малкото дете и трябва да извърши важни стъпки в развитието си. Междувременно то е придобило по-големи способности и поведенчески възможности, но сега бива изправено

пред нови задачи: то трябва постепенно да се приобщава към света на възрастните, да опознава правилата на игра в него; то трябва да набележи в първи щрихи своята полова роля като момиче или момче и да погледне на бъдещето като на поле за доказване и за съизмерване с другите. Това означава, че то трябва да се откаже от своя досегашен магически свят на желанията с неговите представи за неограничени възможности, в полза на това, което ние обикновено наричаме реалност, в това число и реалността на ограничеността на неговото собствено искане и можеене.

Неговият вътрешен и външен свят на преживявания е станал по-широк и по-богат, и по същество вече обхваща всички сфери на преживяване, които са част от живота на възрастния. От него се очаква да проявява все повече разбиране, отговорност и разум, — накратко, тук детето в много отношения трябва да извърши проверката, откриването и приемането на реалността, които спадат към ставането възрастен.

За да осъществи успешно тези стъпки на съзряване, детето се нуждае от убедителни образци, спрямо които да може да се ориентира. Необходима му е представа за живота, която да изглежда достойна, за да се стреми към нея; светът на възрастните трябва да му се струва изпълнен с очарование, представяните от тях порядки и форми на живот — достойни за подражание.

В тази фаза родителите биват изправени пред нови изисквания; те вече нямат пред себе си малкото дете, за което те са били всемогъщи полубогове, а дете, което критично наблюдава, притежава нарастващ порив за знания, пита и иска да чуе основанията за забраните и повелите, което иска да бъде прието като цялостна личност и да почувства себе си достойно за любов и което преди всичко иска да се увери, че и неговата любов значи нещо за родителите, че и то има какво да предложи. То оформя в зародиш своите полово специфични начини на поведение, домогващо се или завладяващо, и иска да бъде взето насериозно в това отношение. Тук зрелостта и разбирането на родителите са особено важни, защото в този момент детето се нуждае от образец (идеал) в търсенето на „проект“ за самото себе си, който да води до здравословно самочувствие и в крайна сметка до намирането на идентичност.

Всичко това е липсвало на хистеричните хора тъкмо в период, в който потребността от направляване и образци е най-силна. За да може да излезе от възрастта на малкото дете и да приеме реалността на живота, за да се откаже от детинско поведение и от това да остане безотговорно дете, в полза на отговорност и разбиране за необходимостта — за да може да поеме върху себе си всички тези нови задачи, светът трябва да предложи на детето порядки, които да му изглеждат смислени; родителите трябва да могат да събудят в него желанието да стане като тях, то трябва да поиска да се идентифицира с тях. Само тогава то ще бъде готово да изостави по-раншните детински начини на поведение и свободи. То трябва да познае своите възможности, съответстващи на възрастта, и да намери полово специфично потвърждение — така справянето с новите задачи ще му доставя удоволствие и ще го изпълва с гордост и здравословно самочувствие.

Нека сега си представим една променяща се и хаотична среда, където днес се наказва това, което утре изобщо не се забелязва или дори приема; среда, в която детето продължава да се третира като малко дете, на което няма защо да се обръща сериозно внимание — като че ли не му се дължи откровеност, като че ли то е още толкова малко и глупаво, толкова маловажно, за да се вземат насериозно въпросите му и да им се даде отговор по същество. Или да си представим родители, които правят детето свидетел на бурни сцени и разпри, живеейки с мисълта, че то още не разбира всичко това и че не е необходимо да се съдържат пред него, но които в същото време очакват то да се държи разумно. Ако детето обаче последва примера на родителите, то незабавно бива порицавано, а въпросът му „защо“, след като и те правят същото, бива наказван като нахалство, според мотото „quod licet Jovi, поп licet bovi“^[1]; следователно преди всичко среда, която е хаотична, противоречива, неразбираема, без направляване и образци, предлага на детето твърде малко ориентация и опора. Тогава то предпочита да остане безотговорно дете. Един пример (от дневника на едно момиче): Бъди необикновена и ще правиш впечатление. Бъди болна и твоята майка ще се грижи за теб, бъди здрава и „нормална“ и човек ще го намира за саморазбираемо. Затова: бъди рафинирана, играй театър, давай от една страна на хората това, което искат — едно слънчево момиче, едно дете, с което можеш да се похвалиш, което

сияещо прегръща всеки и бива наричано „сладко“ — за да можеш от друга страна да си вземеш това, от което ти имаш нужда. А ако не те обичат толкова, че да постигнеш целта си с нежност, тогава тяхната загриженост за теб ще те доведе до целта. Колкото по-болна, толкова по-обичана... До конфликти се стигна едва в пубертета и преди всичко, откакто пораснах. Веднъж, трябва да съм била на 12 или 13 години, една от моите лели ни дойде на гости. Аз се втурнах, както обикновено правех, надолу по стълбите и се хвърлих на врата ѝ: „Не се дръж толкова екзалтирано“ беше предупреждението на майка ми. „Какво значи екзалтирано?“ попитах аз. „Нещо прекалено, преувеличено.“ Вече нищо не разбирах. Как това, което досега винаги беше „сладко“ и „очарователно“, изведнъж бе станало прекалено? Бавно проумявах, че всяка възраст има своите закони. Че на едно дете се прощава всичко, на един тинейджър много по-малко, а на един възрастен нищо.

Аз усвоих един нов трик, който винаги успяваше в отношенията със силния пол: този на „наивното, невинно, неопитно момиче, което с безпомощни, големи, покъртителни очи очаква само добро от света“. Господи, та аз наистина бях наивна, но когато една по-възрастна позната ми даде да разбере, колко божествено наивна съм била, аз станах и много пресметливо наивна.

Най-големите дон Жуановци ставаха безпомощни пред моята наивност и внезапно загубваха смелост да ми правят неморални предложения. Вчера разпитвах майка си за моето детство и тя сподели: „Когато отиде в училищния интернат, аз те забравих начаса. Винаги съм си мислела, че ти си много щастлива там, твоите писма винаги звучаха толкова ведро.“ Тя, моята имаща сетива за всичко майка, която, стане ли дума за мен, чуваше как тревата расте, да се остави да я заслепят тези цензурирани писма! Въпреки моите горещи молби аз трябваше да остана в интерната. В такъв случай съществува само едно оръжие: болестта.

Друго младо момиче сподели:

Защо ми е да порасна в свят от глупаци (тя имаше предвид семейството си) и да бъда разумна? Тогава би трябвало да страдам прекалено много.

Още един пример за хистеризиращо обкръжение: Мъж в средата на трийсетте дойде на лечение заради ^o си симптоми; в киното той можеше да седи само на края на реда, не можеше да пътува с

експресни влакове („заради дългите разстояния между две гари; ако аз карах влака, би било другояче — тогава бих могъл да спра и да сляза, ако ме дострашее“), да се качва в асансьор, да преминава с кола по мост (тогава трябваше да слезе от нея и държейки се за перилата, да стигне до отсрещната страна); когато бе сам в стая, той изпитваше мъчителен страх, че таванът ще се срути върху него; в същото време се страхуваше, че въз основа на всички тези изглеждащи и на самия него безсмислени страхове би могъл да полудее. През последните години страхът от полудяване бе станал най-мъчителният за него (брат му постъпил заради душевно заболяване в клиника и там починал).

В груби щрихи няколко обстоятелства от неговата биография, които биха могли да хвърлят светлина върху страховете му: дълго време той бил единственият син в семейството (брат му бил с осем години по-малък) и много глезен от майката. Бащата бил коректен, силно натраплив държавен служител, който си вземал от службата работа за вкъщи, така че семейството му, освен по време на ядене, почти не го виждало. Майката глезела сина зад гърба на бащата, тайно му давала пари, купувала му много дрехи и винаги заставала като буфер между него и света, при трудности в училище и т.н. Бащата не забелязвал нищо от това, не се и интересувал и бил доволен, когато не го занимавали с неприятности. Пациентът много боледувал като дете и това било допълнителен повод за майката да го глези; разочарована от брака с много по-възрастния и трезв мъж, тя превърнала сина си в най-важното за нея на този свят и, глезейки го, се опитвала да задържи неговата любов. В годините след пубертета синът въртял бизнес на черно с един приятел, печелел добре от това и водел разпуснат живот, с много момичета. Само майката знаела за тези сделки, които биха изглеждали на бащата, с неговата нагласа и позиция, във висша степен осъдителни (бащата бил толкова коректен, че когато не успявал да си перфорира билета в препълнения автобус, на следващия ден перфорирал два). Синът престанал да ходи редовно на училище, но това обстоятелство, както и мисълта за неговия таен и забранен бизнес, който можел по всяко време да излезе наяве, го карали да живее в непрекъснато нарастващ страх. Той водел двойствен живот — пред бащата бил коректният син, а зад гърба му една хазартна натура, прикривана от майката.

Колкото и вълнуващ да бил този живот сам по себе си, синът все по-често получавал сърдечни оплаквания и виене на свят (Schwindel), които били соматизираният израз на факта, че животът му до голяма степен се основавал на измама (Schwindel). Той нямал истинска опора както в самия себе си, така и навън. Идентифицирането с бащата било не само непривлекателно, защото неговият свят се състоял единствено от задължения, а и затруднено от обстоятелството, че двамата твърде малко общували помежду си. Понякога в неделя той отивал в кабинета на бащата — в който по друго време не бивало да влиза, — и тогава син и баща седели на голямо разстояние един от друг, бащата четящ вестник, а синът списание; те едва разменяли по някоя и друга дума — нямали какво да си кажат, или пък от взаимното смущение не намирали път един към друг. Бащата и неговият начин на живот му изглеждали комични; заедно с майката те се присмивали „на стария“ зад гърба му заради неговото особнячество и свръхкоректност. Майката, която твърде млада се омъжила за значително по-възрастния мъж, най-вече заради високата му служба, самата останала дете в брака и в опозиция спрямо съпруга. Чрез сина тя се наслаждавала на „големия живот“, по който и тя копнеела, заради което не била в състояние да му даде опора, а само фалшива закрила в трудностите.

Така той никъде не срещнал истински ориентири, нямал твърда почва под краката си и живеел в постоянен страх от катастрофа, от това, че всичко би могло да се сгромоляса (срутването на тавана на стаята) и той няма да има за какво да се залови (страхът от мостове); другите страхове се отнасяли за ситуации, в които той не би могъл „да напусне играта“, ако поиска; цялата „измама“, върху която бил изграден животът му, би могла внезапно да излезе наяве (сърдечните оплаквания и пристъпите на световъртеж). Страхът да не полудее отчасти бил свързан с брат му, отчасти бил израз на смътната представа, че така повече не може да се продължава.

Но и атмосферата на „златния кафез“ в така наречените добри кръгове благоприятства хистеричното развитие. В тях се отделя голямо внимание на привидността; общественият престиж е по-важен от децата, които до голяма степен са оставени на грижите на някакъв „персонал“, а в същото време се набива в главите им „кои са те“ и каква роля играят техните родители навън в света. В училище те се превръщат в обект на завист, защото сякаш „имат всичко“ и трябва да

играят ролята на щастливи деца — иначе биха изглеждали неблагодарни; така в крайна сметка те скриват своите нужди зад арогантност, която никой не разбира или пък смятат, че може би наистина са за завиждане.

Ако родителите не са истински образци за детето, то разполага само с две възможности. Или въпреки всичко се идентифицира с тях и с техните привидни стойности, или престава да взема родителите насериозно, но в такъв случай се чувства напълно изоставено. Когато порасне, то се държи така, както е преживяло в семейството биването възрастен, или остава закотвен във вечна опозиция, иска само да не стане като родителите си, което обаче естествено не е конструктивен модел.

Трудна е и ситуацията на едно дете, чиито родители са си разменили ролята — когато майката командва в къщи, а бащата е под чехъл. Тук не се има предвид размяната на установените от обществото полови роли (според валидните в настоящия момент конвенции), а изкривяванията на мъжкото и женското. Мъжът под чехъл е обезвластеният от жената мъж, страхуващ се от нея; а жената, която „се мъжее“, изповядва нагласа на съперничество и омраза към мъжкото, както и на презрение към своя собствен пол. В този случай детето не получава подходящ образец за своята полова роля, което най-малкото затруднява развитието му в това отношение, а по-късно обикновено води до проблеми в нагласата му към другия пол. Положителната нагласа на родителите към собствения пол е един от най-важните фактори, за да може детето да се идентифицира с един изглеждащ му привлекателен образ на бащинско-мъжкото, съответно майчинско-женското.

Обществото би трябвало да предлага на мъжа и на жената по-богати възможности за осъществяване на тяхната полова роля, което да съответства на многообразието на биването мъж или жена. Едностранчивото определяне на това, какви би трябвало да бъдат „мъжът“ или „жената“ и какво би трябвало да е поведението им, за да бъдат приети като такива от колектива, произтича от йерархични или идеологически претенции за власт, които ние днес започваме да отхвърляме в полза на една еманципация от такива „роли“, която касае двата пола и иска да ги освободи от подобни предопределящи окови, фактът, че мъжкото и женското в различните култури биват

преживявани по различен начин, би трябвало да ни наведе на мисълта, че тези роли са времево обусловени, а не както ние обикновено смятаме, биологическа даденост. Всяко общество създава ролите на мъжа и на жената, от които се нуждае, и започва да го прави още с най-ранното отглеждане на децата. В своята книга „Мъжът и жената“ Маргарет Мийд дава впечатляващи примери в това отношение.

Нещастните бракове на родителите също благоприятстват хистеричното развитие на детето на тази възраст — преди всичко на единствени деца в семейството — което бива взето от единия родител като ерзац на партньора. Така пред него не само се поставят свръхизисквания, защото то бива тласнато в една роля, за която още не е съзряло, но и то твърде рано отпада от безгрижното детство, преждевременно съзрява в много отношения, без да е имало възможност да извърши съответните за възрастта стъпки на развитие. Синът се превръща например в утешител или съюзник на майката, която е разочарована от бащата; доверяват му се неща, които не са за възрастта му и само го обременяват; той заплаща ролята на близък и интимен довереник на майката и с това, че тя го прави противник на бащата и често разрушава връзката му с него, защото синът го вижда само през очите на майката. По този начин не може да бъде преживяна здравословната възможност да обичаш родителите като двойка, да можеш да проявиш своята благосклонност към двамата без чувство за вина. Преждевременната мъдрост съжителства с инфантилни черти, и така сякаш биват прескочени водещите до съзряване сблъсъци с бащата, които са толкова важни за по-късното утвърждаване в света на мъжете. *Mutatis mutandis*^[2] същото се отнася и за дъщерята; и на двамата се отнема възможността да изградят една здравословна връзка с родителя от другия пол.

Нека споменем още едно следствие от тази ситуация: натрапената на детето роля, която не отговаря на неговата действителна същност, а е само една функция, в която то е тласнато, не му дава истинска сигурност. В същото време, по отношение на други неща, с него обикновено продължават да се отнасят като с дете, и това съжителстване на трябва-да-бъдеш-възрастен и на държането-с-теб-като-с-дете дълбоко обърква детето и освен това създава у него чувство за малоценност, когато то не може да изпълни очакванията, които не разпознава като прекомерни.

Родители, неудовлетворени от факта, че не са постигнали в живота онова, за което са мечтали, могат да благоприятстват хистеричното развитие на детето, ако го използват с цел, то да постигне непостигнатото от тях. В такъв случай те не само не могат да му бъдат образец и да му предложат необходимото направляване, но и го тласкат в една роля, която често изобщо не съответства на неговите собствени наклонности. На тази основа могат да възникнат хистерично-депресивни смесени структури.

До подобни последствия се стига и ако детето бива тласнато в ролята на слънчицето на мама или на татко. Такива деца винаги трябва да са лъчезарни, ведри, в добро настроение и да радват родителите; наистина заради това ги обичат и им се възхищават, но всъщност те трябва да поддържат една фасада, поради което много трудно и късно намират своята идентичност. Тази роля може до такава степен да се превърне в тяхна втора природа, че те изцяло да се разминат със самите себе си и обикновено се стига до тежки депресии и срывове, когато по-късно ролята не бива повече изпълнявана или необходима.

Трудно е също и обкръжение, което, независимо по какви причини, твърде много се отличава от обичайното, което например представлява едно определено социално съсловно съзнание или някакво малцинство. Тогава вкъщи детето се учи на нагласи и начини на поведение, които са валидни и дори поощрявани в семейството, но навън биват отхвърляни. Така детето стига — обикновено в училищна възраст — до кризи и преживява ситуации, за които или изобщо не е, или пък е погрешно подготвено. Разочарованието от света, чувството за несигурност и провал, както и горчивото познание, че наученото вкъщи е неприложимо навън, повторно фиксират, сега регресивно, детето още по-силно към семейството. На тази основа често възникват хистерично-шизоидни смесени структури.

Следователно централният проблем на хистеричните хора е, че те не са намерили своята идентичност. Те или не успяват да излязат от идентификацията с образците от своето детство, или остават закотвени в бунта срещу тях, или пък приемат други натрапени или предложени им роли.

Освен в разгледаните вече среди, благоприятстващи хистерията, такава структура на личността може да се развие и в едно подчертано натрапливо обкръжение, но тогава като протест срещу закостенялото,

вменяващо, окастриящо всички жизнени импулси възпитателно поведение, което парализира здравословния порив за свобода на тази възраст. В опозиция спрямо всичко това човек достига до екстремни начини на поведение и сякаш „изхвърля детето заедно с мръсната вода“, като не само отхвърля прекомерните ограничения, но и като израз на съзнавано или несъзнавано предизвикателство, винаги прави обратното на онова, което се очаква от него. Това може да хвърли светлина върху „непрокопсаните“ деца в някои особено строги, пуритански или подчертано авторитарни среди. В този случай става дума не за „истинска“, а за реактивна хистерия.

Нека сега накратко се спрем на обстоятелството, че по-рано хистерията е била приписвана изключително на жените, което е заложено още в наименованието, тъй като думата хистерия се извежда от гръцкото *hystera* = матка. Това би трябвало да ни накара да се замислим, дали отговорът на въпроса защо очевидно по-често жените заболяват хистерично, няма допълнително да осветли причините за хистеричното развитие. В същото време нека не приемаме безкритично научни схващания, водени от фалшив респект пред науката, която става тенденциозна тъкмо в отсъжданията си относно човека — често несъзнателно, а понякога и напълно съзнателно.

В миналото животът на жената в нашата западна култура почти изцяло беше ограничен до сферата на съпругата, домакинята и майката. Смисълът на живота ѝ и ролята, която обществото очакваше тя да играе, бяха заключени (се свеждаха) в семейството (и вътре се разпорежда грижовната стопанка... се казва в Шилеровата „Камбана“), за разлика от мъжа, пред когото се откриваха много по-богати възможности за себеосъществяване. По този начин партньорската връзка означаваше за жената нещо съвсем различно, отколкото за мъжа. В същото време социалната роля на мъжа бе привилегирована в много отношения; мъжкото по принцип се поставяше по-високо, постиженията на жената се оценяваха и заплащаха по-ниско, юридически и икономически жената бе държана в зависимост. Положението на жената в патриархата не бе за завиждане: оцетена във всичко, ограничена в нейните възможности за развитие до дом и семейство, принудена повече да отговаря на желанията и очакванията на мъжете и на обществото, отколкото на своята собствена същност, подложена на колективни предрасъдъци, които дълго време отричаха

дори душата ѝ, а по-късно не признаваха правото ѝ на сексуален живот. В подобна ситуация хистерията се оказва, така да се каже, единственото оръжие на жената, за да наложи своите желания и претенции на свръхмощния мъжки свят и същевременно да си отмъсти на него. Ще ни се едва ли не да кажем: тя „измери“ хистерията като поведение, срещу което „няма лек“, спрямо което мъжът се чувстваше безпомощен и резигнираше. Хистеричното поведение е толкова ирационално, нелогично, непредвидимо и необяснимо, че със своята рационалност и логика мъжът нямаше власт над него: кое в реакциите на жените бе намерение, кое болест; кое не-искане, кое неможене; драматичните сцени, телесните симптоми, изблиците на отчаяние до заплахи със самоубийство, поставяха на мъжа загадка след загадка, пред които той често се проваляше, ако не пожелаеше да „укроти“ с камшика на Ницше „опърничавата“, с което обаче окончателно разрушаваше партньорството. Принизената до „брачно задължение“ сексуалност на жената често бе причината за нейната „фригидност“, с което отново ѝ се пробутваше Черният Петър. Зад тази надменност на мъжа, зад неговите претенции за власт и собственост стоеше обаче, предпазливо скриван и стаяван, неговият страх от жената, от „другата страна“ на живота, която бива преживявана като толкова по-опасна и застрашителна, колкото по-едностранчиво бива застъпвано и надценявало мъжкото. С гения на несъзнаваното жената намери противовес на мъжкото „превъзходство“ в хистерията, която бе едновременно самозащита и отмъщение. Не е случаен фактът, че в постепенно отзвучаващия патриархат все по-рядко се среща така наречената класическа хистерия; една призната за равностойна жена, която има възможност свободно да се развива, не се нуждае повече от нея.

Това, което можем да научим от казаното за генезиса на хистерията, е следното: потискането, обезценяването, несвободата, принудите и неразбирането от страна на съответния партньор, на обществото, водят, като противореакция, до възникване на хистерични начини на поведение, независимо от пола. И другите видове среди, които описахме като благоприятстващи хистерията, също касаят двата пола.

В общи линии ние представихме генезиса на хистеричното развитие на личността, който показва как се стига до характерния за

този тип структура страх от биването определен, от окончателността и необходимостта. Разочаровани, че усвоените от тях начини на поведение не са довели до очаквания успех — който те, колкото често са претърпявали поражения, толкова по-бързо и рано очакват, — хистеричните изпитват твърде малко истинско задоволство от своите умения; това засилва тяхната необходимост от валидизиране, която те отново се опитват да задоволят с недостатъчни за целта средства, и така се стига до хистеричния дяволски кръг, от който може да се излезе само с последователно придобиване на знания и умения. Всичко това прави по-разбираема и тяхната лесна податливост на изкушения: всеобщата им неудовлетвореност от себе си и от живота ги прави гладни за преживявания; те постоянно са в търсене на нови възбуди, промени, от които се надяват да получат мечтаното; те винаги смятат, че това, което трябва да се промени, се намира навън, а не в тях самите — в разпознаването на действителното положение на нещата е заложено началото на оздравяването.

От помощ за тях би било дори само това, не да продължават да избягват реалността, а да признаят и приемат нейните правила на игра, порядки и закони в тяхната последователност, да проявяват готовност за вникване в себе си и съзряване. Тук спадат смелостта към неподправеност и готовността за необходими откази, които ние всички трябва да извършваме. Само тогава реалността ще им разкрие и своите позитивни страни и ще им даде мащаба за удовлетвореност и пълнота — нещо, което те също могат да постигнат.

Странен е фактът, че понятието хистерия много често се използва в негативен смисъл; спрямо натрапливия, депресивния или шизоиден човек ние като цяло проявяваме по-голямо разбиране, повече сме склонни да гледаме на него като на страдащ; напротив, окачествим ли някого като хистеричен, най-често в съзнанието изплува нещо, което-сякаш дава основание за морално превъзходство. Това вероятно се дължи на представата, че хистерикът само си играе на болен, че би могъл да бъде съвсем разумен и т.н., „стига само да поиска“; а може би и на обстоятелството, че в това отношение сме възприели и запазили стари предразсъдъци. Дано въз основа на описаните случаи е станало по-ясно, че хистерията е болест, с проследима история на развитие, и че хистерично болният човек е също толкова страдащ, колкото и други болни. Може би в подкрепа на

нашия предразсъдък се прибавя и фактът, че — погледнато от страни — болните от хистерия сякаш често са облагодетелствани от живота хора, на които ние затова, така да се каже, не искаме да признаем правото да се разболеят; ако човек познава тяхната жизнена история, ще трябва да ревизира своето мнение. В крайна сметка ние всички страдаме от недостатъчно преработване на миналото. Тези, за които миналото е било такова, че все пак са могли да оформят плодотворно живота си, защото са почерпили от него повече помощ, отколкото вреда, би трябвало от благодарност за това да проявяват разбиране и толерантност към по-малко оцастливените.

[1] „Кое е позволено на Юпитер, не е позволено на вола“ (лат.). — Бел. прев. ↑

[2] Приблизително (лат.). — Бел. прев. ↑

ПРИМЕРИ ЗА ХИСТЕРИЧНИЯ ТИП ПОВЕДЕНИЕ

Нека сега отново приведем няколко примера. Една заможна жена се обърна към мен заради своя 16-годишен син, защото имала основания да се безпокои, че той проявява склонност към хомосексуалност. В разговора, който двамата проведохме, за нея очевидно беше най-важно да се представи в най-добра светлина — както в буквалния, така и в преносен смисъл на думата: тя не само премести стола така, че да може лицето ѝ най-добре да се вижда, а малко издутата ѝ буза да остане в сянка (за която тя се извини, днес сутринта ѝ бил изваден един зъб), но и като майка сама се обсипа с комплименти, затова пък основно разкритикува и разнищи своя съпруг. В разговора със сина излязоха наяве следните детайли: родителите от години имали много тежък брак, но не искали да се развеждат заради обществен престиж. Майката често предприемала далечни пътувания, на които винаги вземала сина си. Така той трябвало да играе ролята на малкия кавалер; те живеели само в най-изисканите хотели и по време на тези пътувания спели в една и съща стая, дори и когато той достигнал и преминал възрастта на пубертета. Тя била привлекателна жена, на която доставяло удоволствие да въздейства прелъстително върху сина, да му позволява дотолкова да вижда тялото ѝ, когато се облича или съблича, че да чувства неговото сдържано любопитство и възбуда, в същото време неговата стеснителност, която тя намирала за „сладка“. Тя се оставяла да бъде обожавана от него като от паж; но когато веднъж синът, играещ натрапената му от нея роля, „на собствена глава“ си поръчал нещо в ресторанта на хотела, тя се отнесла с него пред келнера така, сякаш е малко дете, което няма право да си позволява това. Следователно той само изпълнявал функцията да обожава майката и да бъде нещо като нейна играчка. До голяма степен тя разрушила и връзката с баща му, като го настройвала срещу него и реагирала ревниво, когато синът се обръщал към него. Бащата от своя страна чувствал отчуждаването на сина, не виждал обаче никаква реална възможност да го спечели за себе си, тъй като майката дори и като време имала предимство, защото той много по-рядко от нея

виждал сина си и не бил склонен по същия начин да го настройва срещу нея, за да ѝ го отнеме. Синът от своя страна тълкувал това поведение като равнодушие и виждал в него един вид самопризнание на бащата, че е виновен — майката очевидно имала право, когато всеки път казвала, че тя го обича повече от бащата, който нехаел за него. Така тя изцяло го използвала за своите цели, превърнала го в обект на отмъщение срещу съпруга си, без дори да си дава сметка, какво му причинява по този начин. Тя си отмъщавала за разочарованията в брака, за които обвинявала само мъжа си, тъй като той ѝ „предлагал твърде малко“.

Единственото дете от един много проблематичен брак, едно прелестно момиче, било използвано от майката за осъществяване на нейната собствена незадоволена потребност от валидизиране. На четири години тя вече била манекен на детско облекло. По време на ревютата майката седяла на първия ред и детето много се страхувало да не направи нещо погрешно, да не би да не се движи грациозно и т.н.; защото, както тя се изрази, студеният и твърд поглед на майката регистрирал „всяка грешка“. Когато всичко минело добре, майката нежно я прегръщала и целувала пред публиката и създавала покъртителна картина на майчина любов; когато то допуснело грешка, в къщи тя сериозно го нахоквала и продължавала да го обучава, заплашвайки го с наказание, ако такова нещо се повтори. Детето останало с чувството, че майката ще го дарява с любов, само ако не я разочарова и функционира добре; в същото време външните достойнства придобили свръхценност, нещо повече, те сякаш изобщо били единствената действителна ценност. Примесеното със завист възхищение на другите деца било за нея само една слаба утеха. Покъсно тя станала известен и търсен манекен, но изпитвала нарастващ страх от остаряването, защото цялото ѝ съществуване и самочувствие се градели на нейните телесни прелести, в това чисто и връзките ѝ с мъжете. Тя имала много „афери“, които обаче в крайна сметка не я задоволявали, продължавала да копнее за „голямата любов“. Тя не искала да премине 30-те — струвало ѝ се, че след това животът вече няма никакъв смисъл. Реагирала с тежки депресии и на най-малкото напълняване. Майката продължавала строго да я контролира и оценява без капка снизхождение, само с оглед на пазарната ѝ стойност; тя посредничела при връзките ѝ със заможни мъже и се надявала, че един

богат зет ще осигури старините ѝ. Един за малко неуспял опит за самоубийство доведе в крайна сметка момичето на психотерапия и цялата окаяност на ситуацията лъсна зад красивата фасада, за която толкова много ѝ завиждаха — в много отношения типична съдба в тази и подобни професии.

Една жена със силно изразени хистерични черти се опитвала изцяло да подчини мъжа си. Още в семейството на нейните родители бащата бил възприеман повече или по-малко като комична фигура, достатъчно добър, за да издържа семейството, но иначе „*quantite negligeable*“^[1]. Тя гледала на своя мъж по същия начин, предимно като източник на доходи и била подкрепяна в това отношение от майката, при която се задържала по-често, отколкото в собственото си жилище. Майката често принижавала зетя — тя смятала, че дъщеря ѝ заслужава „нещо по-добро“; зетят бил учител, т.е. действително „осигурен“ и с право на пенсия, но големи богатства от него не можели да се очакват. Тя подстрекавала дъщеря си да извлича колкото се може повече от него и да си живее живота. Така дъщерята се отдала на своите интереси и удоволствия, занемарила домакинството. Тя не искала деца и живеела с нагласата, че нейният мъж всъщност трябва да бъде доволен, че може да обича една толкова изискана и достойна за възхита жена. Мъжът, който с времето се наситил на това капризно създание, се надявал, че тя ще улегне с брака и с едно майчинство. Това обаче не се случило; освен това жената не искала да прекъсне тесния контакт с майката — тя по-скоро останала нейна дъщеря, отколкото била негова съпруга. Така двамата все повече се отчуждавали. Когато мъжът започнал връзка с друга жена, съпругата с широк замах зачеркнала миналото и своето участие в него и се хванала само за актуалния факт на неговата изневяра, която го превръщала във виновник за случилото се. Тя не била готова да се конфронтира със себе си и поведението си, което би било шанс за вглеждане в ситуацията и за разговори, които да ги сблизят отново — това би било твърде голямо обвързване с реалността, би изисквало твърде неприятно вглеждане в себе си и би довело до сериозни последствия.

В този случай жената изобщо не се беше отделила от своето семейство, преди всичко от майката; тя все още продължаваше да се намира в дълбока идентификация с нея и затова безкритично беше приела нейните мащаби и схващания.

Едно такова не докрай осъществено отделяне от ранните значими фигури е характерно за хистеричните хора. Друг пример в това отношение, с по-подробно обрисуване на средата: Госпожица П. била единствената дъщеря от един много тежък брак. Бащата бил известно име в политиката, с големи успехи в кариерата си, но вкъщи тираничен, склонен към произвол и нетолерантност, истински деспот. Майката, която също произхождала от семейство, в което мъжете се радвали на партриархални права, а жените били поставени на второ място, останала и в брака си дребнава еснафка, страхлива и несамостоятелна, в същото време непоправима защитница на предразсъдъци и схващания, господствали в нейното семейство. Никога не си правела труда да си създаде собствена преценка за хората и за живота; тя застъпвала вече възприетото толкова по-закостеняло, колкото по-несигурна била в самата себе си, и така живеела в един свят, основан на принципа „както правят хората“, в който проблеми не съществували, защото тя винаги знаела, как „човек“ трябва да се държи.

Тя безпределно се възхищавала на жънещия успехи и известност мъж, предоставяла му вземането на всички решения („ти по-добре разбираш това“; „аз съм напълно съгласна с тебе“; една добра съпруга е длъжна да споделя мнението на мъжа си), подчинявала му се изцяло и така бракът с нищо не допринасял за нейното по-нататъшно развитие, на което мъжът ѝ не отдавал голямо значение. Той бил доволен, че има една покорна и грижовна жена, която му се възхищава и го глези, когато се връщал вкъщи от своите чести пътувания. От друга страна обаче тя започнала да му доскучава, тъй като не го стимулирала и не била самостоятелна. Тъй като тя сама не гледала сериозно на себе си, и той не я вземал насериозно, и скоро се впуснал във връзки с други жени. Това не останало скрито за нея, а и той изобщо не го отричал; тя не поискала да се разведе, защото в такъв случай би трябвало да разчита единствено на себе си; той също не искал, заради удобството — така имал своите приключения и въпреки това дом, освен това един развод вероятно би навредил на доброто му име. Тя реагирала безпомощно на тази ситуация, отначало му правела отчаяни сцени и му отправяла упреци, които само го дразнели и отблъсквали. Така всичко си останало по старому, само дето в своята мъка тя все повече се вкопчвала за дъщерята. Тя отрано доверила на

детето своите грижи; по този начин не само прекалено го товарила за възрастта му, но в резултат на това дъщерята започнала да гледа на бащата през очите на майката като на лош мъж, и в същото време като ужасяващ пример, какви всъщност „са мъжете“. Дъщерята била по-привързана към майката, защото тя я гледала и се грижела повече за нея, отколкото постоянно заетият, вечно пътуващ, толкова нетърпелив и непредвидим баща. Бащата от своя страна започнал да проявява по-голям интерес към нея едва когато тя навлязла в пубертета и станала едно красиво младо момиче. Той флиртувал с нея, видимо я предпочитал пред майката, нескрито изразявал възхищение от нейната фигура и я докосвал по един не много бащински начин. Между двамата се създавала еротично обагрена връзка, вследствие на която тя осъзнала привлекателността на тялото си. В същото време тя изпаднала в трудна ситуация, тъй като с поведението си бащата я превърнал в съперница на майката, от която се нуждаела заради нейните постоянни грижи и отдаденост. От една страна тя се ласкаела от мъжко-одобряващото отношение на бащата, което ѝ давало съвсем ново самочувствие, от друга страна изпитвала вина спрямо майката, чиято роля в присъствието на бащата сякаш се свеждала само до домакиня, а вълнуващите неща — излизанията навън, разходките из града и т.н. — бащата приемал само с нея. В същото време тя тайно триумфирала от факта, че е засенчила майката пред бащата, но се страхувала да не проиграе нейната любов, тъй като в крайна сметка, при цялата ѝ дребнавост и еснафщина, майката винаги била тази, към която тя можела да се обърне и на която можела да разчита, от която получавала топлина. Така тя била разкъсвана от противоречиви чувства: в нейните очи бащата представлявал „големия свят“ и със своя начин на живот събуждал в нея непреодолени очаквания и неясни представи за един живот, който майката със сигурност никога не би могла да ѝ предложи — майката ценяла много повече скромността и отказите, тя по-скоро изпитвала страх от големия свят, в който се бояла, че не може да се утвърди и който, както тя смятала, ѝ бил отнел мъжа.

Тази проблематика се изострила, когато родителите се разделили, без да се развеждат; бащата се преместил в по-голям град, а тя останала с майката в познатата обстановка. Със заминаването на бащата „големият свят“ сякаш потънал за нея. Тя отново станала по-

близка с майката, която от своя страна виждала в нея единствения смисъл в живота си. Майката се опитвала да привърже дъщерята към себе си с глезене и събуждане на чувство за вина — когато дъщерята искала да води свой собствен живот и често я оставяла сама — и така повтаряла поведението, което някога била възприела по отношение на мъжа си. Разочарована от бащата, дъщерята извличала от готовата на всичко майка това, което можело да се извлече. В несъзнавана идентификация с бащата, чрез която тя се опитвала да компенсира неговата загуба, сега тя на свой ред тиранизирала майката и се държала с нея така, както бащата го правел. По този начин двете жени продължавали старата брачна ситуация, само със смяна на ролите между бащата и дъщерята; тя, подобно на бащата, критикувала майката, оставяла се да бъде глезена и обслужвана, изкарвала си на нея своето недоволство и лошо настроение, което майката понасяла от страх да не я загуби. Дъщерята виждала бащата само на големи интервали, когато той я канел при себе си в големия град. Междувременно тя пораснала и станала още по-привлекателна; гордият баща излизал с една млада дама, след която мъжете се обръщали и която той за кратко време глезел като приятелка. През останалото време той държал изкъсо майката, така че майка и дъщеря били принудени да живеят съвсем скромно, но в дните на кратките срещи с дъщерята той демонстрирал целия блясък на своя живот. Водел я в елегантни ресторанти, купувал ѝ скъпи дрехи и бижута, ходел с нея на опера и т.н. Но също така внезапно, както засиявал, блясъкът помръквал отново за неопределено време: дъщерята била отправяна обратно при майката, в нейния ограничен свят, в който дрехите, бижутата и събудените претенции изобщо не пасвали, а само засилвали недоволството ѝ. По този начин тя свикнала да предявява претенции, които сама не била в състояние да осъществи, претенции, които отправяла към живота, сякаш нещо ѝ се полага — с което тя дори не грешала напълно, защото начинът на живот на бащата би могъл да ѝ го осигури; ако той се беше грижел повече за нея, развитието ѝ би могло да протече съвсем различно. Майката поемала върху себе си възможно най-много неща, за да бъде необходима на дъщерята; от страх да не загуби и нея и да остане съвсем сама, тя не била заинтересована дъщеря ѝ да получи смислено образование — това би застрашило тяхното усамотение. Становището на бащата по

този въпрос било: „дъщеря ми няма нужда да работи“ — една често срещана нагласа сред хора, издигнали се сами в живота, по отношение на техните деца; гордостта от факта, че са постигнали всичко със собствени сили, гордостта, че „могат да си позволят“ да не се налага техните дъщери да печелят пари, ги кара да забравят какви последствия би имало това за децата. Самата дъщеря не проявявала определена склонност към някаква професия и така несъзнателно си отмъщавала на родителите, оставайки зависима от тях, което бихме могли да формулираме горе-долу по следния начин: „След като вече сте ми направили живота толкова труден, че аз дори не знам къде ми е мястото, трябва поне да продължавате да се грижите за мен“ — което напомня на израза: „Пада му се на баща ми да ми измръзнат ръцете, след като не ми купува ръкавици“, зад чийто зловещ хумор често се крият безнадеждност и отчаяние. Така растяла госпожица П.; тя била очарователна, претенциозна, умеела да се облича добре и „да поддържа разговор“, имала изисканите маниери на баща си, без обаче да притежава неговите способности и умения. Несвикнала да работи, тя живеела като спящата красавица, която чака своя принц-избавител. Такъв обаче не се появявал, защото тя нямала достъп до висшите кръгове, а пък по-обикновените мъже нямали „какво толкова да ѝ предложат“. Зад външно демонстрираните гордост, претенциозност и сигурност, тя оставала едно малко несигурно момиче, затворено и много свързано с майката, което трябвало да скрива тази несигурност от себе си и от света зад арогантно поведение. Тя усвоила един струващ ѝ се изискан, леко носов говор и на пръв поглед създавала впечатление на леко отегчена млада дама от „най-добрите кръгове“, която добре познава света. На фона на така стеклите се обстоятелства госпожица П. все по-често изпадала в страхови състояния. Тя вече не можела да предприеме нищо без майката, дори да излезе навън сама. Тя развила страхова невроза със звукова симптоматика, която се изразявала и в телесни симптоми като сърцебиене, виене на свят и нарушения на съня, заради които тя — заедно с майката — обикаляла от лекар на лекар; сметките получавал бащата, който обаче скоро отказал да ги плаща. Нейният същински страх — страхът от реалността, от себедоказване, от изучаване на нещо и от ясни решения относно това, как би искала да изгради живота си, както и от изоставяне на своето детински-незряло поведение — бил прехвърлен

върху тези страхове, които би трябвало да ѝ осигурят извинение, че не е в състояние да се справи с всички тези неща — та нали била болна. Страховата невроза изпълнявала следните функции: чрез нея дъщерята връзвала майката за себе си като броня и буфер от света; тя ѝ спестявала разочарованието от осъзнаването на факта, че наистина имала желание за нещо голямо в живота, за което на воля фантазирала в мечтите си, но не развила необходимите способности, за да го превърне в действителност; тя била един вид отмъщение спрямо родителите, и сега дъщерята имала „легитимно“ извинение, с което можела да се изплъзне от всичко неприятно. Разбира се, този пример също е опростен и сякаш представен „на бързи обороти“; но във всички възможни варианти на една благоприятстваща хистерията среда могат да се разпознаят типичните за нея черти, които още веднъж би трябвало да обобщим:

Тежък брак на родителите, в който детето — при това единствено — се въвлеча по неотговарящ на възрастта му начин; липсата на истинско направляване и на полово специфични образци; среда, изпълнена с противоречия, с твърде малко здравословни възможности за ориентиране в света; прекалено дълга обвързаност с единия родител; отсъствие на солидни умения и знания; съблазняване и събуждане на неясни очаквания за бъдещето; и поради всичко това една неосъществена идентичност. Госпожица П. така и никога не разбрала със сигурност, кое всъщност е „действителността“: мащабният свят на бащата или ограниченият, но все пак изпълнен с топлота и загриженост свят на майката. Каква да бъде тя самата? Дали да бъде изискана дама — но как да стане такава? Или да бъде като майка си — но колко непривлекателно и скучно е това! И какво ще прави, когато някой ден майката умре? Тази мисъл я преследвала и карала, въпреки целия тормоз и използване на майката, все пак да бъде мила с нея, за да я запази възможно най-дълго около себе си. Така може да бъде разбрана безизходицата в отношението на двете жени — те твърде много се нуждаели една от друга, за да могат да се пуснат на свобода — порастването на една от тях би застрашило тяхната предпазваща ги „невроза за двама“, би ги тласнало към стъпки на съзряване, от които те изпитвали страх. Заболяването на дъщерята беше алармен сигнал на още здравата част в нея, че това така повече не може да продължава.

Улрике била трето дете в семейството, имала две по-големи сестри. Затова родителите ѝ искали да имат момче. Но въпреки че тя не се родила момче и в този смисъл била едно разочарование за родителите, те не отстъпвали от желанието си и я възпитавали като такова. Наричали я Ули, обличали я като момче, косата ѝ била късо подстригана и родителите ѝ непрекъснато уверявали себе си и нея, че тя изглежда като момче, нещо, което ѝ доставяло удоволствие, защото звучало като признание и я карало да се държи момчешки. Тя играела само с момчета и се стараела да прави същото като тях, била горда, ако някой ѝ казал, че тя може да се мери с всяко от тях. В пубертета тя много страдала, когато при нея се развили вторичните женски полови белези; дори по време на менструалния си цикъл била много активна, за да не изостава от момчетата. С годините тя все пак се превърнала в интересен тип момиче, с нещо момчешко в себе си и с характерния за това специфичен чар, което бързо намерило отзвук у мъжете; и тъй като досега имала с тях само приятелски отношения, тя наивно предприела с един познат пътуване през уикенда, но била изключително ужасена и възмутена, когато той поискал от нея нещо, което тя изобщо не очаквала, и бранейки се отчаяно, успяла да му се изплъзне. Бащата, който обичал до полуда своите дъщери и кроял за тях големи планове, бил един от онези „откриватели“, които вечно чакат своето велико откритие, което никога не правят; с него чакало и цялото семейство и съжалявало бедния баща, който бил толкова надарен, но все още неоткрит от света. Улрике участвала с успех в училищните театрални представления и показала известен актьорски талант; затова бащата изведнъж решил да изживее чрез дъщерята своите незадоволени амбиции; тя трябвало да стане актриса. Започнала да взема уроци по актьорско майсторство; за щастие — или нещастие — тя скоро попаднала на пиеса, в която търсели тип като нейния и така получила своята първа голяма роля, която дължала повече на външния си вид, отколкото на своите умения. Други предложения за роли обаче не последвали; бащата изписал купища писма до театри и агенции, изпращал снимки на дъщерята и преувеличено описание на нейните таланти. Тя била поканена тук и там на прослушвания; и понеже нямала никакъв изключителен талант, тя се чувствала двойно потисната от предварителните бащини възхвали и събудените от тях очаквания — и се проваляла. Междувременно тя се опитвала — без да

се отказва от надеждите за актьорска кариера — да си намери друга работа, за което обаче нямала достатъчно познания и което ѝ носело нови разочарования, така че или скоро я уволнявали, или тя сама се отказвала след пробния период. На 25-годишна възраст тя се подложила на психотерапевтично лечение заради страхови състояния (агорафобия); вече не можела да излиза сама от къщи и била неработоспособна; това било израз на цялата ѝ дезориентираност и безпомощност.

Примерът показва преди всичко усложненията по пътя към откриване на женската роля и трудностите, с които се сблъсква едно дете, когато трябва да изпълни желанията и представите на родителите, без да притежава необходимия за това фундамент.

[1] В дадения контекст — „човек без тежест“ (фр). — Бел. прев.

↑

ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ НАБЛЮДЕНИЯ

Хистеричните личности живеят в една псевдореалност, която, както показахме, обхваща всички възможни области. Техният централен проблем е въпросът за автентичността — той е вътрешното отражение на тяхното бягство от реалността в „роли“.

Заради прагматизма им религията лесно се превръща за тях в една необвързваща вяра — човек никога не знае, дали църквата все пак няма да му потрябва; за тях и тук привидността е по-важна от автентичността; достатъчно е да се спазва формата. Харесва им мисълта, че с разкаяние и изповед човек се освобождава от цялата си вина и може, съвършено невинен като новороден, да започне наново. Те определено споделят представата за личностен бог в смисъла на един добър баща, който, разбира се, особено много обича тъкмо тях и все някога ще го покаже. Така в много отношения те остават детински-незрели, наивни и вярващи в чудеса, позволяват да бъдат съблазнени от „обещания“ за избавление, които не изискват големи усилия от тяхна страна. Затова те често стават привърженици на такива секти, които освен това задоволяват тяхната потребност от сензации. Ако решат да се подложат на психотерапия, те обикновено искат да бъдат хипнотизирани, с надеждата от раз да се избавят от трудностите си, без да полагат усилия.

В етиката те споделят подобна наивно-необвързваща нагласа. Те щедро се възползват от възможността да релативират всичко и да търсят изкупителната жертва навън, в другия, а не в тях самите. Това затруднява вглеждането в себе си и самокритиката, заради което те рядко извличат поука от кризите.

В крайна сметка и тук става дума за нещо общочовешко, което в различна степен ни е присъщо, защото всички ние е трябвало да преминем през тази формираща фаза от детското развитие, с нейните задачи и страхове. Същия процес на проектиране на собствени липси и чувство за вина върху другите с цел разтоварване ние срещаме и в колективи, където той играе важна и опасна роля. Особено подходящ за такива проекции се оказва „врагът“, и човек остава с впечатлението,

че враговете биват изнамерени, за да се освободим от бремето на собствената си вина, цели народи, религиозни общности и раси обикновено проектират един върху друг това, което не искат да признаят по отношение на самите себе си, и тази готовност за проектиране може да бъде разпалвана и използвана за политически или идеологически цели от безскрупулни властници. Такива неконтролирани и подклаждани проекции играят — в качеството си на психодинамични основания — решаваща роля за избухването на войни, расова омраза и религиозни сблъсъци. Желанието за освобождаване от бремето и вината на миналото е една общочовешка потребност.

За разлика от депресивния, който се смята за виновен по отношение на много неща, хистерикът е склонен да забравя или отрича собствената си вина. Своеобразното в немския език обозначава се една и съща дума „Vergehen“^[1] както на времеве, така и на нравствени измерения, ни кара да се замислим — преминават ли с времето нашите престъпления? За хистеричната част в нас това би било добре дошло.

Като родители и възпитатели хората с хистерична структура на личността могат да увличат и въодушевяват; те притежават мощна сугестивна сила, могат да убеждават и да създават у детето чувството, че животът е хубав и си струва да се живее. В проявите на чувства те са повече спонтанни, отколкото постоянни; децата обичат такива родители, гордеят се с тях и им се възхищават; родният дом има „атмосфера“, гостоприемна е, много хора им завиждат заради родителите — често обаче само дотогава, докато разпознаят фасадността. При силно изразена хистерична структура на родителите трудността се състои преди всичко в липсата на последователност във възпитанието; те рязко сменят глезене и отказ, така че детето трудно може да се ориентира и никога не знае със сигурност, какво го очаква, защото поведението на възрастните зависи повече от настроенията им и в по-малка степен се определя от обективните факти. Така те задават в душевен план един „мартенски климат“, който кара детето да живее сред несигурност и хаос. Те често събуждат в него погрешни очаквания за живота. Ако са разочаровали детето, или трябва да изискат от него необходим отказ, те му дават неопределени обещания в бъдеще време — когато пораснеш — и го отклоняват от сблъсъка с тях и от възможността да вникне е необходимостта на отказа; тогава

детето свързва всеки отказ с очакване за предстоящо възнаграждение. Всичко това събужда в него онова опасно очакване за едно бъдеще, изпълнено с чудеса, които все някога ще се случат; по този начин родителите поддържат неговите илюзорни представи-желания, вместо да го въведат в реалността.

В това, а и в други отношения те не развиват в детето жизнено необходими умения и способности, то не получава от тях достатъчно опит в справянето с кризисни ситуации, което полага началото на бъдещи разочарования от себе си и от живота. От една страна, те прекалено много привързват детето към себе си, от друга страна, внезапно го отблъскват: ако то се превърне за тях в ангажимент, товар и отговорност, ако потърси разбиране за своите проблеми, то изведнъж се чувства изоставено и осъзнава факта, че уверенията в любов в крайна сметка са били само красиви думи. Хистеричните родители не търпят критика от страна на детето, приемат я като лична обида и трудно признават собствените си грешки — не като натрапливия човек заради перфекционизъм и претенции за власт, а от накърнена суетност и самолюбие. Ако детето ги залови натясно и им поиска обяснение, те изобщо не обръщат внимание на това, а настоятелно повтарят, че винаги са искали най-доброто и са правили толкова много жертви, така че вместо трудностите на детето да бъдат взети насериозно, то започва да изпитва чувство за вина заради своята неблагодарност.

Опасна е и склонността им да „възпитават“ представителни деца; те трябва да блестят за прослава на родителите и не бива да разочароват, защото така ще загубят любовта им. Изобщо опасността от това, детето да бъде тласнато към някаква роля, е най-голяма при хистеричните. Отчасти защото те злоупотребяват с детето, за да издигнат собствения си престиж, отчасти защото то трябва да осъществи техните собствени несбъднати желания — нека си припомним примера с манекенката.

В политиката хистеричните обикновено са представители на либералните или революционни партии, не на последно място заради потребността от сензация, както и заради едно неясно недоволство и също така неясни очаквания за бъдещето. Като революционери те обаче не притежават твърдостта и последователността на шизоидните: те наивно вярват в напредъка, както вярват във всичко ново, само защото е ново и различно — в това отношение те също са пълна

противоположност на натрапливия човек, който държи на старото, защото то поне е познато и изпробвано. Като политици (едно от големите имена сред тях е Бенджамин Дизраели, според описанието на Андре Мораа) те са завладяващите, способните да въодушевяват оратори, които обичат да обещават твърде много. Често те са водещите фигури, на които повече приляга да дават ход на нещата, да чертаят нови пътища, отколкото да вършат необходимата изпълнителска работа по осъществяването на своите идеи. Но те могат да бъдат и прелъстителите, които умело използват тайните желания на своите избиратели, за да се издигнат до високите етажи на властта и които живеят според мотото „след мен и потоп“, които повече не се интересуват от това, което са предизвикали; понякога те са играчите *à la banque*, които рискуват до краен предел и дори след поражения отново се изправят на крака.

В социалната сфера те са подходящи за всички професии, които изискват личностна изява, гъвкава реакция в съответния момент, мобилност, контактност и способност за приспособяване, и които в същото време задоволяват тяхната потребност от валидизиране, тяхното желание за лично участие. Прилягат им всякакъв род дейности, в които те представляват служби и постове, придаващи им символна значимост, защото те до голяма степен се идентифицират с тях като с роля. При това за тях службата или постът е не толкова задължение, както за натрапливия, а по-скоро възможност да увеличат блясъка на своята личност, поради което ордени и титлите им изглеждат особено привлекателни. Отдава им се всякаква дейност, за която контактността е определяща и която задоволява тяхната потребност от общуване с хората, тяхното желание за „публика“. Те са убеждаващите фирмени представители, предумващите продавачи, които пробутват на един клиент залежалата стока като особено изгодна и обличат от главата до петите друг, който иска да си купи само вратовръзка. Те плуват в свои води навсякъде, където става дума за чар, физически достойнства, обиграност и спонтанност, импровизация и изненадващи победи. Привличат ги всички професии, които събуждат неясни надежди за живот в „големия свят“ или ги водят до съприкосновение с него; фотомодели, манекени, фирмени управители; те жънат успехи в сферата на бижутерията, козметичните услуги, както и хотелиерството. Хистеричният е повече личностно, отколкото

обективно ориентиран в своите постижения, така че те много зависят от хората, за които са предназначени. При наличието на съответно дарование те могат да извисят своите заложи и качества до художественото (преди всичко актьорско и танцово майсторство): способността за въображение и художествен израз, удоволствието от сценичното представяне.

Старостта и смъртта са последните неизбежни реалности в нашия живот, които не могат непрекъснато да бъдат отричани. Несвикнали да приемат реалността и да се прекланят пред необходимостта, хистеричните и тук проявяват склонност да си затварят очите колкото се може по-дълго. Старостта и смъртта естествено съществуват, това няма как да се отрече, но сякаш повече за другите, а не за тях самите. Затова те се опитват да поддържат възможно най-дълго илюзията за вечна младост, представата за едно бъдеще, изпълнено с възможности. Те с охота възприемат всякакъв род методи и практики, които обещаваат продължителна младост, както и учения, които изповядват живот след смъртта, по възможност като продължение на отсамното съществуване. В следствие на неприемането на собствената си смърт те често не подготвят навреме своето завещание и не привеждат делата си в ред, така че понякога оставят след себе си пълен хаос. На старини, под натиска на приближаващата смърт, при тях нерядко се стига до внезапно, сякаш радикално преориентиране и промени в поведението им, които напомнят на израза на младини развратница, на стари години ревностна богомолка и при едно по-внимателно вглеждане създават впечатление на лишени от принципност, така че истинността на тези промени е твърде съмнителна. На тях може би най-трудно им се отдава да остаряват с достойнство, затова пък притежават способността да преиначават своето минало и да живеят в спомени, които променят съобразно желанията си и в които играят главната роля. При все това някои от тях са в състояние да придадат блясък и героично величие на умирането си и могат да превърнат оттеглянето от сцената на живота в един впечатляващ спектакъл.

Изкуството във всички негови форми е предпочитаната сфера за изява на хистеричните хора; това, което създават, неизменно носи техния личностен отпечатък; понякога те са склонни към известен ексхибиционизъм; те имат талант да пишат прекрасни писма,

автобиографии и себеописания. Цветовете, оригиналността и жизнеността са техните стихии. За тях често формалното е без значение. Те често сънуват наяве; тук опасността се крие в обстоятелството, че фантазията не се насочва по здравословен начин към живота, като подготвително упражнение, а се оттегля от него в един свят на мечти и желания, който все повече ги отдалечава от действителността — само хората на изкуството са в състояние да превърнат този факт в нещо съзидателно.

Сънищата на хистеричните — доколкото те отразяват структурно-специфична проблематика — често показват в наивна форма сбъдването на желания, носят в себе си нещо илюзорно, тъй като в тях законите на реалността са снети и много неща се случват като в приказките. Често в сънищата им съществуващите проблеми се разрешават като по чудо — например в една безизходна ситуация изведнъж се оказва, че те могат да летят, или притежават магически способности, или някакъв *deus ex machina* внезапно се появява и спасява ситуацията. Изтласканият надълбоко страх нерядко се изразява в сънищата им по следния начин: те нямат твърда почва под краката си или изведнъж се изправят пред пропаст. Обикновено техните сънища са цветни, живи, изпълнени със събития и често дори най-дългите се запомнят добре. Освен това е характерно, че решението на труден проблем, което би коствало много усилия, бива изнамерено не от самия сънуващ, а предложено от други хора.

Ако се опитаме да представим хистеричните структури във възходяща линия — от здравия човек с хистерични дялове на личността до леките и по-тежки увреждания, тя би изглеждала по следния начин: жизнено-импулсивни хора с подчертан стремеж за валидизиране и самовлюбеност — нарцистична потребност от намиране на потвърждение и желание да бъдеш в центъра на вниманието — прекален стремеж за валидизиране и пристрастеност към контакти — мамини синчета, които не са напуснали семейното гнездо — хистерична престореност, игра на роли и бягство от реалността чак до измамниците от класа — вечните девойки и юноши — женомразците и мъжемразките, не приемащи своята полова роля и нерядко бягащи в хомосексуалността — „кастриращите“, деструктивни жени, отявлено ненавиждащи мъжете и типът дон Жуан, отъмщаващ на жените — фобии — тежка хистерична картина на

болестта с душевна и телесна симптоматика, която в крайна сметка не може да се свърже в крайна сметка с определена органична система, все пак с известно предпочитание на крайниците (поява на парализа).

Здравият човек с хистерични структурни дялове обича да рискува, да предприема много неща, винаги е готов да се обърне към новото; той е гъвкав, пластичен, жизнен, бликащ и завладяващ, жив и спонтанен, склонен да импровизира и изпробва. Той е добра компания и никога не е скучен, при него винаги „нещо се случва“; той обича всяко ново начало и е пълен с оптимистични очаквания за живота. За него всяко начало сякаш носи в себе си всички шансове, във всяко начало живее едно вълшебство, каквото е мотото на тази глава. Той задвижва всичко, разклаща традиции и остарели, закостенели догми; притежава нещо завладяващо сугестивно, много чар, който знае как да използва. Той не взема нищо насериозно — освен може би самия себе си, — защото знае, че повечето неща в живота са относителни; той е по-силен в намирането на импулси и задвижването на нещата, отколкото в издръжливостта и търпеливото провеждане на заплануваното. Но тъкмо неговото нетърпение, неговото любопитство и необремененост от миналото му дават възможност да съзри и да се възползва от някои шансове, които устроените другояче хора не виждат, или за които те биха означавали предел, граница. Така своенравно и безстрашно той може да гледа на живота като на цветно приключение, смисълът на който се състои в това, да бъде живян възможно най-богато, интензивно и пълно.

[1] Немската дума *Vergehen* означава както преминаване, изчезване, отмиране, загиване, така и простъпка, прегрешение, провинение. Изборът на превода ѝ с „престъпление“ по-долу в изречението цели да подчертае именно „преминаването“, „престъпването“ на определени норми и порядки. — Бел. прев. ↑

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

*Ако всеки би знаел всичко за другия,
всеки лесно и с удоволствие би прощавал,
не би имало вече никаква гордост, никаква
надменност.*

Хафъз

Зад четирите основни форми на страх стоят общочовешки проблеми, с които всички ние неизбежно се стълкновяваме. Всеки от нас се среща със страха от отдаването в една от неговите различни форми, които носят като нещо общо помежду си чувството за застрашеност на нашата екзистенция, на нашето лично жизнено пространство или на цялостта на нашата личност. Тъй като всяко доверяващо се откриване, всяка благосклонност и любов могат да ни изложат на опасност, защото тогава сме по-незащитени и по-раними, защото трябва да се откажем от нещо свое, да предоставим на другия част от себе си. Затова всеки страх от отдаване е свързан със страха от една възможна загуба на Аз-а.

Всеки от нас се среща и със страха от Аз-ставането, от индивидуацията, който в различните си проявления носи като нещо общо страха от самотата. Тъй като всяка индивидуация означава отделяне от закрилящата общност. Колкото повече ставаме самите себе си, толкова по-самотни ставаме, защото така все повече познаваме изолираността на индивида.

Всеки от нас се среща по своя начин и със страха от преходността; ние отново и отново преживяваме, как нещо неизбежно отива към края си, престава да съществува, изведнъж вече не е тук. Колкото по-здро се вкопчваме в нещо и искаме да го задържим, толкова по-подвластни ставаме на този страх, в чиито различни форми разпознаваме като нещо общо страха от промяната.

И най-накрая, всеки от нас се среща със страха от необходимостта, от тежестта и строгостта на окончателното, в чийто различни проявления общото е страхът от неизбежното биване-определен. Колкото повече се стремим към необвързваща свобода и произвол, толкова повече се плашим от закономерностите и границите на реалността.

Тъй като тези големи екзистенциални страхове, така важни за нашето съзряващо развитие, не допускат да бъдат заобикаляни, ние заплащаме опита да избягаме от тях с множество мънички, банални страхове. Тези невротични страхове могат да се насочат практически към всичко; единственият начин да ги премахнем е да разпознаем криещия се зад тях същински страх и да влезем в стълкновение с него. В изместването, смекчаването и сякаш карикатурното изопачаване на екзистенциалните страхове невротичните страхове изглеждат безсмислени — те само измъчват и още повече обременяват. Но въпреки това ние би трябвало да ги възприемаме като алармен сигнал, като знак, че „не сме на прав път“, че искаме да избягаме от нещо, вместо да се стълкновим с него, а именно нещо по-съществено, което измественият страх иска да скрие. Срещата с големите страхове е един аспект от нашето съзряващо вървене напред; изместването върху споменатите невротични страхове заместители има не само парализиращо и задържащо въздействие, но и ни отклонява от съществените задачи на нашия живот, които спадат към биването човек.

Така страхът в неговите вече описани основни форми придобива особено голямо значение: той вече не е само злото, което по възможност трябва да избягваме, а — при това съвсем отрано — необходим и важен фактор на нашето развитие. Всеки път, когато преживяваме един от големите страхове, ние сме изправени пред някое от големите изисквания на живота; в приемането на страха и в опита да го надмогнем ние придобиваме нови умения — всяко овладяване на страха е, победа, която ни прави по-силни, всяко бягство от него поражение, което ни прави по-слаби.

Както видяхме от примерите, нашият страх има предистория, една история на неговото развитие. Обхватът, интензивността и обектите на нашите страхове като възрастни са предоформени и предопределени и от нашите детски страхове. Човек с (като цяло)

щастливо детство — в случай, че не бъде сполетян от изключително тежки удари на съдбата — принципно е в състояние да преработва основните страхове, поне до такава степен, че да не се разболява от тях, защото е успял да изгради една стабилна основа на своята личност.

И обратното, този, който твърде рано е бил изложен на несъответстващи на възрастта му страхове и натоварвания и не е срещнал подкрепа от своето обкръжение, продължава и по-късно да преживява страха като много по-застрашаващ и смазващ, тъй като той активира в него стари, непреработени страхове от най-ранното му детство. Психотерапията (в някоя от своите форми) може да му помогне да се справи по-успешно с тях. При трудно поносими страхове, за чиито измерения реално погледнато не съществуват достатъчни основания, за човек вероятно би било от помощ дори само да осъзнае, че тук със сигурност става дума за повторното оживяване на страхове от детството, на които той някога безпомощно е бил изложен, срещу които обаче сега той разполага със сили, които тогава са му липсвали: доверие, надежда, разбиране и смелост.

Думите на Рилке за човека: „Нека стане така, че той отново да узнае своето детство, несъзнаваното и прекрасното, и онзи безкрайно богат и тъмен митичен кръг от неговите изпълнени с предчувствие първи години“ — със сигурност са едно мъдро проникновение. Но за съжаление те не се отнасят за толкова много хора, чиито първи години са били по-скоро тъмни, отколкото богати, по-скоро потискащи, отколкото изпълнени с предчувствие, по-скоро фрустриращи, отколкото прекрасни. Но и за тях би могло да е от полза да преработят своето минало в един психотерапевтичен процес на допълнително развитие и доколкото е възможно да се освободят от пораженията, които то им е нанесло. Срещата на нашите заложи с околния свят, в който се раждаме — околнен в най-широкия смисъл на думата — създава това, което ние наричаме съдба; посоките, които тази съдба поема, се определят от нашето детство, тръгват от него — съдбата е „излятата форма, която — живеейки — се развива“. Но тъкмо психотерапията ни дава възможност да разпознаем в някои от събитията, които по-рано сме вярвали, че трябва да приемем като съдба, последствия от ранни поражения от страна на околния свят, които по-късно отново могат да бъдат поправени.

Важно е да се обърне внимание и на обстоятелството, че при тези ранни формирования съответното общество играе решаваща роля. Ако този факт бива пренебрегван в нашето изложение, то е не защото неговото значение се подценява, а затова, защото през първите години родителите са най-важните фигури в живота на детето. Социално-психологическата среда първоначално оказва влияние върху него само посредством родителите му, посредством тяхната нагласа към общество, авторитети, постижения, към религия, сексуалност и т.н. Затова във вече разгледаните погрешни позиции на родителите спрямо детето винаги отчасти се съдържа и критика към обществото, доколкото именно родителите като членове на една общност, култура, обществена класа или господстваща идеология предават на детето техните изисквания. Обществото, държавата и т.н. също неизбежно се стълкновяват с четирите основни форми на страх и резултатът от този сблъсък е различен, в зависимост от господстващата идеология.

Четирите основни форми на страх, съответно четирите основни импулса или основни изисквания изразяват нещо общовалидно и принципно, което изначално принадлежи към нашата екзистенция. Това сякаш произтича и от обстоятелството, че ние принципно винаги имаме на разположение четири възможности за отговор на една житейска ситуация; спрямо всяко партньорство, спрямо всяка задача или изискване ние можем да се настроим по четири начина: ние можем видимо да се дистанцираме, или любящо да се идентифицираме с тях; ние можем да ги възприемем като закон за нас или да се опитаме да ги преобразим съобразно нашите желания. Всяка съществена задача, всяко решение, всяка значима човешка среща, всяко съдбовно събитие носи потенциално в себе си всичките четири възможности за отговор. Способността да разполагаме с тях и да ги прилагаме според изискванията на ситуацията и нашите собствени заложи, най-малкото да ги допускаме като различни възможности при вземането на решения, е знак за жизненост и развитие. Но не само това; често отношенията между хората изискват да се живеят практически едновременно всичките четири импулса в едно живо взаимопроникване. Нека се спрем например на възпитанието: то изисква от възпитаващия необходимата творческа дистанция, от която той се нуждае, за да разпознае и признае самостоятелното битие на детето; то изисква от него любяща нагласа, за да създаде доверие у

детето, да се вчувства в него и да го разбира; то изисква от възпитаващия здравословна твърдост и последователност, за да научи детето на ред; и най-накрая то изисква убеденост в автономността на детето и респект от нея, за да не го оформи съобразно собствените си желания и да не наводни същността му с чужди елементи.

Такава „пълнота“ обаче отделният човек успява да постигне само в определени граници, тъй като ние, хората, сме несъвършени и непълни. Но на мен ми се струва важно да съотнасяме индивидуално ограничаващите едностранчивости на нашата същност с неопределената представа за една такава цялостност, която носим в себе си. Всеки от нас, въз основа на своята унаследена телесно-духовна конституция, въз основа на заварения околнен свят с неговите влияния, въз основа на своя индивидуален опит и придобити начини на поведение, следователно въз основа на своята жизнена история, която е оформила неговата личност и характер, притежава своите индивидуални възможности и граници, своите непълноти и едностранчивости. Някой ще се опита да приеме и изживее възможно най-плодотворно своята ограниченост и едностранчивост, защото знае, че „цялостността“ е непостижима. Така той сякаш се превръща в представител на една от четирите основни нагласи, в застъпник на един от четирите основни импулса, който той живее с възможно най-голямо съвършенство. Друг ще опита все повече да се приближава към цялостността, към пълнотата, защото знае, че „съвършенството“ е непостижимо и че най-богатото себеосъществяване е невъзможно, когато човек изхожда единствено от собствената си същност. Ако величието на единия се състои в съзнателния отказ от други възможности и в последователното усъвършенстване на своята същност в нейните граници, то величието на другия е в способността да интегрира в себе си възможно най-много измерения, първоначално чужди на същността му и отдалечени от него, и така всеки път наново да разширява себе си. Съвършенство и пълнота — това са двата човешки идеала, и двата непостижими, до които ние сме в състояние да се доближаваме само в границите на нашите възможности.

Ако отнесем казаното към четирите основни стремежа, то нещата изглеждат по следния начин: ние можем винаги да се опитваме да останем верни на самите себе си, да съхраним своята

индивидуалност, да избягваме зависимости и чрез познание да разбираме света и да живеем без боязън нашия собствен живот.

Ние можем винаги да се опитваме да се освободим от ограничаващия ни Аз в обвързаността с другите хора, във вчувстващата се любов и безкористност, в прекрачващата граници, трансцендираща отдаденост и отказ от самия себе си. Ние можем винаги да се опитваме да признаем за вечно валидно това, което ни изглежда истинно, добро и красиво и да защитаваме неговата трайност от внезапни промени, които искат да го разклатят и разрушат; ние можем убедително да застъпваме законите и порядките, които сме разпознали като необходими.

И най-накрая, ние можем винаги да желаем нашата свобода, да казваме „да“ на постоянните промени в живота, да изповядваме за разлика от гореописаната „аполонова“ една „дионисиева“ позиция, която утвърждава живота в цялата му величавост и плодотворност, и открива същите измерения в собствената си душа.

И ние можем винаги — сякаш шизоидно — заради страха от загуба на Аз-а да избягваме близкия контакт; ние можем — сякаш депресивно — заради страха от раздяла и самота да оставаме в зависимост; ние можем винаги — сякаш натрапливо — заради страха от промяна и преходност да се вкопчваме в познатото; или ние можем най-накрая — сякаш хистерично — да се оставяме на произвола, за да избегнем страха от необходимостта и окончателността. Това съответно води до отклоняване от едно или повече от големите изисквания, и в същата степен прави биването ни хора по-фрагментарно.

Нека споменем още, че всеки две антиномично допълващи се личностни структури често инстинктивно се привличат, упражняват една върху друга магическо въздействие, защото обикновено нищо не ни запленива така силно, както ако някой друг по впечатляващ начин изживява това, което ние самите предусещаме като възможност в нас, но вероятно потискаме или не сме се научили да живеем, съответно не ни е било позволено. Сякаш искаме чрез съответния противоположен тип да стигнем до „цялостност“, до една пълнота, която трябва да ни освободи от нашата индивидуална ограниченост и едностранчивост, което представлява и една съществена част от взаимното привличане на половете.

В този смисъл обикновено се привличат от една страна шизоидните и депресивните хора, а от друга натрапливите и хистеричните. Дали тук намира израз нашият несъзнаван копнеж за допълване, желанието да намерим в партньора това, което липсва на самите нас; дали тук предчувстваме възможността да бъдем освободени от оковите на съдбовната структурна предопределеност? Във всеки случай в антиномичното привличане на противоположните типове може би е заложен шанс за такова допълване. Но само ако сме готови да приемем другостта на другия, да погледнем на него насериозно и да искаме да го разберем, можем да се надяваме да открием и да развием тази другост и в самите себе си. Разбира се, в реалния живот това обикновено изглежда иначе: в него всеки се опитва да вкара другия в собствените си релси, да го направи по възможност подобен на самия себе си, с което не само творческото напрежение се загубва, но и обикновено се стига до ожесточени битки. Или човек тотално не разбира другостта на другия, защото не е готов да се научи на нещо ново или пък защото измерва поведението му само със собствените си мащаби, които не са валидни по отношение на другия.

Когато шизоидният и депресивният партньор инстинктивно се привличат, това обикновено има следните основания: шизоидният предугажда готовността и способността на депресивния да обича, неговата жертвеност, неговите усилия да се вчувства и заставането му на заден план; тук той предусеща, ако това изобщо е възможно, шанса за избавление от своята изолираност, възможността да навакса чрез партньора нещо, което никога не му е било позволено да преживее: да се доверява и да се чувства на сигурно място. Тук магията на привличането се крие в това, че шизоидният усеща в депресивния възможности, които са били заложили и в неговата същност, но са останали непроявени в развитието му. А от друга страна, депресивният е запленил от обстоятелството, че шизоидният живее така, както той сам никога не се е осмелявал, съответно не му е било позволено: като независим индивид, без страх от загуба и чувство за вина. В същото време той усеща, че има насреща си някой, който неотложно се нуждае от неговата готовност да обича. Колко фатално може да се окаже всичко това, вече видяхме в описания по-рано пример. Защото когато шизоидният усети желанието на депресивния да се вкопчи в него, това констелира неговия централен страх от зависимост; а когато

депресивният усети порива за независимост на шизоидния, това констелира неговия централен страх от загуба. Тогава двамата изострят тъкмо своите защитни позиции в едно безкрайно трагично неразбиране.

Описаният като натраплив човек бива запленил от цветната пъстрота, жизненост, радостта от риска и готовността за всичко ново у противоположния му хистеричен тип, защото той самият прекалено много се придържа към познатото, винаги мисли за своята сигурност, и по този начин — както и сам той усеща — ненужно стеснява живота си. И съответно хистеричният човек е запленил от своя противоположен тип, защото последният притежава стабилност, солидност, последователност и надеждност, този живот-в-порядък, който така му липсва. Тук обаче също може да се стигне до трагични оплитания и недоразумения, когато всеки се опитва, заради специфичните си страхове, да наложи на другия своя начин на живот. Тогава натрапливият човек — с още по-голяма щателност, педантичност и придиряне, с вечно имащата право закостенялост и претенции за власт, със своята склонност да изтръгне нещо насила — само тласка партньора все повече в неговата хистерия, защото последният остава с впечатлението, че му се отнема въздухът за дишане. Коректността, трезвостта и обективността на натрапливия партньор, който крие зад това поведение своя централен страх от промяна, карат хистеричния партньор да възприема живота си с него като програмиран, установен, без блясък и разнообразие, без импровизации и разведряване на всекидневието със светли промеждутъци; хистеричният се нуждае от всичко това точно толкова, колкото и от намирането на потвърждение от страна на партньора, което последният твърде скъпернически му дава, от страх да не го разглези. Хистеричният партньор от своя страна — заради централния си страх от биването определен — все повече обърква и обезпокоява натрапливия, или го принуждава да вдигне ръце пред неговата необяснима антилогика, противоречивост и необвързаност, сега съзнателно използвани като защита, както и най-вече заради неговите претенции, които на свой ред карат натрапливия партньор да предприеме още по-строги мерки. И в този случай двамата живеят, разминавайки се един друг, и пропускат шанса да интегрират в себе си допълващото ги.

И в двата случая изход може да се намери, само когато човек разбира и приема насериозно болките на другия, а не когато оставя страха да бронира собствената му структура. Но това едва ли би било възможно при екстремно проявени противоположни типове, защото заради другостта на другия двамата партньори по-интензивно преживяват своя страх и се опитват да се предпазват от него; в такъв случай двамата престават да се чувстват заплени от противоположния тип, а само обезпокоени и недоумяващи.

В това отношение познанията върху четирите основни нагласи и основни страхове могат да бъдат от помощ както за партньорските, така и за други междуличностни отношения. В днешно време човек е склонен да разтрогва партньорства още при появата на първите разочарования, и така често пропуска тъкмо шанса, чрез разбирането на другия, да направи крачка в собственото си развитие.

Защото при четирите форми на биване-в-света става дума за принципино принадлежащи към нашата същност възможности, които винаги са съществували и винаги ще съществуват. Различните времена, култури, социални структури и колективни условия на живот, обусловените от времето идеологии и ценностни скали, етическите, религиозни, политически и стопански нагласи са поставяли различни акценти в преживяването на четирите основни страха и различно са оценявали структурните типове. По този начин цели епохи са преминавали под господството на един от четирите структурни типа, в които съответстващият на тях тип нагласа е могъл да се развие по-добре, защото още децата са били възпитавани с оглед на него, и обратно, противоположният тип по-слабо, защото той бивал колективно отхвърлян и обезценяван.

Така например една селска култура (на установеност) благоприятства съхраняващите черти, т.е. ориентирането спрямо традиция и по-нататъшно предаване на един непроменен опит, спрямо сигурност, собственост и трайност — следователно чертите, които характеризират натрапливия. Урбанизацията и индустриализацията, които ние днес преживяваме, които ни изтръгват от много природни връзки, призовават към неодоушевени дейности и заплашват да превърнат хората в маса, доведоха, както всяко откъсване от корена, до видимо шизоидизиране, в описания вече смисъл на нарастваща необвързаност и пренебрегване на емоционалната страна,

подпомогнати от едно технократизиране, според което всичко е осъществимо. Така че, от една страна, за нас е важно да подчертаем позитивния аспект на шизоидността, а именно стремежът към индивидуация — не като изолиращо се себеосъществяване и егоцентрична неповторимост, а като задача, която би трябвало да е от полза за едно по-голямо, свърхиндивидуално цяло; а, от друга страна, съзнателно да поддържа антиномичната нагласа — за осмисляне на емоционалните и хуманни ценности.

Видимо отмиращият партриархат със своите типични черти на абсолютна власт и авторитет, със своето придържане към традициите и към основаните от него институции бе израз на господството на натрапливия структурен тип; но вече не върху една органично-жива основа, както по времето на селските култури, а целенасочено преследващ власт, потискане и експлоатиране на зависимите и слабите. С това само още по-отчетливо се констелира противоположният полюс, който намира своя екстремен израз например в изискването за антиавторитарно възпитание, в сексуалната революция и премахването на табутата, а в градивен смисъл в търсенето на нови свободи. Защото и в един колектив винаги е налице склонността към допълване, към компенсиране на болестотворните едностранчивости, един процес на саморелугиране, който обикновено се осъзнава едва по-късно и който тогава неизбежно води до пробив на потиснатото, до толкова по-екстремни пробиви, колкото по-екстремно едностранчива е била предишната нагласа.

Несъмнено съществува взаимовръзка между четирите форми на биване-в-света и възрастта, т.е. между основните импулси и биологическите процеси. След разгледаните фази на развитие в ранното детство, в юношеството обикновено преобладава центробежното, оптимистичното чувство, че ние самите и светът сме богати на възможности, бъдещето лежи пред нас и ние се впускаме в живота, изпълнени с надежда и жажда за приключения. В така наречените „най-добри години“ нараства склонността към създаване на едно стабилно жизнено пространство и за установяване в него; преобладават центростремителните сили с тенденцията за поставяне на определени ограничени цели, ние изграждаме нашата сфера на власт и притежание. На дневен ред се поставя себеосъществяването в професия, партньорство, родителство. В средата на живота много хора

преживяват прелом; все по-силно става желанието за осъществяване на същностните възможности, което всекидневието със своите задължения и изисквания не позволява. Забравяйки все повече за самите себе си, ние искаме да се освободим от нашата заседналост (установеност) в Аз-а; въпросите за смисъла се появяват в нова светлина, като метафизично-трансцендентни потребности, и ние вече постепенно трябва да се учим да оставяме нещата на техния ход, да приемаме преходността и по отношение на самите нас. И най-накрая в старостта, в осъзнаването на приближаващата смърт, ние биваме конфронтирани със самотата в една нова форма, и вероятно можем да помъдреем, от една страна в приемането на тази последна самота; а, от друга страна, в чувството ни на принадлежност към „човешкото изобщо“ в съзнанието, че сме част от едно голямо цяло, в което отново ще се разтворим — както немският език изразява това с думата „all-ein“, която означава както изолираното биване-сам, така и закрилящото ни биване-един-от-всеобщо-то. Разбира се, тези възрастови паралели показват само известни акценти, но те ни дават възможност да предположим, че в тях се проявява една житейска закономерност.

И може би тя отива още по-надалеч. Някъде към средата на живота ние изглежда по обратен ред още веднъж преминаваме най-ранните фази от нашето развитие на едно по-високо равнище, при което наново трябва да преодолеем съответните страхове: това започва с осъзнаването на факта, че простиращото се пред нас бъдеще е ограничено, че вече нямаме пред себе си пълнотата на всички възможности, така ние отново се срещаме със страха от окончателното. След това разбираме, че и създаденото от нас, материалните блага и духовните достояния, се променят пред погледа ни, че нашата виталност отслабва, че няма абсолютност и трайност, с което ние наново узнаваме страха от преходността. В следствие преживяваме раздели; децата ни напускат и създават собствени семейства; смъртта ни отнема близки хора и ние започваме да разбираме, че постепенно трябва да се научим да оставяме нещата на техния ход — чрез което по нов начин се констелира страхът от самотата. И в последната фаза на нашия живот ни очаква смъртта, умирането, което не можем да разделим с никого, и в което не можем да вземем никого със себе си — и ние за последен път се срещаме със страха от отдаването — сега на смъртта. Кръгът на нашето съществуване се затваря с тази последна

стъпка във великото неизвестно, от което някога сме направили първата крачка навън.

Разбира се, някои хора, които не са се осмелили да извършат тези стъпки, повтарят едва ли не буквално връщането назад: те не приемат остаряването и искат на всяка цена да останат млади; те толкова повече се привързват към собствеността, колкото по-силно усещат, че времето и силите им ги напускат; с възрастта те се превръщат отново в деца, проявяват интерес само към ядене и пиене, към своето храносмилане, своето здраве и най-накрая свършват като безпомощни старци, които почти не се отличават от безпомощното малко дете.

Читателят вероятно ще остане разочарован, ако в опита да разпознае себе си в една от описаните четири структури на личността не успее еднозначно да се причисли към някоя от тях, а по-скоро открива в себе си по нещо от всички, както и от всеки от основните страхове. Но тъкмо обстоятелството, че те така да се каже не се проявяват в „чист“ вид, говори според мен за близостта на основните страхове и типове структури до живота, до действителността. Защото една такава еднозначност много повече би отговаряла на нашата рационална потребност от ясни дефиниции и отграничаващи се системи, отколкото на действителността на живота, по отношение на която това би означавало насилие. Нещо повече, след като при основните импулси и спадащите към тях страхове става дума за общочовешки дадености и след като тяхното оформяне е свързано с протичането на най-ранните фази от детското развитие, които всички ние задължително преминаваме, то тогава ние би трябвало да познаваме всички тях като възможности и като наченки в самите нас. Ние дори бихме могли да кажем, че в известен смисъл сме толкова по-жизнени, колкото повече сме „у дома си“ във всички тези четири сфери, съответно ако у нас не е изцяло отпаднал нито един от основните импулси — това би означавало, че ние сме успели относително здравословно да преминем фазите от детството, в които импулсите и страховете придобиват своята първоначална форма. По тази причина тъкмо едностранчиво подчертаните структури на личността са по-застрашени; те ни дават възможност да видим особено ясно значението на ранното детство за нашето нормално развитие.

Съдбата на четирите основни импулса в нашето развитие зависи от срещата на следните фактори: ние притежаваме една „първа

природа“, за която може да се произнесе най-вече астрологията чрез нашия хороскоп; към това се прибавят наследствените ни заложби, които опознаваме едва в хода на нашето развитие; и най-накрая, в срещата и стълкновението с нашия ранен и по-късен обкръжаващ ни свят ние придобиваме своята „втора природа“, която заради влиянията на околния свят е сякаш винаги едно помътняване, съответно разводняване на първата ни природа. Ако това разводняване е твърде голямо, ако съществува прекалено голямо несъответствие между нашата първична природа и заложби и придобитата и възпитана у нас втора природа, ние се разболяваме. Приведените примери съвсем ясно показват какво голямо патогенно въздействие може да окаже нашият ранен — а и по-късен — околнен свят. Преди всичко нашето семейно обкръжение, което вече включва и един по-широк социо-културен хоризонт, доколкото във възпитанието нашите родители — създавано или не — застъпват или отричат господстващите колективни мащаби; по този начин детето още чрез родителите приема или отхвърля колективни ценностни скали. Ако се абстрахираме от проявите на грубо незачитане и увреждане на децата, които са знак за болест на родителите, можем да кажем, че не само родителите се превръщат в съдба за децата, но и децата — в съдба за техните родители. Невероятната диференцираност, богатството на заложби, големите различия между отделните индивиди, както и продължителната зависимост по време на детството и голямата изложеност на смущения в процеса на развитие правят съществото човек по-заstrasено в сравнение с другите живи същества. Дали на нас като родители едно дете ни е „по сърце“, дали ни е лесно да го обичаме, дали можем безпроблемно да му даряваме любовта си, дали същината му ни допада — без изобщо да става дума за определени желаниа, какво то да бъде и как да се развие; дали, от друга страна, ни е трудно да се вчувстваме в него и да разберем неговото своеобразие, дали то ни е непонятно и ние трябва да полагаме усилия да го обичаме, доколкото сме способни и така, както се очаква от нас; дали то ни създава грижи, които ни карат да се чувстваме безпомощни спрямо него, дали ни кара да усещаме, че и то не ни приема за родителите, които, иска и от които се нуждае — всичко това се превръща в съдба за него и за нас и стои отвъд всяка вина. Това, което можем да направим, за да избегнем сериозното увреждане на детето, е преди всичко придобиването на повече

познания за неговите най-ранни потребности и за нашите евентуални грешки в този период; тук е заложен и шансът за ранното разпознаване на такива увреждания и по възможност за тяхното коригиране.

Наред с класическите форми на психотерапия днес ние имаме на разположение много други възможности: игрова терапия, консултиране по въпросите на възпитанието, семейна терапия; поведенческа и комуникационна терапия; брачно консултиране, терапия на брачни двойки, или индивидуална терапия на член на семейството, който е в тежест за останалите или на деца, проявяващи смущения в развитието си. По отношение на соматичните заболявания ние отдавна проявяваме саморазбираемата готовност да предприемем задължителни профилактични изследвания в училищата, а в случай на соматично заболяване се обръщаме за помощ към лекаря. Но странно защо все още не вземаме профилактични мерки за задължителни изследвания на нашите деца с оглед на тяхното душевно състояние и конфликти в отношенията родител-дете и учител-ученик, въпреки че днес сме наясно, че много от соматичните заболявания имат душевни причинители и че някои ранни душевни увреждания водят до тежки последствия. В този смисъл ние все още сме варвари, ако с това се има предвид, че от непросветеност, която с известни усилия бихме могли да отстраним, продължаваме да нанасяме щети заради душевна мудност. Родители, възпитатели и държавни институции би трябвало да си взаимодействат и да обърнат по-голямо внимание върху профилактиката на невротичното развитие — дори само заради собствените си интереси.

И нека отново се върнем на темата страх: ако погледнем на измъчващите ни страхове и като на знак, че сме застанали на погрешна позиция или боязливо избягваме някое от големите изисквания на живота и не се осмеляваме да направим крачка в развитието си, това би ни помогнало да разпознаем подканващия характер на страха да надраснем нашето досегашно ниво на развитие, като достигнем една нова свобода, същевременно нов ред и отговорност. Тогава страхът може да ни открие своя позитивен творчески аспект и да се превърне в подтик за прелом.

Използваното в началото сравнение сигурно може да ни бъде от помощ в осъзнаването на факта, че ние съставляваме част от тези динамични сили, които при цялата си противоречивост и

противоположност все пак биват удържани — с железен ред — в живо равновесие, което никога не означава затишие или статичен покой, но и никога не се изражда в хаос. Всяко доминиране, или всяко отпадане на един от космическите импулси за движение би застрашило, а вероятно и разрушило нашата Слънчева система; преведено на равнище човек: всяко залитане към едностранчивост или отпадане на един от основните импулси застрашава нашия вътрешен ред и може да ни разболее.

В биването ни включени в тези космически сили, от една страна, и в биването ни оформени от нашето човешко обкръжение, от друга страна, намира израз двойственият аспект на нашето съществуване: първо, човекът като част от над-времеви, надличностни порядки и закони, както и от човешкото изобщо — неговият надвремеви, вечен аспект; и второ, човекът като историческо същество и неповторим индивид, изживяващ сблъсъка между своите заложи и заварения околени свят, в който трябва да израсне — неговият времеви аспект. Като крайни същества (времево и пространствено) ние придобиваме своята индивидуална биография и собствен почерк, с тяхната едностранчивост и ограниченост; като хора изобщо, като част от „човешкото“ ние носим в себе си идеята за съвършенство и пълнота, която е в състояние да ни издигне над нашето минало и граници — в осъзнаването на общото за нас като хора, което не е подвластно на време, култура и раса, а има предвид „човешкото като такова“.

Ако съществуваше човек, който е надмогнал в истинския смисъл страха от отдаването и с любов и доверие се е обърнал към живота и хората около себе си; който в същото време се е осмелил да живее свободно и суверенно своята индивидуалност, без да се страхува, че ще отпадне от закрилящата общност; който, по-нататък, е приел страха от преходността и въпреки това е бил в състояние да оформи смислено и плодотворно отсечката на своя живот; и който, най-накрая, е признал като валидни за себе си порядките и законите на нашия свят и живот, със съзнанието за тяхната необходимост и неизбежност, без да се страхува, че те твърде много ще ограничат свободата му — ако такъв човек съществуваше, ние без съмнение бихме му признали най-висша зрялост и човечност. Но въпреки че само отчасти сме в състояние да се доближим до представата за най-пълното и цялостно биване човек от съществено значение е да имаме една такава представа като идеална

цел; тя не е идеология, измислена от хората, а превод на всемирния
порядък на равнище човек.

Издание:
Издательство „ЛИК“, 2002

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.